

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

<i>Kamarás Ferenc</i> : Családtervek és gyermekszám preferenciák az „Életünk fordulópontjai” c. vizsgálat tükrében	379
<i>Frey Mária</i> : A gyermeknevelési támogatásokat igénybe vevő és a családi okból inaktív személyek foglalkoztatásának lehetőségei és akadályai	406
<i>Pongrácz Tiborné</i> : Az első gyermek vállalásának társadalmi-demográfiai aspektusai	438

KÖZLEMÉNYEK

<i>Szászi Ferenc</i> : Szabolcs-Szatmár megye népességének belföldi (belső) vándorlása a rendszerváltás előtti évtizedben, 1980-1990	449
<i>Popély Árpád</i> : Lakosságcsere és reszlovakizáció	468

FIGYELŐ

<i>Dr. Kepecs József</i> (1928–2002)	492
--	-----

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

<i>Goldstein, J. R. – Stecklov, G.</i> : Long-range population projections made simple. (A hosszú távú népesség-előrejelzések egyszerűsítése.) Population and Development Review, 2002/1. 121–141. p. (M. Á.)	494
<i>McVey, E. – Baker, A.</i> : Improving ONS spatial referencing – the impact on 2000 birth and death data. (A területi csoportosítás módszerének továbbfejlesztése a Nemzeti Statisztikai Hivatalban: A 2000. évi születési és halálozási adatok összehasonlítása.) Population Trends, 2002/1. 14–22. p. (M. Á.)	495
<i>Pereira, R.</i> : The census coverage survey – the key element of a One Number Census. (A népszámlálás utóellenőrzési adatfelvétele – a „One Number Census” projekt kulcstényezői.) Population Trends, 2002/2. 16–23. p. (M. Á.)	496

<i>Heckmann, F.</i> : Integrationsforschung aus europäischer Perspektive. (Integrációkutatás európai szemszögből.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2002/3–4. 341–356. p. (Sz. G. S.)	497
<i>Lüscher, K.</i> : Soziologische Annäherungen an die Familie. (A család szociológiai megközelítései.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2001/2. 173–201. p. (Sz. G. S.)	498
<i>Rønsen, M. – Sunström, M.</i> : Family policy and after-birth employment among new mothers. – A comparison of Finland, Norway and Sweden. (Családpolitika és a nők foglalkoztatása a szülés után – Finnország, Norvégia és Svédország összehasonlítása.) European Journal of Population, 2002/2. 121–152. p. (M. Á.)	500
<i>Penn, R. – Lambert, P.</i> : Attitudes towards ideal family size of different ethnic/nationality groups in Great Britain, France and Germany. (A különböző etnikai/nemzetiségi csoportok véleménye az ideális családnagyságról Nagy-Britanniában, Franciaországban és Németországban.) Population Trends, 2002/2. 49–56. p. (M. Á.)	501
<i>Cohan, C. L. – Kleinbaum, S.</i> : Toward a greater understanding of the cohabitation effect: Premarital cohabitation and marital communication. (Az együttélés hatásának jobb megértése felé: Házasság előtti együttélés és a házaspárok közötti kommunikáció.) Journal of Marriage and Family, 2002/1. 180–192. p. (Sz. K.)	502
<i>Upchurch, D. M. – Liliard, L. A. – Panis, C. W. A.</i> : Non-marital childbearing: Influences of education, marriage, and fertility. (Házasságon kívüli szülés: Az iskolázottság, a házasság és a termékenység szerepe.) Demography, 2002/2. 300–329. p. (Sz. K.)	503
<i>Karner, T. X.</i> : Caring for an aging society: Cohort values and eldercare services. (Az idősödő társadalomról való gondoskodás: Kohorsz értékek és idősgondozási szolgáltatások.) Journal of Aging and Social Policy, 2001/1. 16–36. p. (Sz. K.)	504
<i>Cohen, G. – Duffy, J. C.</i> : Are non-respondents to health surveys less healthy than respondents? (Az egészségi felmérések adatszolgáltatást megtagadói kevésbé egészségesek, mint az adatszolgáltatók?) Journal of Official Statistics, 2002/1. 13–23. p. (Sz. K.)	505
<i>Söderling, I.</i> : Die finnischen Einstellungen gegenüber der Zuwanderung und den Migranten – Erhebungen im Kontext der finnischen Migrationsforschung. (Finn állásfoglalás a bevándorlással és a bevándorlókkal kapcsolatban – felmérések a finn migrációkutatás tükrében.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2001/3–4. 399–411. p. (Sz. G. S.)	506
<i>Moors, H. – Esveldt, I. – Dam, van E.</i> : Opinions on migrants and migration policy in the Netherlands in a European perspective. (Holland vélemények a bevándorlókról és a bevándorlási politikáról európai nézőpontból.) Genus, 2001/3–4. 191–213. p. (Sz. K.)	507

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Demography	508
European Journal of Population	509
Genus	510
Journal of Marriage and the Family	510
Population	511
Population and Development Review	511
Population Research and Policy Review	512
Population Studies	513
Population Trends	514
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft	514

*Utánnnyomás csak a forrás megjelölésével.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.*

CONTENTS

STUDIES

<i>Ferenc Kamarás</i> : Family plans and preferences in the number of children as mirrored by the study entitled "Turning points of the life course"	379
<i>Mária Frey</i> : Possibilities and difficulties of employment of persons utilizing child care benefits or being in-active due to family reasons	406
<i>Marietta Pongrácz</i> : Socio-demographic aspects of undertaking the first child	438

ARTICLES

<i>Ferenc Szászi</i> : Inland migration of the population of county Szabolcs-Szatmár during the decade before the change of regime, 1980–1990	449
<i>István Popély</i> : Population resettling and reslovakizing	468

CHRONICLE

Dr. József Kepecs (1928–2002)	492
-------------------------------------	-----

REVIEW

ARTICLES

<i>Goldstein, J. R. – Stecklov, G.</i> : Long-range population projections made simple. Population and Development Review, 2002/1. 121–141. p. (Á. M.)	494
<i>McVey, E. – Baker, A.</i> : Improving ONS spatial referencing – the impact on 2000 birth and death data. Population Trends, 2002/1. 14–22. p. (Á. M.)	495
<i>Pereira, R.</i> : The census coverage survey – the key element of a One Number Census. Population Trends, 2002/2. 16–23. p. (Á. M.)	496
<i>Heckmann, F.</i> : Integrationsforschung aus europäischer Perspektive. (Integration research from European aspect.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2002/3–4. 341–356. p. (S. G. Sz.)	497
<i>Lüscher, K.</i> : Soziologische Annäherungen an die Familie. (Sociological approach of the family.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2001/2. 173–201. p. (S. G. Sz.)	499
<i>Rønsen, M. – Sunström, M.</i> : Family policy and after-birth employment among new mothers. – A comparison of Finland, Norway and Sweden. European Journal of Population, 2002/2. 121–152. p. (Á. M.)	500

<i>Penn, R. – Lambert, P.</i> : Attitudes towards ideal family size of different ethnic/nationality groups in Great Britain, France and Germany. Population Trends, 2002/2. 49–56. p. (<i>A. M.</i>)	501
<i>Cohan, C. L. – Kleinbaum, S.</i> : Toward a greater understanding of the cohabitation effect: Premarital cohabitation and marital communication. Journal of Marriage and Family, 2002/1. 180–192. p. (<i>K. Sz.</i>)	502
<i>Upchurch, D. M. – Liliard, L. A. – Panis, C. W. A.</i> : Non-marital child-bearing: Influences of education, marriage, and fertility. Demography, 2002/2. 300–329. p. (<i>K. Sz.</i>)	503
<i>Karner, T. X.</i> : Caring for an aging society: Cohort values and eldercare services. Journal of Aging and Social Policy, 2001/1. 16–36. p. (<i>K. Sz.</i>)	504
<i>Cohen, G. – Duffy, J. C.</i> : Are non-respondents to health surveys less healthy than respondents? Journal of Official Statistics, 2002/1. 13–23. p. (<i>K. Sz.</i>)	505
<i>Söderling, I.</i> : Die finnischen Einstellungen gegenüber der Zuwanderung und den Migranten – Erhebungen im Kontext der finnischen Migrationsforschung. (Finnish opinion in relation immigration and immigrants – surveys as mirrored in Finnish research.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2001/3–4. 399–411. p. (<i>S. G. Sz.</i>)	506
<i>Moors, H. – Esveldt, I. – Dam, van E.</i> : Opinions on migrants and migration policy in the Netherlands in a European perspective. Genus, 2001/3–4. 191–213. p. (<i>K. Sz.</i>)	507

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

Demography	508
European Journal of Population	509
Genus	510
Journal of Marriage and the Family	510
Population	511
Population and Development Review	511
Population Research and Policy Review	512
Population Studies	513
Population Trends	514
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft	514

*Reproduction permitted only with indication of source.
Manuscripts are not kept or sent back.*

CSALÁDTERVEK ÉS GYERMEKSZÁM PREFERENCIÁK AZ „ÉLETÜNK FORDULÓPONTJAI” C. VIZSGÁLAT TÜKRÉBEN

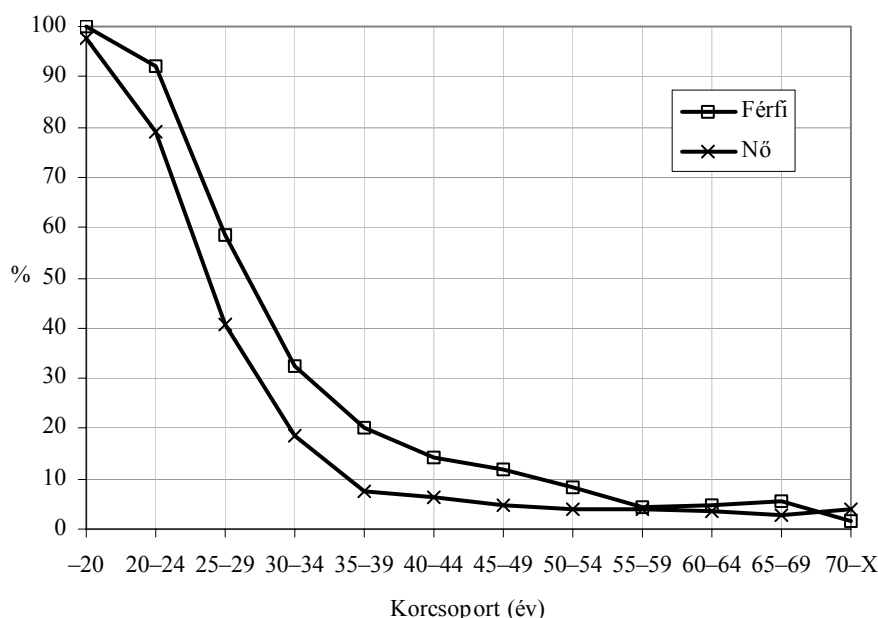
KAMARÁS FERENC

A 2001. év végén egy nagyszabású adatfelvétel zajlott le a KSH Népeség-tudományi Kutató Intézet szakmai irányításával. Országszerte több mint 16 000 személyt, férfiakat és nőket, fiatalokat és időseket kerestek fel otthonukban a KSH kérdezőbiztosai, és személyes interjú keretében érdeklődtek életük fontosabb demográfiai eseményeiről. Számba vették családjuk és háztartásuk tagjait, lakás, anyagi és munkahelyi körülményeit, tudakolták jövőbeni terveiket, elképzeléseiket, érdeklődtek vágyaik, közérzetük, elvárásaik felől. Az emberek életének olyan eseményeit rögzítették, amelyek megváltoztatták a múltbeli és befolyásolják a jövőbeni sorsukat. Ezért kapta az adatfelvétel az „Életünk Fordulópontjai” címet. Ezek között is fontos szerepet játszik a családalapítás és a gyermekvállalás, két olyan esemény, amely hosszú távú elkötelezettséggel és felelősséggel jár a választott partner és a megszületett gyermek(ek) iránt, ha így döntenek a felek, de el is lehet kerülni a családi élettel járó ezen kööttségeket, ha ideiglenes vagy netán végleges elhalasztásuk mellett határoznak az emberek. Az elmúlt tíz év demográfiai eseményei között a családalapítás és a gyermekvállalás területén történtek a leglátványosabb változások, de egyelőre nem világos, hogy a családi élet és házasság intézményének válságával, a családszerkezet várható radikális változásával állunk e szemben, vagy csak egy olyan átmeneti időszakról van szó, amikor az egyének és a családok jól felfogott érdekében a döntések későbbre halasztása, tehát időzítési elemek játszanak szerepet a demográfiai magatartásokban? A válasz egyelőre bizonytalan. A családalapítási szokásokat röviden érintve, jelen dolgozat főleg a gyermekvállalási magatartásokat és gyakorlatot, valamint a család nagyságára vonatkozó preferenciákat kívánja bemutatni, a vizsgálat első, előzetes eredményei alapján. Emellett foglalkozik a családpolitikai intézkedések fogadtatásával és hatásának megítélésével az érintettek körében. Mindezt azzal a szándékkal teszi, hogy ezáltal közelebb kerüljünk a feltett kérdésekre adandó válaszhoz, és talán a családpolitika számára is tisztább, érthetőbb perspektívák tárulnak fel a további lehetőséget és mozgásteret illetően.

Elhalasztott házasságkötések vagy alternatív partnerkapcsolatok?

Az a magatartási minta, ami hosszú időszakon keresztül a fiatal életkorban és magas arányban kötött első házasságokat, valamint az ezzel együtt járó korai gyermekvállalást jellemezte, mára már a múlté, és ki tudja, hogy visszatér-e valaha ez a demográfiai magatartás. A *John Hajnal* által „kelet-európai mintának” nevezett házassági szokások az 1980-as évek elejéig jellemezték a magyar házassági mozgalmat. A kezdeti lassú változást követően a házassági kedv tartós, majd sokkoló visszaesése jelentette az elmozdulást a megszokott, hagyományos képtől. Az 1990-es évek az áttörés évtizedét jelentették. Egy történetileg hosszú ideje kialakult és a házassági szokásokat jellemző minta halványult el, majd szűnt meg viszonylag rövid idő alatt. Az ezredforduló éveire a hazai házassági kedv olyan mértékben csökkent, hogy alacsony színvonalát tekintve már a „nyugat-európai mintától” is jócskán eltért. A gyermekvállalás területén hasonló folyamatok zajlottak. A termékenység csökkenő irányzata hosszú idő óta észlelt jelenség, magyar sajátossága viszont a periodikusan visszatérő hullámzás, ami ez elmúlt évtizedek születési mozgalmát jellemezte. Az 1990-es évek egyértelműen egy újabb hullámvölgyet jelentettek, a termékenység szintjét tekintve, egy történelmi „mélyhullámot”, ami annyiban jelent sajátos helyzetet, hogy a kilábalás jelei meglehetősen halványak, és ez kérdésessé teszi a reális esélyét egy újabb folyamatos és tartós felemelkedésnek.

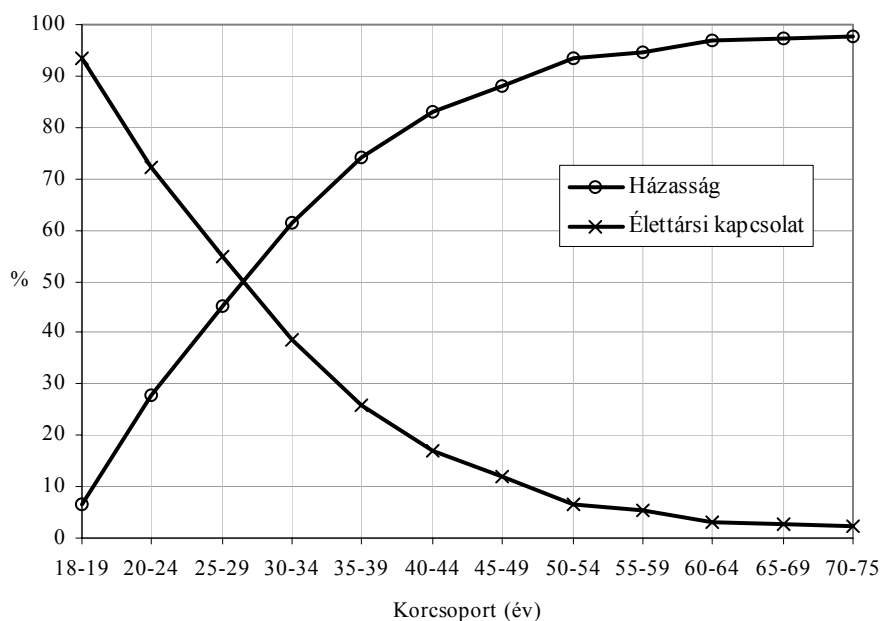
A jelzett folyamatok az elemzés tárgyát képező országosan reprezentatív minta eredményeiben is tetten érhetők. A kelet-európai házassági minta követése az 50 évnél idősebb női nemzedékeknél egyértelműen megfigyelhető. Többségükben az 1960-as és 1970-es években kötöttek először házasságot meglehetősen magas arányban. Az 50 év feletti generációknál a végleg hajadonon maradt nők aránya alig éri el 3–4 százalékot. A változások első jelei a 35–49 éves nőknél jelentkeznek. Zömükben az 1980-as években léptek először házasságra, még mindig magas, de az előző nemzedékekhez képest alacsonyabb arányban. Körükben a nőtlenek aránya 5–8 százalékot tesz ki. Ez az arány elvileg tovább csökkenhet, bár ennek esélye meglehetősen kicsi. A házasságok átlagos életkorának emelkedése ellenére, az először házasságra lépő nők csak 20 százaléka 35 év feletti, és alig 10 százaléka lépi túl a 40 éves korhatárt. A mintaváltás első határozott jele főleg a 30 évnél fiatalabb nemzedékeknél érhető tetten. Ők az 1990-es évek házassági szokásait követve léptek házasságra, vagy kerültek el inkább a házasság intézményét, és az ezzel járó kööttségeket. Meglehetősen magas körükben a hajadonok aránya, amit jól illusztrál az, hogy a mintában szereplő nők mindössze 44 százaléka kötött házasságot a 25 éves koráig, de a 30. születésnapját is több mint egynegyedük hajadonként élte meg (I. ábra).

I. Nőilek és hajadonok aránya korcsoportok szerint
Share of unmarried persons by age group

Természetesen a párkapcsolatban élők aránya magasabb, mint a házasság kötelékei között élőké, ami az élettársi kapcsolatok terjedésével magyarázható. A partnerkapcsolatok történetét feltáró eredmények szerint minél fiatalabb nemzedékeket tekintünk, annál inkább csökken azoknak az aránya, akiknél az első tartós partnerkapcsolat egyben a házasságkötést is jelenti, viszont dinamikusan emelkedik azoké, akik házasságon kívüli együttélést választják. A mintában szereplő 20–24 éves fiatalok körében csaknem háromszor annyian döntöttek az élettársi kapcsolat mellett (72,2%), amikor az első tartós partnerkapcsolatukat létesítették, mint ahányan a házasságot választották (27,8%). Ezzel szemben szüleiknél, a mai 40-es, 50-es éveikben járó felnőtteknél, még messze a házasság megkötése dominált az első párkapcsolati életformaként (Pongrácz–Spéder, 2002) (II. ábra). Nem eldöntött viszont az a kérdés, hogy a mai fiatalok az együttélési formát a házasság alternatívájaként értelmezik, vagy a próbaházasság intézményeként fogják fel. Mindkét értelmezésre, illetve felfogásra vannak gyakorlati példák, de egyáltalán nem mindegy, hogy a kettő közül melyik válik dominánssá és valósul meg hosszabb távon a jövőben. Az első felfogás szerint az együttélés helyettesítené a házasságot, vagyis az élettársi kapcsolatot nem követné házasság. Egy ilyen életforma elterjedése a házasság intézményével szembeni fenntartásokat és bizalmatlanságot sugallná, az eddigi tapasztala-

tok alapján gyengítené a párkapcsolatok stabilitását, és az is kérdéses, hogy milyen hatással lenne a gyermekvállalásra. Ennek a magatartási mintának a legkézenfekvőbb jele a házassági kedv jelentős hanyatlása, a nőtlenek és hajadonok magas, és egyre növekvő aránya a fiatalok körében, amit fentebb említett vizsgálati eredmények is jól illusztrálnak.

II. Első párkapcsolati életforma First form of partnership

Egy másik árulkodó jel a házasságon kívül született gyermekek számának és arányának dinamikus növekedése. Ez azt jelenti, hogy a gyermekvállalásnak nem feltétele, követelménye a házasság megkötése, mint korábban, amikor a menyasszonyok legalább egynegyede már áldott állapotban volt, amikor ki mondta a boldogító igent, vagyis a házassággal legalizálták a már megfogant születendő gyermeket. A házasságon kívüli terhesség nem játszik többé sürgető, kényszerítő szerepet a házasság megkötésére, és a társadalmi felfogás is lényegesen változott a házasságon kívül született gyermekek tekintetében.

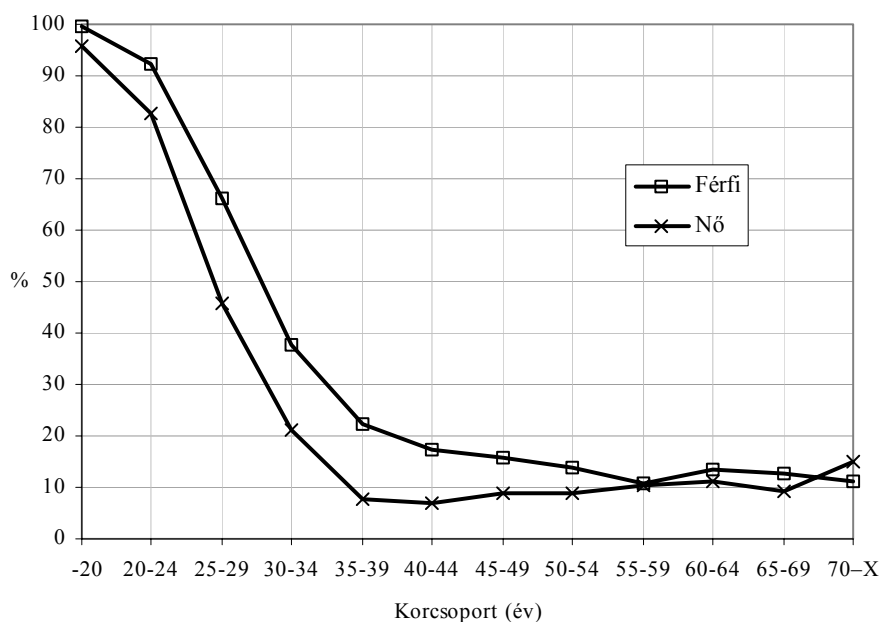
Az élettársi kapcsolat próbaházasságként való terjedésére is akadnak érvek és gyakorlati tapasztalatok. A legmeggyőzőbb bizonyíték erre az, hogy jóval többen kezdik első párkapcsolatukat a házasságon kívüli együttéléssel, mint ahányan később is ilyen életformában élnek. Ennek az egyik oka az, élettársi kapcsolatok stabilitása, szilárdsága a leggyengébb, így viszonylag magas

arányban és rövid időn belül felbomlanak. Másfelől, ha stabilnak tűnnek, vagyis kiállták a „próba” követelményeit, akkor előbb vagy utóbb házassággal végződnek függetlenül attól született-e már közös gyermek vagy sem. Ennek a párválasztási stratégiának a legnagyobb a társadalmi támogatottsága is, mivel vizsgálati eredményeink is azt igazolták, hogy nemtől, kortól és családi állapottól függetlenül a válaszolók ilyen életutat ajánlanak a legtöbben a mai fiataloknak (Pongrácz–Spéder, 2002). A házasság intézménye tehát elvben, a támogatottság és preferenciák szintjén még mindig a legnépszerűbb párkapcsolati forma, és a gyakorlatban is a legáltalánosabb, legelterjedtebb. Más kérdés az, hogy a ténybeli adatok szerint a mai fiatalok sokkal nehezebben tudnak, vagy akarnak eljutni a házasság megkötéséig, és nem tekintik elsődleges életcélnek, a mindenáron férjhez menni (megnősülni) és gyermeknek életet adni stratégiát, mint azt a múltban tették.

Késői gyermekvállalás, kisebb családnagyság?

A házasságkötési szokások változása erősen kihat a termékenység szintjére és gyermekvállalási magatartásokra. Annak ellenére igaz ez a megállapítás, hogy a gyermekáldás egyre kevésbé kötődik a házasságkötéshez, mivel dinamikusan nő a házasságon kívül született gyermekek aránya, különösen a hajadonok között. A hajadonok termékenységi szintje azonban még mindig lényegesen elmarad a házasokétól, akár párkapcsolatban, akár a nélkül hozzák világra gyermeküket, így nem tudják kompenzálni azt a kiesést, amit a házasságban élő párok számának és arányának csökkenése és az ebből eredő születésszám visszaesés okoz. A termékenységi magatartásoknál nem beszélhetünk olyan határozott jellegű mintaváltásról, mint a házassági mozgalomnál, pontosabban fogalmazva, még nem eléggé egyértelműek, de már fellelhetők a változás jelei. Ha mintaváltás következik be, akkor ez kétirányú elmozdulást jelenthet az utóbbi évtizedekben kialakult és megszokott családstruktúrában. Egyrészt lényegesen emelkedhet a gyermektelenek és az akaratlanul vagy akaratlagosan végleg gyermek nélkül maradtak aránya a népességben belül, másrészt valószínűleg elveszti eddigi hegemoniáját a kétgyermekes családmodell. Mindkét jelenség kezdeti jelei már fellelhetők a vizsgált mintában. A magyar termékenységi viszonyokat és a társadalom gyermek centrikus beállítottságát hosszú idő óta az jellemezte, hogy szinte senki sem kívánta gyermek nélkül leélni életét. A tervek és elképzelések mellett a nők (a párok) döntő többsége a gyakorlatban is vállalt legalább egy gyermeket. Ez a magatartás a mintabeli 35–54 éves nők körében mutatkozik meg a legfrappánsabban, akik főleg az 1970-es és 1980-as években hozták világra gyermekeiket. A gyermektelenek 7–9 százalékos aránya, figyelembe véve, hogy nem csak házasságokról van szó, a biológiai meddőség határát érinti, és történeti távlatokban is a legalacsonyabb érték. Az

ennél idősebb nemzedékeknél mindenhol magasabb a végleg gyermek nélkül maradtak aránya. A 35 év alatti fiataloknál lényegesen módosul a kép, és ez egyebek mellett a házassági szokások változásával is kapcsolatba hozható. Tény, hogy 25 éves koráig a nők több mint 60 százaléka nem szült még gyermeket, de 30 éves korában is 27 százalékuk még gyermektelen volt. A mai fiatalok körében olyan mértékben emelkedett meg a gyermektelenek aránya, hogy aligha hihető, hogy 40-es éveikre ugyanolyan arányban hoznak majd világra legalább egy gyermeket, mint azt a szüleik a mai 40-es 50-es éveikben járók tették húsz, vagy harminc évvel ezelőtt (III. ábra).

III. Gyermektelenek aránya korcsoport és nemek szerint, %
 Childless persons by age group and sex, %

A gyermektelenek aránya lényegesen befolyásolja a családonkénti átlagos gyermekszámot. Ezért nem véletlen, hogy 100 nőre számítva a legtöbb gyermekük a 35–44 éves nőknek van, átlagosan 200 körüli gyermek. Itt a legelterjedtebb a kétgyermekes családmódel 50 százalék feletti aránnyal, de a három vagy többgyermeket nevelő nagycsaládosok hányada is eléri vagy meghaladja az egygyermekesekét (20 százalék). Az ennél idősebb nemzedékeknél, akik a második világháború éveiben vagy ezt megelőzően születtek, rendre kisebb a családonkénti átlagos gyermekszám. Ezt nem elsősorban a gyermektelenek növekvő hányada, hanem főleg az egykés családok fokozódó dominanciája

okozza. A mintabeli 60 évnél idősebb nők közel 30 százaléka egy gyermeket nevelt, ami egyben azt is jelenti, hogy körükben lényegesen kisebb arányú, bár még így is a többséget képviseli a kétgyermekes családmódel (1. tábla).

1. Gyermekszám korcsoport és nemek szerint
Number of children by age group and sex

Korcsoport	100	
	nőre	férfira
	jut gyermekszám	
–20	5	0
20–24	24	11
25–29	87	51
30–34	146	109
35–39	205	156
40–44	196	179
45–49	190	169
50–54	185	182
55–59	183	180
60–64	173	176
65–69	184	175
70–X	179	182
Összesen	152	129

A termékenység területi és társadalmi különbségét rendkívül érzékletesen tükrözik a vizsgálati eredmények. A főváros kiugróan alacsony termékenysége a 100 családra jutó 109 gyermekkel jellemezhető leginkább. A városok státusza és a település nagysága is differenciális tényezőként hat a gyermekvállalásra. A megyei jogú városok 100 családra jutó 127 gyermekével szemben, a többi városban lakó családok 146, a községekben élők 160 gyermeket neveltek. Az iskolai végzettséget tekintve a már megszokott, jól ismert kép tárul elénk a mintabeli eredményekből. Ezek szerint az iskolázottsági szint emelkedésével párhuzamosan csökken az átlagos gyermekszám egészen az érettségizettekig. A főiskolát vagy egyetemet végzett nők és férfiak viszont több gyermeket vállalnak, mint a „csak” maturáló szülők. A különbség különösen a férfiaknál szembetűnő. Az olyan családokban, ahol a férj iskolai végzettsége főiskolai oklevél, vagy egyetemi diploma, a 100 családra jutó átlagos gyermekszám 145, ami nemcsak az érettségizett, hanem a szakmunkás iskolát végzett sorstársaiknál (férfiakénál) is magasabb, és lényegében megegyezik a nyolc osztályt végzett férfiak által nevelt gyermekek számával. A vizsgálat eredményei, ha nem is igazolják, de megerősíteni látszanak azt a korábbi hipotézist, hogy a férfiak magas iskolai végzettsége kedvező hatással van a női gyermekvállalásra, különösen akkor, ha a partner végzettsége férjénél alacsonyabb. A női magas iskolai végzettség viszont visszafogottabbá teszi a gyermekvállalást különösen akkor,

ha a partner végzettsége a feleségénél alacsonyabb. Figyelmet érdemel ugyanakkor az a tény, hogy a már megszületett gyermekek száma alapján csak a nyolc osztálynál kevesebbet végzett nőknél biztosított a bővített reprodukció (2. tábla).

2. A termékenység társadalmi, területi különbségei
Social and regional differences of the fertility

Ismérvék	100		
	nőre	főfőre	megkérdezettre
	jut gyermekszám		

Iskolai végzettség

Kevesebb, mint 8 ált.	242	200	229
8 általános	182	144	167
Szakkultúrásképző	152	129	137
Érettségi	117	100	110
Főiskola, egyetem	128	145	136

Lakóhely

Budapest	116	102	109
Megyei jogú város	134	118	127
Többi város	159	133	146
Község	173	144	160

Jövedelmi ötöd

Legalacsonyabb ötöd	195	157	177
2. ötöd	170	151	162
3. ötöd	155	137	147
4. ötöd	137	123	130
Legmagasabb ötöd	115	105	110

Családi állapot

Hajadon/Nőtlen	21	12	16
Házasság, együtt él	185	182	183
Házasság, külön él	186	167	178
Özvegy	192	201	193
Elvált	168	160	164
Összesen	151	129	141

A jövedelmi helyzet és a gyermekvállalás kapcsolata mindig is a vitatott kérdések közé tartozott, amikor a termékenység szintjét az anyagi viszonyokkal próbálták összefüggésbe hozni és megmagyarázni. A mintabeli vizsgálati eredmények azért meglepőek, mert a sokat vitatott összefüggések teljesen egyértelműnek tűnnek, legalábbis egyéni, családi, vagyis mikro-szinten. Az ötö-

dőkre (quintilisekre) osztott jövedelmi szintek és a családban nevelt gyermekek száma között egyértelműen negatív a kapcsolat, vagyis minél magasabb jövedelmi ötödbe sorolódik az egyén, illetve a család, annál kevesebb gyermeket hozott világra a nő, illetve nevel(t) család. A különbségek eléggé számottevőek, mivel a legalacsonyabb jövedelmi ötödbe tartozó családok átlagosan 60–70 gyermekkel többet nevelnek 100 családra számítva, mint a legmagasabb ötödbe tartozók. Azt nem tudni, hogy az egyes jövedelmi ötödök ténylegesen mekkora jövedelmi különbségeket takarnak, és az sem tisztázott, hogy milyen társadalmi rétegű és iskolai végzettségű családok, egyének tartoznak az egyes jövedelmi ötödökbe. Egy többváltozós elemzés a mélyebb összefüggéseket is feltárhatja, rámutatva arra, hogy a jövedelmi különbségek mellett (mögött) ténylegesen milyen tényezők játszanak még szerepet a termékenységi különbségekben.

Családtervek, akaratlan vagy akaratlagos gyermektelenség?

A már megszületett gyermekek mellett demográfiaiilag fontos kérdés a család végső nagyságának, vagy más szóval a családban nevelni kívánt összes gyermekek számának a becslése. Ez oly módon lehetséges, hogy a már megszületett gyermekek mellett a még szülni kívánt gyermekek számát tudakoljuk. Az élveszületett és a még kívánt gyermekszámok összege, az összesen kívánt gyermekszám, amellyel nem csak a család végső nagyságát, hanem a befejezett termékenység várható szintjét is becsülni lehet. Ennek az a jelentősége, hogy kiszűri a gyermekek időzítéséből származó bizonytalanságot, ami a naptári éves mutatókban gyakran okoz ingadozásokat, és az egyes korcsoportok, születési évjáratok, vagy a különböző társadalmi csoportokba tartozó egyének, családok egész életútjuk során születendő gyermekeinek a számát becsli. Mivel e mutató értéke a kívánt gyermekek számát jelzi, családpolitikai szempontból is fontos jelentése van. Azt a potenciális tartalékot, ami a már életben levő és a kívánt összes gyermekek száma között lappang, a családpolitika megcélozhatja, elősegítheti és felszínre hozhatja azzal, ha nem csak a nem kívánt terhességek elkerülésében segíti a családokat, hanem abban is, hogy legalább a kívánt gyermekek világra jöjjenek. Fontos demográfiai üzenete is van e mutatónak, mivel a mindenkor termékenységi viszonyok mellett, vagy ezzel szemben, azt jelzi, hogy a szándékok, tervek szintjén (területén) a végső családnagyság mennyire marad el vagy közelíti meg a reprodukciós szintet, ami a társadalmi megújulás és a népesség jövője szempontjából alapvető fontosságú kérdés.

Mindezek ellenére nem szabad túlbecsülni az összesen kívánt gyermekszám jelentőségét. Sok bírálat éri azért, hogy a gyermekszámra vonatkozó tervek esetlegesek, az életkörülményektől függően változhatnak, sok bennük a bizonytalansági elem különösen a fiataloknál, a nem házasoknál, vagy a partnerkapcsolatuk elején járó pároknál, akik megfelelő élettapasztalat hiányában nyilat-

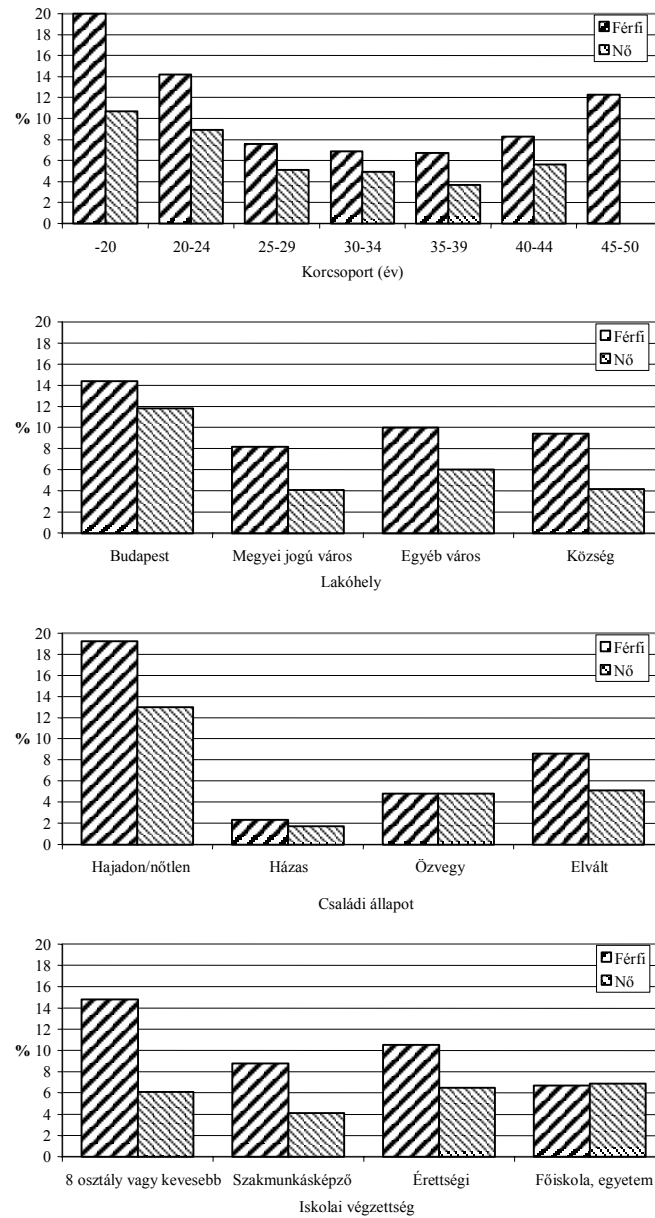
koznak erről. Éppen ezt az estlegességet, bizonytalanságot használhatja ki a családpolitika. Létjogosultságát, kedvező hatásának elvi alapját ugyanis egyes kutatók abban látják, hogy a gyermekek számára vonatkozó elképzelések nem egy egész életre szóló végleges tervek, hanem lépésről-lépésre megvalósuló döntések sorozata („stepwise planning” szemben a „lifetime plan”-el). Egy kívánt minimális gyermekszám elérése után nagyon megfontoltan és az adott körülmények figyelembevételével döntenek a párok egy következő gyermek vállalásáról. A gyermeket még kívánó, de bizonytalankodó pároknál lehet szerepe a családpolitikának a pozitív döntésben (*Anne Ruokolainen, 1999*). Vizsgálatunk szempontjából azért is van nagy jelentősége az összesen kívánt gyermekszám elemzésének, mivel panel felvételtől van szó, ahol a megismételt adatfelvétel során a változások iránya, dinamikája, a vélt vagy tényleges okok és motiváló tényezők is feltárhatók.

Az elemzés szempontjából ketté kell választani a szülőképes korban lévő és további gyermeke(ke)t még potenciálisan vállalható nőket és férfiakat. A felvétel ezt a korhatárt a 45 éves és fiatalabb nőkre, és az 50 éves és ennél fiatalabb férfiakra állapította meg, így a bemutatásra kerülő eredmények is csak rájuk vonatkoznak. Az összesen kívánt gyermekszám átlaga 100 nőre számítva 205, 100 férfira vetítve 195 gyermek volt, szemben 122, illetve 102 élveszületett gyermekkel. Meglehetősen nagy tehát a távolság a már megszületett és a kívánt összes gyermekek száma között. A kor előrehaladtával ezek a különbség lényegesen csökkennek, így a 35 év feletti nőknél, 100 nőre számítva 5–25, a 40 év feletti férfiaknál pedig 11–26 gyermeknek kellene még születnie ahhoz, hogy a kívánt családnagyság megvalósuljon.

Feltűnő jelenség, hogy a mai fiataloknak nemcsak, hogy kevesebb gyermekük van, de még a kívánságok szintjén sem éri el a tervezett családnagyság átlagosan a 2 gyermeket. Tudatosan készülnek egy kisebb családnagyság megvalósítására, ami mögött még mindig a kétgyermekes családnagyság dominanciája érvényesül, de már megjelennek az akaratlagos gyermektelenség első jelei is. A 25 év alatti nők mintegy 10 százaléka, a férfiak 15–20 százaléka jelezte a vizsgálat idején, hogy gyermek nélkül szeretné leélni életét, ami a korábbi hasonló vizsgálatokhoz képest nemcsak meglepően új jelenség, hanem a növekedés mértéke is figyelemre méltó. Az alig tíz évvel korábban végrehajtott Európai Termékenységi és Családvizsgálatban mind a nők, mind a férfiak körében 1–3 százalék között mozgott a gyermektelenséget önként vállaló fiatalok aránya, a kívánt átlagos gyermekszám pedig mindenhol elérte vagy meghaladta átlagosan a 2 gyermeket (KSH 1996/1.).

Ne feledjük, hogy e változások nem jelentik feltétlenül a gyermekek végleges tagadását, még azoknál sem, akik most úgy nyilatkoztak, hogy nem kívánnak gyermeket. Nem tagadva azt a tényt, hogy az akaratlagos gyermektelenség feltűnése már önmagában is szokatlan és meglepő jelenség, és kétségtelenül egy értékrendbeli változást is kifejez a fiatalok körében, fontos felhívni a fi-

gyelmet arra, hogy a mai fiatal nemzedékek társadalmi-demográfiai helyzetét, és az ezzel együtt megnyilvánuló vágyait, terveit, preferenciáit és életstratégiáját nem lehet összehasonlítani akár tíz évvel ezelőtti, de még kevésbé az ezt megelőző időszak hasonló korú fiataljainak helyzetével. A családalapítás és gyermekvállalás hátrébb sorolódott, a tanulás a munka, a karrier és egzisztencia megteremtése mögé. Jóval kevesebb körükben a házas vagy a partnerkapcsolatban élők aránya, mint korábban, a családtervekről a születendő gyermekek számáról pedig egy tartós partnerkapcsolat idején szokás, kell vagy illik gondolkozni és beszélni. A mai fiatalokat nem foglalkoztatják igazából ezek a kérdések, de mihelyt az első „igazival” találkoznak, és közösen kezdik el tervezni további életüket, talán ezek a kérdések is napirendre kerülnek. Más szóval a tudatos gyermektelenség ilyen mértékű megjelenése mögött nem csekély részben egy strukturális változás áll, ami abból adódik, hogy lényegesen megnőtt a tartós párkapcsolat nélkül élő fiatalok aránya, akik másként gondolkodnak, élnek, és terveznek, mint a házasságban élők, és főleg az előbbieik értékrendje, gondolkodásmódja fejezetők ki a mostani családtervekben. Jól illusztrálja ezt az a tény, hogy a nem házas 25 év alatti fiatalok körében 20 százalékos a gyermeket nem kívánók aránya, míg azok között, akik már házasságot kötöttek eddig az életkorig alig 2–3 százalékot tesz ki az életüket gyermek nélkül leélni szándékozók aránya. Ennyit számít a gyermekvállalási szándék tekintetében a házasságkötés ténye, ami most későbbre tolódik, netán élettársi kapcsolattal helyettesítődik, vagy a legrosszabb esetben végleg elmarad (IV. ábra).

IV. Akaratlan vagy akaratlagos gyermektelenség.

A gyermeket nem tervezők aránya néhány ismerv szerint férfi-nő bontásban

Voluntary or involuntary childlessness

Share of persons not planning children by sex

A családterveket tekintve fontos kérdés az, hogy milyen korosztályoknál, társadalmi csoportoknál vagy rétegeknél látszik biztosítva legalább a kívánságok szintjén az egyszerű reprodukció. Eredményeink szerint egyetlen olyan női korcsoport található a mintában, ahol az összesen kívánt gyermekek száma megvalósulásuk esetén biztosítaná a bővített reprodukciót. Ez a mintabeli 35–39 éves korosztály, akiknek nemcsak a legtöbb gyermeke született eddig, 100 nőre számítva 205 gyermek, hanem a további kívánságok mértéke is jelentős, mivel megvalósulásuk esetén átlagosan 229 gyermeke születne minden ide tartozó nőnek. Ez a korosztály több szempontból is figyelmet érdemel. Az 1960-as évek első felében született nemzedékekről van szó, akiknek létszáma jóval elmarad a náluk idősebb vagy fiatalabb nemzedékek létszámától, mivel egy születési mélyhullám idején jöttek világra. Egy kisebb létszámú generáció saját gyermekeiben (az unokákban) pótolja azt a kiesést, amit annak idején szüleik kevesebb gyermekvállalása okozott. Lehet, hogy *Easterlin* elméletének magyar igazolásáról van szó? Másfelől úgy tűnik, hogy ezt a korosztályt érintették leginkább az elmúlt évek családpolitikai intézkedései, ami nemcsak a már eddig vállalt gyermekek számában mutatkozik meg, hanem a jövőbeni gyermekvállalási szándékaikban is (3. tábla).

3. Termékenység és családtervek korcsoport és nemek szerint
Fertility and family plans by age group and sex

Korcsoport	100 nőre jut gyermekszám		100 férfira jut gyermekszám	
	élve született	összesen kívánt	élve született	összesen kívánt
–20	5	186	0	165
20–24	24	193	11	178
25–29	87	205	51	198
30–34	146	206	109	203
35–39	205	229	156	212
40–44	196	201	179	206
45–49	–	–	169	180
Összesen	122	205	102	194

A kívánt gyermekszámok területi és társadalmi különbségei lényegében követik a már megszületett gyermekek számában észlelt eltéréseket. A fővárosban a kívánságok szintjén sem éri el a családnagyság az átlagosan 2 gyermeket, a nőknél 12, a férfiaknál 15 százalékot tesz ki az akaratlagosan gyermektelenek aránya. Hasonlóan módon jóval 2 gyermek alatti a kívánt gyermekszám a hajadon nőknél és nőtlen férfiaknál, a tudatos gyermektelenség vállalása pedig körükben a legelterjedtebb, az előbbieknél 13, az utóbbiaknál csaknem 20 százalék. Csak a házas családi állapotú nőknél és férfiaknál, valamint a közések-

ben élő nőknél éri el a kívánt gyermekszám átlaga az egyszerű reprodukciót biztosító szintet. Az iskolai végzettség szerinti különbségek arra hívják fel a figyelmet, hogy a családtervek megvalósulása esetén csak a 8 általános iskolát, vagy ennél kevesebb osztályszámot végzett nőknél biztosított a bővített reprodukció. A férfiaknál annyiban más a kép, hogy a főiskolát, vagy egyetemet végzett férfiaknál nem csak a már megszületett gyermekek száma magas az alacsonyabb végzettségű társaikhoz viszonyítva, hanem további terveik teljesülése esetén ebben a kvalifikált társadalmi csoportban is biztosítva látszik a bővített reprodukció (4. tábla).

4. Összesen kívánt gyermekszám település típus és nemek szerint, %
Total number of children desired by settlement type and sex, %

Település típus	Összesen kívánt gyermekszám					Összesen	Átlag 100 főre
	0	1	2	3	4-X		

45 éves és fiatalabb nők

Főváros	11,8	18,4	47,0	18,0	4,7	100,0	187
Megyei jogú város	4,1	18,4	54,6	20,2	2,7	100,0	202
Egyéb város	6,0	15,7	54,4	19,4	4,6	100,0	203
Község	4,2	14,2	54,2	20,1	7,3	100,0	218
Összesen	6,0	16,2	53,1	19,6	5,1	100,0	205

50 év alatti férfiak

Főváros	14,5	16,6	51,1	14,5	3,2	100,0	176
Megyei jogú város	8,3	15,9	54,6	16,8	4,4	100,0	195
Egyéb város	10,1	15,9	50,8	17,8	5,3	100,0	196
Község	9,3	14,3	53,7	17,0	5,7	100,0	200
Összesen	10,1	15,2	52,9	16,8	5,0	100,0	194

Az egyes jövedelmi szinteket tekintve az a feltűnő, hogy a kívánt családnagyságban közel sem akkorák a különbségek, mint a már megszületett gyermekek számában. Más szóval minél magasabb jövedelmi kategóriába tartozik valaki, annál kevesebb gyermeke van életben, viszont annál többet szeretne még realizálni a jövőben. Így a valóság és kívánság legalább is a gyermekeket illetően egyre jobban távolodik egymástól a jövedelmi szint emelkedésével. Ez a távolság a legmagasabb jövedelmi ötödbe tartozóknál a legszámottevőbb, nem csak azért, mert a legkevesebb gyermekük született eddig, hanem azért is, mert több gyermeket szeretnének családjukba, mint a náluk egy szinttel alacsonyabb jövedelmi kategóriába tartozók. Ez a jelenség a nőknél és a férfiaknál egyaránt megtalálható.

A 45 év feletti nőknél és az 50 évnél idősebb férfiaknál az összesen kívánt gyermekek száma értelemszerűen megegyezik a már megszületett gyermekek

számával. Ezenél a korosztályoknál nem feltételeztünk további gyermekáldást, így az erre vonatkozó terveket, elképzeléseket sem tudakolta a kérdőív. Az átlagos gyermekszám ebben az esetben a végső családnagyságot és a befejezett termékenység szintjét is jelenti. Az eredmények szerint száz 45 év feletti nőre 183, 50 évnél idősebb férfira pedig 179 gyermek jutott. A fővárosban és a községekben élő nők között 30 százalékos különbség van a termékenység szintjében (144, ill. 205 gyermek 100 nőre számítva), de hasonlóak vagy ennél nagyobb mértékűek a különbségek a legalacsonyabb és legmagasabb iskolai végzettségű nőknél (240, ill. 161 gyermek), valamint a két szélső kategóriába tartozó jövedelmi ötödnél (227, ill. 161 gyermek).

Azt nem tudjuk, hogy az idősebb nemzedékeknek milyen gyermekszámra vonatkozó terveik voltak korábban és mit sikerült ezekből megvalósítaniuk. A termékenységi adatok viszont azt sugallják, hogy ezek a tényleges gyermekszámok számos esetben lényegesen elmaradnak azoktól a tervektől és kívánságoktól, mint amit a náluk fiatalabb nemzedékek, a 45 éves és fiatalabb nők és az 50 éves és fiatalabb férfiak, a vizsgálat során kinyilvánítottak. Ez értékelhető úgy is, hogy a mai fiatalabb nemzedékek több gyermeket szeretnének (legalábbis a kívánságok szintjén) annál, mint amit szüleik vagy nagyszüleik ténylegesen megvalósítottak, de felfogható figyelmeztetésként is, miszerint a megvalósított gyermekszámok rendszerint elmaradnak a korábbi tervektől és kívánságoktól.

Gyermekszám preferenciák

A tudatos családtervezés időszakában, amikor nem csak a születendő gyermekek számát, hanem azok születési idejét is befolyásolni, tervezni lehet, az összesen kívánt gyermekszám is kifejez bizonyos preferenciát a gyermekek száma és a családnagyság iránt. Ez azonban erősen függ a mindenkori élethelyzettől, amibe a családi viszonyok, a partnerkapcsolat minősége, stabilitása, az egészségi állapot, az anyagi, lakás és munkaviszonyok és még számos más tényező is szerepet játszhat. Az ideális gyermekszám bizonyos értelemben elrugaszkodik a mindennapi élet gondjaitól, örömeitől és mintegy föléjük emelkedve, azoktól függetlenül fejezi ki a gyermekszám iránti preferenciákat. Ugyanakkor nem lehet és nem is független a mindenkori társadalmi valóságtól, és attól a környezettől, amely alakítja, formálja, befolyásolja az embereket, és ezáltal azokat az értékeket és normákat, amelyek a társadalomban kialakulnak a gyermekek iránt. Mindezen tényezők figyelembe vételével kell értékelni vizsgálatunk eredményeit, amely az után tudakozódott, hogy „Ön szerint általánosságban hány gyermek ideális egy mai magyar családban”. A kérdés tehát nem a saját családra, hanem a mai magyar társadalmi viszonyok között élő átlagos családra vonatkozott, amibe természetesen a válaszoló saját magát, illetve csa-

ládját is beleért(h)ette. Az eredmények interpretálása családpolitikai szempontból meglehetősen körülményes. Inkább a jelzésértéke fontos, ami arra hívja fel a figyelmet, hogy mekkora a különbség az ideálisnak tartott és a saját családba kívánt, illetve az ott megvalósított családnagyság között. Ha ez a különbség nagy, akkor az eredmények azt sugallják, hogy társadalmi szinten létezik fogékonyság vagy hajlam a több gyermek vállalása iránt, de mint egyén, vagy család, mint a magyar társadalom tagja ezt nem tehetem, engedhetem meg magamnak. Demográfiai az ideális gyermekszámnak ugyancsak fontos jelzésértéke van. Ha egy társadalomban az ideális gyermekszám szintjén sem létezik a társadalmi reprodukció iránti igény vagy akarat, ott a családpolitikának is igencsak besszükül a mozgástere, mert a népesség reprodukciós ereje, készsége annyira meggyengül, hogy képtelen változtatni a kialakult demográfiai helyzeten, és befolyásolni azt nem tudván csak sodródik a kialakult folyamatokkal.

A vizsgálat eredményei szerint 100 családra számítva 191 gyermek volt a saját családba kívánt gyermekszám, ezzel szemben 213 gyermeket tartottak ideálisnak a válaszolók egy mai magyar családban. Míg a kívánt gyermekszám 10–11 százalékkal maradt el az egyszerű reprodukciós szinttől az ideálisnak vélt gyermekszám már egy enyhe bővített reprodukciót is biztosítana. Érdekes, hogy a nők és a férfiak teljesen azonos értéket mondtak az ideális gyermekszámra, jóllehet a férfiaknak kevesebb gyermekük volt, vagy kívántak saját családjukba. A legjelentősebb különbség a saját családba kívánt és az ideálisnak tartott gyermekszám között a fővárosi családoknál, a főiskolát, egyetemet végzetteknel és a legmagasabb jövedelmi kategóriába tartozóknál van, ahol 100 családra számolva 30–50 gyermekkel többet tartanak ideálisnak, mint amennyit saját családjukba kívánnak. Természetesen az élveszületett gyermekek átlagos száma rendre elmarad az ideálisnak tartott gyermekszámtól. Kivételek azonban adódnak, mint pl. a nyolc általános iskolát sem végzett női népesség körében, ahol a felvétel idejéig szült átlagosan 242 gyermekkel szemben 231 gyermeket tartottak ideálisnak. Az átlagok mögött egyéni vagy kisebb csoportos szinten másoknál is előfordulhat, hogy a családban már több gyermek született, mint amennyit ideálisnak tartanak egy mai magyar családban. A 45 éves és fiatalabb nők 11 százaléka, az ennél idősebbek 18 százaléka nyilatkozott úgy, hogy már több gyermeke született, mint amennyit ideálisnak tartana. Döntő többségük a három vagy több gyermekes családokból kerül ki. A férfiaknál közel hasonló arányban fordulnak elő ilyen esetek. Az ideálisnak tartottnál több gyermek születése felfogható egy tudatos magatartásként, amiben a nagycsalád és a több gyermek iránti igény kerül demonstratív módon kifejezésre, de magyarázható elhibázott családtervezésként is, amikor egy nem kívánt, vagy nem akkora tervezett terhesség alkalmával fogant meg a gyermek, akit később mégis vállaltak a szülők (5. tábla).

5. Termékenység, családtervek és ideális gyermekszám lakóhely szerint
Fertility, family plans and ideal number of children by living place

	100 nőre jut gyermekszám			100 férfira jut gyermekszám		
	élve született	összesen kívánt	ideálisnak tartott	élve született	összesen kívánt	ideálisnak tartott

Lakóhely

Budapest	116	164	210	102	166	214
Megyei jogú város	134	186	207	118	188	212
Többi város	159	197	213	133	190	207
Község	173	211	217	144	198	217
Összesen	151	193	213	129	188	213

Az már gyakrabban fordul elő, hogy összességében több gyermeket kívánnak a válaszolók saját családjukba, mint amennyit ideálisnak tartanak egy mai magyar családba. Ebben az esetben arról van szó, hogy jóllehet jelenleg kevesebb gyermekem van, de ha terveim megvalósulnak, akkor több gyermekem lesz, mint amennyit ideálisnak tartok. Ez egy tudatos magatartást jelent, csak a jövőt illetően vannak benne bizonytalansági elemek. Mindenesetre ide tartoznak a már említett, az 1960-as évek első felében született női nemzedékek, akik 35–39 évesek voltak a felvétel idején, de a 45 évnél fiatalabb nők között a házasságban élők, a községi lakosok, az alacsonyabb iskolai végzettségű, és jövedelmi helyzetüket tekintve kevésbé módos családok is több gyermeket kívántak saját családjukba, mint amennyit ideálisnak tartanak egy mai magyar családban.

Az ideális gyermekszám megoszlását tekintve visszaáll a korábban már megszokott kép, főleg a gyermektelenek és a két gyermekesek arányát tekintve. Még azoknál a népességi csoportoknál is, akik most a gyermektelenség mellett döntöttek nyilvánvalóvá válik, hogy ezt a választást nem tartják ideálisnak, hanem kényszerből vagy jól felfogott érdekükben határoztak így. A gyermektelenséget ideálisnak tartók aránya 1–3 százalék között mozog valamennyi korcsoportban és társadalmi rétegben, és ez jóval alacsonyabb arány, mint ami a családtervekben megmutatkozik. Hasonló módon jóval kevesebben tartják az egygyermekes családtípust ideálisnak, mint akik ezt a családnagyságot saját maguknak választották, viszont a kétgyermekes családmodellt ideálisnak tartók aránya meghaladja a 60 százalékot, ami mint a tényleges gyermekszámok, mint a kívánságok szintjén messze elmarad ettől az aránytól. Talán a legnagyobb bizonytalanság, vagy ellentmondás a háromgyermekeseknél található. A 45 év feletti nőknél, akik már túl vannak a szülőképes koron, több mint kétszer annyian tartják ideálisnak ezt a családnagyságot, mint ahányuknak három gyermeke született, viszont az ennél fiatalabb, gyermeket még vállalni tudó nőknél, összességében kevesebben tartják ideálisnak ezt a családmodellt, mint amennyien három gyermeket kívánnak saját családjukba. Egyértelműbb a kép a

négy vagy többgyermekes családoknál, miszerint ezt a családnagyságot kevesebben tartják ideálisnak egy mai magyar családban, mint amennyien már nevelnek ennyi gyermeket, vagy vállalni szándékoznak ekkora családnagyságot a jövőben (6. tábla).

6. Tényleges, tervezett és ideálisnak tartott gyermekszám nemek szerint
Actual, planned and deemed as ideal number of children

	Gyermekszám					Összesen	Átlag 100 főre
	0	1	2	3	4-X		

45 éves és fiatalabb nők

Élve született	37,6	20,1	30,2	9,1	3,0	100,0	122
Összesen kívánt	6,0	16,2	53,1	19,6	5,0	100,0	205
Ideálisnak tartott	1,4	12,8	66,1	18,5	1,2	100,0	206

50 év alatti férfiak

Élve született	47,1	17,4	25,5	7,4	2,6	100,0	102
Összesen kívánt	10,2	15,4	52,7	16,8	4,9	100,0	194
Ideálisnak tartott	2,4	11,4	65,7	18,9	1,6	100,0	207

A családpolitika nyelvére lefordítva ez azt jelenti, hogy az emberek, egyének, családok általában és átlagosan több gyermeket tartanak ideálisnak a mai magyar viszonyok mellett, mint amennyit saját családjukba terveznek vagy kívánnak, és ez ösztönözheti a kutatókat arra, hogy ennek okát feltárják, a politikusokat és döntéshozókat pedig arra, hogy az okok ismeretében bölcs intézkedéseket hozzanak. Kétségtelen, hogy bizonyos „rejtett” tartalékok tárulnak fel a családpolitika számára az ideális gyermekszámokban, amelyeket csak hosszabb távon és akkor célozhat meg, ha nemcsak a családokat segíti egy a jelenleginél ideálisabb állapot megteremtésében, hanem önmaga számára is biztosít egy az ideálishoz közelebbi helyzetet, pozíciót a nagypolitikán (társadalompolitikán) belül.

A másik gyermekszám preferenciát kifejező mutató az ún. retrospektív gyermekszám, amit a gyermekvállalási koron már túl lévő nőktől és férfiaktól tudakolt a kérdőív olyan formában, hogy „Ha újra kezdhetné az életét, akkor összesen hány gyermeket szeretne”. A kérdés tehát szigorúan a saját családra, illetve magára a kérdezettre vonatkozik, és egy egész életutat áttekintő gyermekvállalás (termékenység) után érdeklődik. A mutató valóságtartalma meglehetősen vitatott, nem csak azért, mert a realitásoktól elszakadva, inkább a nosztalgikus vágyak szintjén mozog, hanem azért is, mert így utólag mindenki azt mondhat, amit akar, minden felelősség és elkötelezettség vállalása nélkül. Mindezek ellenére a retrospektív gyermekszám jelzésértéke fontos, mert azt fejezi ki, hogy egy élettapasztalat birtokában, a mai eszemmel, szívemmel gon-

dolva vissza eddigi életemre, mit kellett volna másképp tennem (pro vagy kontra) a gyermekvállalás területén. Fontos e mutató tartalma abból a szempontból is, hogy segítségével, igaz közvetett módon, de választ kaphatunk arra a kényes kérdésre is, hogy a megszületett gyermekek közül mekkora lehetett a nem kívánt gyermekek aránya.

Az eredmények szerint száz 45 év feletti nő 223 gyermeknek adna életet, szemben a ténylegesen világra hozott 183 gyermekével, az 50 évnél idősebb férfiak pedig 225 gyermeket vállalnának, ha újra kezdenék életüket, szemben a ténylegesen megszületett 179 gyermekükkel. A különbség tehát meglehetősen nagy, 100 családra vagy személyre számolva 40–45 gyermek. Hogy mi okozza e jelentős eltérést, arra akkor kapunk választ, ha összevetjük az élve született gyermekek számát a retrospektív gyermekszámmal. Az eredmények a vitatott valóságtartam ellenére nem csak figyelemre méltóak, hanem gondolkodásra is késztetnek. A 45 év feletti nőknek 56 százaléka vállalna ismét ugyanannyi gyermeket, mint amennyit ténylegesen világra hozott, 9 százalékuk a megszületettnél kevesebbet, 35 százalékuk viszont többet vállalna. A gyermektelen nők bánták meg leginkább az akaratlagosan vagy akaratlanul kialakult helyzetüket, mivel több, mint 90 százalékuk vállalna legalább egy gyermeket. Az egygyermekes nőknek csak mintegy 28 százaléka elégedett családnagyságával, 71 százalékuk legalább még egy gyermeket vállalna, ha újra kezdené életét. A kétgyermekesek alkotják a leginkább kiegyensúlyozott kategóriát, mivel több, mint 3/4-ük ismét ezt a családtípust valósítaná meg, de közöttük is többen vannak azok, akik legalább három gyermeket vállalnának egy újrakezdés esetén (17 százalék), mint azok, akik a két gyermeket már soknak tartják (5 százalék). A háromgyermekesek döntő többsége is (69 százalék) ugyanúgy tenne, ha ismét előlről kezdené, az elégedetlenek között viszont náluk már a háromnál kevesebb gyermeket vállalók vannak többségben (27 százalék). Hasonló a helyzet a négy vagy több gyermekes családoknál, akiknek 43 százaléka vállalna kevesebb gyermeket, ha újra kezdené életét. A férfiaknál feltűnő, de nem meglepő módon szinte pontosan ugyanazok az arányok jöttek ki az azonos, kevesebb vagy több gyermeket vállalók tekintetében, és a családstruktúrában is hasonlóak a változtatási szándékok irányai és arányai a gyermekszámával elégedettek és elégedetlenek között (7. tábla).

7. *Élve született és retrospektív gyermekszám nemek szerint, %*
Live born and retrospective number of children by sex, %

Ha újra kezdené az életét	Élve született gyermekszám					Összesen
	0	1	2	3	4-X	
45 év feletti nők						
Ugyanannyi,	8,7	27,5	77,5	68,8	56,8	56,3
Kevesebb,	–	1,7	5,0	27,4	43,2	8,8
Több gyermeke lenne	92,3	70,8	17,5	3,8	–	34,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
50 év feletti férfiak						
Ugyanannyi,	13,9	25,9	76,6	70,5	51,4	56,3
Kevesebb,	–	2,1	3,6	23,8	48,6	7,6
Több gyermeke lenne	86,1	72,0	19,8	5,7	–	36,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Milyen üzenetet hordoznak ezek a megállapítások (tények) a családpolitika számára? A múltat már nem tudjuk megváltoztatni, de tanulni lehet és kell is belőle. A mai idősebb nemzedékek tapasztalatai figyelmeztető jelként szolgálhatnak a fiatalabb még a gyermekvállalás előtt álló nemzedékek számára. Főleg a késői gyermekvállalás kockázati tényezőire és ezek kezelési módozataira irányulhatnak a családpolitikai erőfeszítések. A gyermekvállalásnak is létezik egy ideálisnak vélt, vagy optimálisnak tartott életkor intervalluma, ami alatt vagy fölött nőnek a kockázati tényezők. A legutóbbi vizsgálati eredmények szerint a 45 év alatti gyermektelen, de gyermeket még kívánó nők átlagosan közel 28 éves korukban, az egyetemet és főiskolát végeztek 30 éves korukban tervezik első gyermekük világra hozatalát. A 45 év alatti nők 38 százalékának még nem született gyermeke. Vajon hányan maradnak közülük akaratlanul gyermektelenek a késői, halogatott gyermekvállalás miatt? A már meglévő gyermeküknek testvért kívánó nők átlagosan 31, az egyetemi, főiskolai végzettségűek 33 éves korukban tervezik a következő gyermekük megszületését. A 45 évnél fiatalabb nők 20 százalékának volt egy gyermeke a felvétel idején. Vajon a szándékok és tervek ellenére e gyermekek közül hányan maradnak a szülők akarata ellenére testvér nélkül?

Családpolitika és gyermekvállalás

Egy a gyermekvállalást elősegíteni, támogatni szándékozó családpolitikát két fontos területen tudnák, segíteni, orientálni vizsgálatunk eredményei. Az

egyik azoknak az okoknak a feltárása és bemutatása, amelyek közrejátszanak abban, hogy az emberek nem vállalnak (több) gyermeket, jóllehet koruk vagy egészségi állapotuk ezt lehetővé tenné. A másik terület a felvétel idején működő családpolitikai intézkedések értékelése a válaszolók szemszögéből, illetve fogadtatásának és hatásának bemutatása oly módon, hogy kérdezettek megítélése szerint az egyes intézkedések mennyiben járulnak(tak) hozzá vagy segítik elő a kívánt családnagyság megvalósítását. Az elemzés ebben az esetben is leszűkül arra a népességcsoportra, akik potenciálisan még vállalhatnak (további) gyermeket, vagyis vizsgálatunk esetében a 45 éves és fiatalabb nőkre és az 50 évnél fiatalabb férfiakra. A kérdéskör, természeténél fogva közülük is, főleg a nők véleményére koncentrál, mint a témakör szempontjából leginkább kompetens népességre, és a férfiak véleményére csak akkor tér ki, ha az markánsan eltér a „gyengébb” nem véleményétől.

Az eredmények szerint a vizsgált népességekategóriákban a nők valamivel több mint fele (53 százalék), a férfiak 50 százaléka nyilatkozott úgy a felvétel idején, hogy nem kíván több gyermeket. Zömükben a propagatív kor idősebb korosztályiból kerülnek ki, és azokból a társadalmi csoportokból, akiknek az átlagosnál már több gyermekük van életben. A további gyermeket nem kívánó nőknek átlagosan 188, a férfiaknak 168 gyermekük született a felvétel idejéig (100 kérdezetre számítva). Ezek az átlagok jóval magasabbak, mint összességében a 45 éves és fiatalabb nők illetve az 50 évesnél fiatalabb férfiak élveszületett gyermekszámai (122, ill. 102).

Ami a további gyermekvállalás mellőzésének okait illeti, az említések gyakoriságának sorrendjében a következő kép tárul elénk. A leggyakrabban említett indok túlságosan általános és megfoghatatlan a családpolitika számára. Az „ennyi gyermeket szerettem volna”, ennyit terveztem, ugyanúgy az első helyen szerepel az egygyermekes, mint a négy vagy több gyermekes nőknél. Ez nem más, mint hogy megvalósítottam korábbi családterveimet, elképzeléseimet és nem kívánok a továbbiakban ezzel a kérdéssel foglalkozni. A második helyen már megjelennek és keményen hatnak az anyagiak „nem engedhetem meg magamnak” a további gyermekvállalást, mármint az anyagi megterhelés miatt. Ez az indok is ugyanúgy a második helyen szerepel (igaz némileg eltérő gyakorisággal) az egygyermekes, mint a négy vagy több gyermekes családoknál. Az egygyermekesek főleg a gyermeknek adott ellátást, juttatást, támogatást nem engedhetnék meg a megszokott színvonalon, ha még egy gyermeket vállalnának, a három, négy, vagy ennél több gyermekeseknél viszont lehet, hogy az anyagi összeomlást jelentené még egy gyermek vállalása. A harmadik hely teljes meglepetés, amire talán titkon számítani lehetett, de arra nem, hogy ilyen elementáris erővel tör felszínre. A „bizonytalannak tartom a jövőt” válasz elgondolkodtató. Ebbe sok minden beleérthető és belemagyarázható, az egyéni és családi helyzeteken keresztül a társadalom egészének és az ország helyzetének bizonytalan jövőéig. További kutatást érdemel, hogy mit takar az emberekben

ez a bizonytalanság. A negyedik helyen megjelölt indok konkrét és egyértelmű, de vannak benne szubjektív elemek. Az „idősnek tartom magam” a további gyermekvállalásra talán érthető a nagycsaládos szülőknél, az egygyermekes anyáknál azonban inkább a késői gyermekvállalás következménye a testvér elmaradása. A következő két indok a gyermekesek munkavállalási nehézségeivel, illetve a lakáshelyzettel kapcsolatosak. Ezt követik a megfelelő családi háttérre történő hivatkozás, és a terhességgel, szüléssel kapcsolatos félelmek. Meglepően hátul szerepel az egészségi állapotra történő hivatkozás, és a párkapcsolat stabilitásának említése a további gyermekvállalás elmaradásának okaként (8. tábla).

*8. Miért nem kíván több gyermeket?
Why do they not want to have more children?*

Indokok a gyermekes nők említése sorrendjében	45 éves és fiatalabb	
	gyermekes nők	gyermektelen nők
Ennyit szeretett volna	64, 6	6, 2
Anyagilag nem engedhetik meg	43, 5	19, 2
Bizonytalannak tartja a jövőt	37, 6	28, 7
Idősnek tartja magát	36, 7	24, 8
Nehezebbem kapna így munkát	22, 4	14, 6
Lakáshelyzet nem megfelelő	20, 8	18, 6
Nincs megfelelő családi háttér, segítség	15, 9	17, 8
Sok nehézséggel jár a terhesség, szülés	13, 4	19, 4
Egészségi állapot miatt	11, 1	10, 1
A gondozással járó megterhelések miatt	10, 1	9, 3
Szabadidejét meg akarja őrizni	9, 9	31, 0
Kapcsolatát nem érzi elég stabilnak	6, 2	8, 5
Hátráltatná a szakmai fejlődést	6, 1	16, 2
Párja ellenzi	6, 0	0, 8
A szülők, rokonok befolyásolják	1, 0	–

A gyermekek száma szerint nincsenek lényeges eltérések az említett rangsorban. Kivétel csak egy van, amiről eddig nem esett szó és ez a gyermektelenek indokai. Nem nagy számról van szó, hiszen a további gyermeket nem kívánók mindössze 11 százaléka gyermektelen, de eltérő magatartásuk figyelmet érdemel. A gyermekteleneknél a „szabadidejét meg akarja őrizni” szerepel az elsődleges indokként, ami kertilés nélküli őszinte válasz és a kényelem és a nyugalom megtartására irányuló igényt fejezi ki. Egyelőre nem kívánják vállalni a gyermek(ek)kel járó kööttségeket. A második helyen említett „bizonytalan jövő” iránti aggodalom a gyermekteleneknél még kevésbé világos, mint a gyermekeseknél. Nem tudni, hogy a gyermeke jövője iránti aggodalom vagy más miatt nem vállalnak egy gyermeket sem. A harmadik indok figyelmeztető jel a késői gyermekvállalás még későbbi következményeire, amire nyugati

szerzők gyakran hívják fel a figyelmet. Kifutott az időből az egyéb teendők miatt, és most már „idősnek tartja magát” akár egyetlen gyermek világrahozatalára. Míg a szabadidő megőrzése inkább az akaratlagos, az idősnek tartja magát már az akaratlan gyermektelenség velejárója. Lehet, hogy már nem is születhet gyermeke. A terhesség és a szülés nehézségeire történő hivatkozás, bár hihető, de kissé anakronisztikus a gyermektelen nőknél, hasonló módon nehezen értelmezhető az anyagiakra történő hivatkozás. A lakáshelyzet, a családi háttér, a segítség hiánya, és szakmai karrierre történő hivatkozás követi az előbbi indokokat a gyermektelen nőknél. Megjegyzendő, hogy a fentebb említett sorrend némileg különbözik a fiatalok és az „érettebb” gyermektelen nők körében, határozott vonalat húzva ezzel az akaratlagos és az akaratlan gyermektelenség között. A 25 év alatti fiataloknál érthető módon egyáltalán nem szerepel az „idősnek tartja magát” válasz, ezzel szemben az ennél idősebb nőknél a korra való hivatkozás szerepel az első helyen (9. tábla).

9. Fiatal és „idősebb” gyermektelen nők indokai, hogy miért nem kívánnak gyermeket

Young and „older” childless women indicating why do they not want to have children

Indokok a fiatal gyermektelen nők jelölése sorrendjében	25 év alatti	25–45 éves
	gyermektelen nők	
Szabadidejét meg akarja őrizni	47,5	22,8
Bizonytalannak tartja a jövőt	37,2	25,0
Sok nehézséggel jár a terhesség, szülés	26,2	16,3
Hátráltatná a szakmai fejlődést	26,2	11,0
Lakáshelyzet nem megfelelő	21,6	17,5
Anyagilag nem engedhetik meg	14,7	21,3
A gondozással járó megterhelések miatt	10,6	8,6
Nehezebbem kapna így munkát	9,5	16,8
Kapcsolatát nem érzi elég stabilnak	9,5	8,4
Nincs megfelelő családi háttér, segítség	7,6	22,7
Idősnek tartja magát	–	36,5
Egészségi állapot miatt	–	14,8
Ennyit szeretett volna	–	9,3
Párja ellenzi	–	1,2

Bár a (további) gyermeket nem kívánók közel 30 százaléka tudna elképzelni (talán) olyan feltételt vagy körülményt, aminek teljesülése esetén mégis vállalkozna még (egy) gyermekre, ezeknek nem sok köze lehet a felvétel idején működő családpolitikai kedvezményekhez. Többségük (52 százalék) úgy véli, hogy a hatályos családpolitikai kedvezményeknek nincs szerepe abban, hogy a családokat elősegítse az általuk tervezett gyermekszám megvalósításában. Saját magukra vonatkoztatva ez a múltat jelenti (nem volt szerepe), hiszen további gyermeket nem kívánván, már bejezettnek tekintik családnagyságukat. Mind-

emellett 26 százalékuk szerint volt valami szerepe, 16 százalék pedig nagy szerepet tulajdonított a felvétel idején működő családkedvezményeknek terveik megvalósításában. Viszonylag egységes a kép a családtámogatási intézkedések fontosságának megítélésében, a gyermeket már nem kívánó nők körében. Első helyen, a többihez viszonyítva is magas arányban (42 százalékkal), a családi pótlék szerepel. Figyelmet érdemel, hogy valamennyi családtípusnál a gyermekszámtól függetlenül mindenütt az első helyen lett említve. Ezt követi a gyermekek után járó adókedvezmény, majd a lakáskölcsön közel egyforma, de a családi pótlékhoz viszonyítva jóval alacsonyabb arányban (14, ill. 13 százalék). Végül a gyés, a gyed majd a nagyszülői gyés zárja a fontossági sort (10. tábla).

10. A családtámogatási juttatások megítélése
Opinions on family allowances

A juttatások fontossági sorrendje (a gyermeket még kívánó nők rangsorában) %	További gyermeket	
	kíván	nem kíván
45 éves és fiatalabb nők		
Családi pótlék	29,7	42,7
Lakáskölcsön	18,1	13,5
Gyermekgondozási segély (gyes)	16,0	10,7
Gyermekgondozási díj (gyed)	13,4	9,4
Adókedvezmény	10,2	14,1
Nagyszülői gyés	3,4	2,0

Némileg más a kép azoknál a családoknál, nőknél, akik kívánnak még gyermeket. Jóval fiatalabbak, iskolázottabbak és lényegesen kevesebb gyermekük született, mint az előző népességcsoportnak. Ez idáig jórészt halogatták a gyermekvállalást, 100 nő mindössze 50 gyermeknek adott életet, közel kétharmaduk még gyermektelen, de a szándék és akarat még megvan bennük. Átlagosan 175 gyermeket szeretnének még a közeljövőben. A családpolitikának valójában ezt a népességcsoportot lehet és kell megcéloznia, hogy a kívánságok minél nagyobb mértékben valóra váljanak. A családtámogatások szerepét is másként látják (remélik), mint a gyermeket már nem kívánó nőtársaik. Közel egyforma mértékben vélik úgy, hogy a családi kedvezményeknek nincs egyáltalán, illetve nagy szerepük van a tervezett gyermekszám megvalósításában (29, ill. 28 százalék), a többség pedig még bizonytalan ennek megítélésében (38 százalék), mert a „talán, részben van szerepe” válasz mellett döntött (11. tábla).

11. A családtámogatási juttatások szerepe a gyermekvállalásban, %
The role of family allowances in the decision on undertaking children, %

A családtervek megvalósításában, hogy annyi gyermekük legyen, amennyit szeretnének	További gyermeket	
	kíván	nem kíván
45 éves és fiatalabb nők		
Nagy szerepük van	28,0	15,9
Talán, részben van szerepük	37,8	25,9
Egyáltalán nincs szerepük	29,3	52,4
Nem tudja	4,9	5,8
Összesen	100,0	100,0

A konkrét intézkedések fontosságának értékelésében is találni némi eltérést, a gyermeket már nem kívánó nőtársaikhoz képest. A családi pótlékot náluk a lakáskölcsön követi a második helyen az adókedvezménnyel szemben, ami érthető és praktikus gondolkodást jelent a gyermeket még kívánó nőknél. Az adókedvezmény azoknak nyújt jelentős támogatást, akiknek már több gyermekük van, a lakáskölcsön viszont egy jobb, nagyobb vagy komfortosabb lakás reményében további gyermekvállalásra serkenthet. A harmadik és negyedik helyen viszont a gyermeket még kívánó nőknél a gyes és a gyed szerepel, továbbra is megelőzve a gyermekek után járó adókedvezmény jótékony hatását. A már meglévő gyermekszám szerint is különbözik a fontossági sorrend. Az egy- és kétgyermekes, de még gyermeket kívánó nők a gyed szerepét emelik ki azzal, hogy a második helyen preferálják a támogatások között, a háromgyermekesek pedig az adókedvezményt értékelik magasan, mivel a családi pótlékot követően a második helyre teszik a fontossági sorrendben. A családtámogatások szerepét, jelentőségét tehát mindenki a saját konkrét helyzete, illetve a további tervek, szándékok, elképzelések alapján ítéli meg és értékeli, ami elfogadható, érthető és praktikus magatartást jelent.

Összefoglalva az eredményeket megállapítható, hogy a visszafogottabb, megfontoltabb vagy halogatott gyermekvállalás főleg 25 év alatti fiatal nőkre és a 30 alatti férfiakra jellemző. Ennek legszembetűnőbb jele a gyermektelenek korábban nem tapasztalt magas aránya. Úgy tűnik, hogy a mai fiatalok tudatosan készülnek egy kisebb családnagyság megvalósítására, ami már a tervek szintjén sem éri átlagosan a 2 gyermeket. Új és meglepő jelenség, hogy megjelentek az akaratlagos gyermektelenség első jelei, ami korábban nem volt jellemző a hazai családtervekre. A kisebb tervezett családnagyság mögött a gyermektelenséget tudatosan vállalók 10–20 százalék közötti arányai húzódnak meg. Ez a magatartás főleg a 25 alatti korosztályokra, a nőtlen, hajadon családi állapotukra és a fővárosban élő fiatalokra jellemző. A családtervek megvalósulása esetén főleg az alacsonyabb iskolai végzettségű, az anyagilag kevésbé tehető családok, és a községekben élő női népességnél látszik biztosítva a

bővített reprodukció. Az emberek általában több gyermeket tartanak ideálisnak egy, ami magyar családban, mint amennyi gyermeket saját családjukba kívánnak, vagy amennyit már ténylegesen világra hoztak. Jóval kevesebben tartják ideálisnak a gyermektelenséget és az egygyermekes családmodellt, mint ahányan ezt tervezik, vagy már megvalósították. A szülőképes koron már túl lévő, és végső családnagyságukat kialakított nők és férfiak csak valamivel több mint fele elégedett a megszületett gyermekeinek számával. Több mint 1/3-uk a ténylegesen születettől több gyermekre vállalkozna, 8–9 százalékuk viszont kevesebbet vállalna, ha újra kezdhethetné az életét. Az előbbieket főleg a gyermektelen és egygyermekes, az utóbbiak kisebb mértékben a három, többségükben a négy vagy több gyermekes családokból kerülnek ki. A családtámogatási intézkedések közül a gyermeket még kívánó nőknél a családi pótlék mellett a kedvezményes lakáskölcsön, valamint a gyés és gyed a legnépszerűbb, ugyanakkor megoszlanak a vélemények arról, hogy milyen szerepet játszanak a jelenleg működő családtámogatási formák a kívánt gyermekszám, vagyis a családtervek megvalósításában.

A családpolitika számára talán azt a tanulságot, vagy következtetést lehet levonni, hogy alkalmazkodnia kell a változó demográfiai valósághoz. Vannak dolgok, amiket inkább tudomásul kell venni, mint megkísérelni változtatni vagy befolyásolni azokat. Nem biztos, hogy ugyanazokat az eszközöket kell vagy lehet alkalmazni, mint korábban, vagy ha azokat is alkalmazzák a hatásuk, hatékonyságuk a korábitól eltérő lehet. Figyelembe kell venni a párkapcsolatok változatosságát, a gyermekvállalási szokások és magatartások radikális változását, és ezek várható következményeit is. Mindezek tudatában és figyelembevételével lehet csak kialakítani olyan eszközrendszer, ami kedvező fogadtatásra talál és hosszú távon hatásos is lehet.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Anne Ruokolainen, Irma–Leena Notkola* 1999. Third-child intention in Finland. Paper prepared for the European Population Conference 1999, The Hague, September 1999, p. 20.
- Beets, G.–Dourleijn, E.* 1999: The impact of education on childlessness in Europe FFS evidence. Paper presented at the European Population Conference 1999, The Hague, September 1999, p. 16.
- Hajnal, J* 1965. European marriage patterns in perspective. In *Glass, D.V.– Eversley, D.E.C.* (szerk.): *Population in history*. London: E. Arnold, 101–143.
- Kiernan, K.* 1999: European Perspectives on Non-marital childbearing. Paper prepared for the European Population Conference, The Hague, September 1999. p. 30.
- Kamarás F.* 2002. Gyermekvállalás. Életünk Fordulópontjai. Műhelytanulmányok 1. (Szerk. *Spéder Zs.*) NKI 51–72. old.
- KSH, 1996/1. Európai termékenységi és családvizsgálat Magyarországon. Az 1993. évi keresztmetszeti vizsgálat fontosabb eredményei.

- KSH, 1996/2: Mikrocenzus, 1996. A népesség és a lakások jellemzői.
KSH, 1999: Mikrocenzus, 1996. Termékenységi adatok.
Pongrácz T.–Spéder Zs. 2002. Párkapcsolatok az ezredfordulón. Életünk Fordulópontjai. Műhelytanulmányok 1. (Szerk. *Spéder Zs.*) NKI 13–32. old.
Recent demographic development in Europe 2001. Council of Europe Publishing.
Sardon, J. P. 2000: The Demographic Situation of Europe and the Developed Countries Overseas. Population (An English Selection) Volume 12. pp. 293–328.
UN, 1999. Fertility and Family Surveys in Countries of the ECE Region. Standard Country Report, Hungary.

Tárgyszavak:

Családdemográfia
Termékenység
Népesséspolitikai

**FAMILY PLANS AND PREFERENCES IN THE NUMBER OF
CHILDREN AS MIRRORED BY THE STUDY ENTITLED
"TURNING POINTS OF OUR LIFE"**

A GYERMEKNEVELÉSI TÁMOGATÁSOKAT IGÉNYBE VEVŐ ÉS A CSALÁDI OKBÓL INAKTÍV SZEMÉLYEK FOGLALKOZTATÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI ÉS AKADÁLYAI¹

FREY MÁRIA

2002-ben indult el Magyarországon a H0104-02 sz. Phare program („Tackling the gender gap in the labour market”), melynek célja „a nők és férfiak egyenlő munkaerő-piaci esélyeinek erősítése, az inaktív nők munka világába történő reintegrációjának és késői integrációjának elősegítésével”. A program kiemelt célcsoportjai: a *gyesről, gyedről, gyetről* a munka világába visszatérni kívánó és a *45 év feletti, jelenleg inaktív, de munkát vállalni szándékozó nők*. A program részét képezi olyan kísérleti alprojektek megvalósítása, amelyek keretében nonprofit jellegű vállalkozásokban *foglalkoztatást* kell biztosítani a képzést sikeresen teljesítő nők egy része számára – alkalmazotti vagy önfoglalkoztatói státusban – a *szociális gazdaságban*, elsősorban a *hiányzó humán és személyi szolgáltatások létrehozásával és működtetésével*, vagy egyéb, térségi szinten kielégítetlen lakossági, közösségi szükségletekre épülő tevékenységekben. A humán és személyi szolgáltatások fejlesztése egyfelől a családi kötöttségek miatt munkát vállalni nem tudó nők kapacitását szabadítja fel munkavégzés céljára, másfelől munkahelyet teremt.

Ennek a koncepciónak az előkészítésére-megalapozására mód nyílt egy *statisztikai kutatás* lebonyolítására, a HU9918-13 sz. Phare program támogatásával.

Az adatfelvételt a Központi Statisztikai Hivatal bonyolította le, a munkaerő-felméréshez csatolt kiegészítő kérdőív lekérdezésével, 2002. március, április, május hónapokban. A kutatás célcsoportját egyfelől a gyermekgondozási támogatásokat igénybevevők képezték, másfelől azok az inaktív személyek, akik szeretnének rendszeres munkát találni, de azért nem keresnek állást, mert a munkavállalásban őket gyermek-elhelyezési problémák, ill. egyéb családi kötelezettségek akadályozzák.

A *kutatás célja* a családi okok miatt a munkaerőpiactól távol lévők *munkavállalási szándékának és lehetőségeinek feltárása, a foglalkoztatásukat akadályozó*

¹ Összefoglaló a HU9918-13 Phare program keretében végzett statisztikai kutatás zárótanulmányából. Az adatfelvételt és feldolgozást a KSH Életszínvonal- és Emberierőforrás-statisztikai főosztályának munkatársai készítették elő, szervezték ill. végezték, *Lakatos Judit* irányításával.

lyozó tényezők megismerése, továbbá az ezek elhárítására javasolható intézkedések, megoldások feltérképezése volt.

A kutatás tematikája négy fő részre tagolódott.

Az első a *gyermeknevelési támogatásokat igénybe vevő nők munkaerő-piaci kötődésével* foglalkozott, akiknek a száma 283 ezer körüli. Bevonásuk a felmérésbe arra is lehetőséget adott, hogy folytassuk a KSH-nak ebben a körben eddig már három alkalommal végzett vizsgálatait, és az 1993., 1995. és 1999. évi adatfelvételt újabb hullámmal egészítsük ki.

A második témakör azoknak az *inaktív személyeknek* a problémáira irányult, akik azért nem keresnek állást, mert munkavállalás esetén nincs kire hagyni gyerekeiket, ill. gondozásra szoruló beteg, idős hozzátartozóikat. Az előbbieket a 23 ezret, az utóbbiaké pedig az 50 ezret.

A harmadik rész azzal foglalkozik, hogy a két csoport milyen elvárásokat fogalmaz meg egy családbarát munkahellyel szemben.

Végül a negyedik téma az *otthoni kötelezettségek kiváltási lehetőségeinek* vizsgálata volt, mind a potenciális kereslet (a szolgáltatást igénybe vevők), mind pedig a potenciális kínálat (a szolgáltatást nyújtók) oldaláról.

1. Gyermekgondozási támogatásokat igénybe vevők

2002. január elsején a gyermekgondozási támogatásokat² igénybe vevők együttes létszáma a Központi Statisztikai Hivatal munkaerő-mérleg kiadványá-

² Magyarországon a gyermeknevelési támogatásoknak négy formája létezik. Ezek közül a *szülési szabadságra* vonatkozó szabályok tűnnek a legstabilabbnak. Ezzel külön a kutatás keretében nem foglalkoztunk, mert az minden anyának jár és igénybe is veszi. Ennek díjazása viszont attól függően más és más, hogy az anya a szülést megelőzően rendelkezett-e az előírt biztosított jogviszonnyal, vagy sem. A Munka Törvénykönyve 138.§ (1) bekezdése értelmében a terhes, ill. szülő nő 24 hét szülési szabadság illeti meg. Erre az időre – a napi átlagkereset 70%-át kitevő – terhesség-gyermekágyi segély jár az anyának, amennyiben a szülést megelőző két éven belül legalább 180 napig biztosított volt. Ennek hiánya esetén gyermekgondozási segély állapítható meg.

Mivel ez a kutatás több ponton is az elmúlt tíz év egészének történéseit hasonlítja össze, fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a másik három támogatási forma – a *gyermekgondozási díj*, *gyermekgondozási segély* és *gyermeknevelési támogatás* - feltételeit a kilencvenes évek közepének gazdasági stabilizációs programja lényegesen megváltoztatta. Az alábbiakban ismertetjük, hogy mi jellemezte ezeket 1996. április 15-e, azaz az említett intézkedések hatályba lépése előtt és után, továbbá milyen főbb szabályok érvényesülnek napjainkban igénybevételekkel kapcsolatban.

a) A *gyermekgondozási díj (gyed)* a gyermek 24 hetes korától 2 éves koráig járt a biztosított jogviszonnyal rendelkező anyának, és keresetarányos ellátást nyújtott. Ezt a kilencvenes évek közepén eltörölték, mégpedig úgy, hogy gyedet utoljára az 1996. április 15-e előtt született gyerekek után lehetett igénybe venni. 2000. január 1-jétől azonban hatályát újból visszaállították. Jelenleg a gyed ugyancsak a terhességi-gyermekágyi segélyre jogosító időtartam leteltét követő naptól a gyermek második életévének betöltéséig jár, összege pedig a napi átlagkereset 70%-a, ill. 83 ezer Ft, ami 2002. január 1-jétől van érvényben. A gyed felső határát minden év január 15-ig felülvizsgálják és új összeghatárt állapítanak meg, az év elejéig visszamenőleg. A gyed folyósításának feltétele, hogy a támogatásra jogosult *szülő* rendelkezzen az igénylését megelőző két éven belül legalább 180 napi biztosított jogviszonnyal. A *gyermekgondozási díj igénybevétele mellett kereső tevékenységet nem lehet folytatni*.

nak adatai szerint 297,1 ezer volt. A 2002. március-május közötti időszakban lebonyolított felmérés mintegy 283 ezer főről szolgáltatott adatokat, ami 95%-os lefedettségnek felel meg. Ebből 154 ezer fő részesült gyermekgondozási segélyben (gyes), 82 ezer gyermekgondozási díjban (gyed) és 47 ezren gyermeknevelési támogatásban (gyet). A következőkben ennek a csoportnak a helyzetelemzéséből emeljük ki a lényegi következtetéseket.

1.1 A gyermekgondozási támogatásokat igénybevevők munkaerő-piaci kötődése

A KSH a munkaerő-felméréshez kapcsolódva a mostani adatfelvételt megelőzően már három alkalommal (1993, 1996, 1999) vizsgálta a gyermekek otthoni nevelését segítő támogatásokat igénybe vevő nők helyzetét. (Lakatos, 1996; Frey, 2001) Az 1993. és 1999. évi felvétel között eltelt időben a leglényegesebb változás: *az évtized végén sokkal nagyobb hányadot képviseltek a támogatottak között azok, akik a szülést megelőzően nem dolgoztak*. Ehhez a munkaerő-piaci viszonyok átrendeződése mellett érdemben hozzájárult az a tény, hogy 1996 óta a gyes folyósításához nem kell biztosítási előzmény. A gyed újbóli bevezetésével némileg módosult a helyzet.

b) A *gyermekgondozási segély (gyes)* a gyermek 3 éves koráig járt az apának vagy az anyának, és fix összegű támogatást jelentett. 1996. április 15-től a jogosultságot a rászoruló szülőkre korlátozták, ugyanakkor eltörölték a jogosultsági feltételek közül a biztosítási előzmény megkövetelését. 1999-től az ellátás ismét jövedelemtől függetlenül jár az azt igénybevevő *szülőnek*. Ezt a jogosultságot kiterjesztették a nagyszülőre is, azokban az esetekben, ha a gyerek az első életévét betöltötte, gondozására a szülő háztartásában kerül sor és szülei a gyestről lemondanak. A nagyszülő azonban csak akkor részesülhet gyes-ben, ha ezen kívül nem rendelkezik más jövedelemmel. A gyes összege az öregségi nyugdíj legkisebb összegével azonos (2002-ben 20100 Ft). 8% nyugdíjjárulék levonása mellett a gyes folyósításának időtartamát a nyugdíj megállapításakor szolgálati időnek kell tekintetni. Ez idő alatt - feltéve, hogy a gyermek betöltötte a másfél éves kort - *a gyesen lévő szülő dolgozhat, mégpedig napi négy órát meg nem haladó időtartamban, vagy időkorlát nélkül, ha a munkavégzés otthon történik*. A tartósan beteg, ill. súlyosan fogyatékos gyermeket nevelő szülő a gyermek 10. életévének betöltéséig jogosult az ellátásra.

c) A *gyermeknevelési támogatást (gyet)* az 1993. évi III. törvény vezette be 1993-ban. Erre az a szülő - kezdetben kizárólag az anya volt - jogosult, aki saját háztartásában három vagy több kiskorú gyermeket nevel. A gyet - melynek összege azonos az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegével, azaz 2002-ben 20100 Ft - a legfiatalabb gyermek 3. életévétől a 8. életévének betöltéséig jár. 8% nyugdíjjárulék levonása mellett a gyet időtartama is szolgálati időnek számít. A gyeshöz hasonlóan a gyetet igénybevevő szülő is dolgozhat, maximum napi 4 órási időkeretben, ill. korlátozás nélkül, otthoni munkavégzés esetén.

1. A gyes, gyed, gyet igénybevétele előtti munkaerő-piaci státus, 1999–2002
Labour force status before applying child care allowance and leave,
1999–2002

Időpont	Összesen ezer fő=100%	Munkaviszonyban				Munkaviszonyban nem állók=100% ebből		
		állt		nem állt		tanult	htb. volt	vállalkozó volt
		ezer fő	%	ezer fő	%			
1999. okt.-dec.	290,0	214,0	73,8	76,0	26,2	17,1	77,6	5,3
2002. febr.-máj.	282,9	217,2	76,8	65,6	23,2	19,9	75,7	4,4

Mivel a gyeden lévők körében 90%-ot meghaladta a szülést megelőzően munkaviszonyban állók aránya – szemben a gyesen és gyeten lévőkkel, akik körében ezek részesedése 70% körüli -, a gyermekek otthoni nevelését segítő támogatások hasznélvezőinek átstrukturálódása a gyed javára 73,8 százalékról 76,8 százalékra növelte azok arányát, akik a szülést közvetlenül megelőzően keresőmunkát végeztek. A fennmaradó 23,2 százalék a gyermekgondozási támogatás igénybevétele előtt nem rendelkezett munkaviszonnyal. Ezek egy-ötöde azért nem, mert tanult, háromnegyede háztartásbeli volt, 4,4%-uk pedig vállalkozóként dolgozott saját vagy családtagjai vállalkozásában.

Már a jogosultsági szabályokból is következik, hogy a gyeden lévők közül azok, akik előzőleg nem álltak alkalmazásban, nagyobb arányban tanultak közép- vagy felsőoktatási intézmény nappali tagozatán³, mint a gyesen, ill. gyeten lévők, ugyanakkor a háztartásbeliek előfordulása jóval ritkább volt a körükben.

A gyermeknevelés miatti hosszú távollét a munkáltató és a munkavállaló közötti kapcsolatot fellazítja, esetleg teljesen formálissá teszi. Ebben közrejátszik az a tény, hogy *a munkaviszonnyal rendelkezők csupán háromnegyedének maradt fenn változatlan formában a munkahelye a gyermekgondozási támogatások igénybevétele alatt*. Ez az arány a gyeden lévők körében a legmagasabb – bár ez esetben is már csak 87,8% –, a gyesen lévők között 77,4%, a gyeten lévők esetében pedig 49%. A gyermekgondozási szabadságra távozók munkahelyeinek 12,3%-a megszűnt, 11%-a átalakult, s ez túlnyomó részüknél jelentős létszámleépítéssel járt.

³ A közép- vagy felsőfokú oktatási intézmény nappali tagozatán egy évnél hosszabb ideig folytatott tanulmányok beleszámítanak a 180 napos biztosítási időbe.

*2. Gyes-gyed-gyeten lévők megoszlása
korábbi munkahelyükről való informáltságuk szerint
Distribution of persons on child care leave and allowance
by information regarding their earlier working place*

Munkahelyre vonatkozó adatok	Gyesen lévők		Gyeden lévők		Gyeten lévők		Együtt	
	ezer fő	%	ezer fő	%	ezer fő	%	ezer fő	%
Munkahelye megszűnt	13,3	12,1	4,3	5,8	9,1	27,6	26,7	12,3
Munkahelye átalakult, ebből:								
- létszámleépítéssel	11,6	10,5	4,7	6,4	7,7	23,4	24,0	11,0
- lsz. leépítés nélkül	9,1	8,2	3,6	4,9	6,7	20,4	19,4	8,9
Munkahelye változatlan formában működik	2,5	2,3	1,1	1,5	1,0	3,0	4,6	2,1
Együtt	85,1	77,4	65,2	87,8	16,1	49,0	166,5	76,6
	110,0	100,0	74,2	100,0	32,9	100,0	217,2	100,0

A munkáltatói oldalon bekövetkezett átalakulások nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy 2002. március-május között a korábban alkalmazásban állóknak csak a 45,3%-a akart és – saját véleménye szerint – tudott volna visszatérni korábbi foglalkoztatójához. Ez az arány 1993-ban 50,4%, 1995-ben 52,3%, 1999-ben pedig 46,4% volt.

2002 tavaszán a gyeden lévőknek is csak a 61,9%-a nyilatkozott úgy, hogy munkáltatója alkalmazná és vissza is akar térni arra a munkahelyre, ahol a szülés előtt dolgozott. A gyesen lévőknek a 42,7%-a, a gyeten lévőknek pedig mindössze a 16,3%-a vélekedett ehhez hasonlóan.

*3. A gyesen, gyeden lévők megoszlása az ellátási idő letelte utáni visszatérés
lehetősége szerint, 1993, 1995, 1999, 2002
Distribution of persons on child care leave and allowance by their possibilities
for returning after the time of caring, 1993, 1995, 1999, 2002*

A visszatérés lehetősége	1993	1995	1999*	2002
A munkáltató megszűnt	8,6	9,2	10,0	12,3
Munkáltatója létezik, de nem kívánja őt alkalmazni	34,3	29,8	32,4	32,5
Munkáltatója alkalmazná, de nem akar oda visszatérni	6,7	8,7	11,2	9,9
Munkáltatója alkalmazná és vissza is akar oda térni	50,4	52,3	46,4	45,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

* Szülési szabadságon lévőkkel együtt.
Forrás: KSH 2001., p. 25.

1993 óta folyamatosan nő azoknak a kisgyermekes anyáknak az aránya, akik azért nem tudnak visszamenni a munkahelyükre a gyermekgondozási szabadságot követően, mert az időközben megszűnt. Hozzávetőleg egyharmaduk a munkáltatóra visszavezethető ok miatt nem számíthat a visszatérésre eredeti munkahelyére, ami a gyeden lévők körében is meglepően magas (21,2%), a gyeten lévők esetében pedig az 50%-ot is meghaladja. Az utóbbiak között igen csekély azoknak az aránya, akik a munkáltató fogadókészsége ellenére másik állás után néznének (3,7%). Ez a szándék a gyesen és gyeden lévők egyaránt 11%-át jellemzi.

Mint említettük, a gyesen-gyeden-gyeten lévők 283 ezres sokaságából 217 ezer fő volt foglalkoztatott a gyermekgondozási támogatások igénybevétele előtt. Közülük 98 ezer vissza tud és akar térni előző munkahelyére, 21 ezer ugyanakkor nem szándékozik ezt megtenni. A többinek megszűnt a munkahelye, vagy létezik ugyan, de nem kívánja alkalmazni. Azoktól a kismamáktól, akik a gyermekgondozási idő lejártá után nem szándékoznak visszatérni a munkahelyükre, megkérdeztük ennek okait. A válaszok megoszlását mutatja a következő táblázat.

4. A korábbi munkahelyre visszatérni nem szándékozók indokai
Motivations of persons not intending to return to their earlier working place

Okok	Gyes	Gyed	Gyet	Együtt
	megoszlás, %	megoszlás, %	megoszlás, %	megoszlás, %
<i>Munkahellyel összefüggő ok miatt, éspedig:</i>	<i>31,5</i>	<i>33,5</i>	<i>43,0</i>	<i>32,9</i>
▪ több műszak	9,8	21,2	29,3	15,3
▪ hosszú utazási idő	8,3	4,6	–	6,4
▪ teljes munkaidő	3,5	1,1	–	2,4
▪ rossz munkakörülmény	0,9	2,8	–	1,6
▪ alacsony kereset	3,9	2,9	13,7	4,0
▪ képzettségének nem felel meg a munkája	5,1	0,9	–	3,2
<i>Családi ok miatt</i>	<i>26,3</i>	<i>15,7</i>	<i>23,2</i>	<i>22,1</i>
<i>További gyermekvállalás</i>	<i>33,6</i>	<i>37,7</i>	<i>7,6</i>	<i>33,7</i>
<i>Egyéb ok miatt</i>	<i>8,7</i>	<i>13,2</i>	<i>26,2</i>	<i>11,4</i>
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0

A gyermekgondozás miatt otthon maradó kisgyermekes anyák közül a legtöbben (33,7%) azért nem kívánnak visszatérni a munkahelyükre, mert *újabb babát szeretnének*. Ezek aránya – érthető módon – a gyeden (37,7%) és gyesen (33,6%) lévők között lényegesen nagyobb, mint a gyeten lévők körében (7,6%), akik már amúgy is nagycsaládosok. A megkérdezettek másik harmadánál a fő

visszahúzó erő a *munkahely taszító hatása*, aminek többféle összetevője van. A legnagyobb súllyal (15,3%) a *több műszak* esik a latba, ami főleg a gyeten lévőkhöz számukra, de a gyeten lévőkhöz is sokaknak elháríthatatlan akadályt jelent a munkavállalásban. Fontos szerepe van a *hosszú utazási időnek*, de még nagyobb a *tömegközlekedés hiányának* vagy a ritka járatszámnak, amire a válaszadók az „egyéb okok” között hívták fel a figyelmünket. A munkáltatóval összefüggő ok az is, hogy az *alacsony kereset* miatt nem éri meg dolgozni.

Eddig azokkal foglalkoztunk, akik a gyermekgondozási támogatások igénybevitelét megelőzően dolgoztak. A továbbiakban azokra a kisgyermekes anyákra is kiterjesztjük a figyelmünket, akik a szülést megelőzően nem álltak munkaviszonyban. Azaz: *a gyes-gyed-gyeden lévőkhöz összességét vizsgáljuk abból a szempontból, hogy milyen elképzeléseik vannak jövőbeni munkaerő-piaci státuszukról*. Szerencsére ugyanerre vonatkozóan az 1999. évi felmérésből is vannak információink, ami időbeli összehasonlítást is lehetővé tesz.

Az 5. sz. táblázat szerint 2002-ben majdnem 5%-kal többen akartak visszatérni a munkaerőpiacra (69,6%) a gyermekgondozási idő lejáta után, mint három évvel ezelőtt (64,8%). Ezen belül 1999-ben a gyermekgondozási ellátást igénybe vevő nők átlagosan 36,2%-a szándékozott visszamenni a korábbi munkahelyére, idén pedig a 34,8%-uk. Ez a minimális eltérés abból adódhat, hogy a korábbi felvételben benne voltak a szülési szabadságon lévő nők is – számuk kb. 10 ezer volt-, akiknek a kötődése a munkáltatójukhoz feltételezhetően a legszorosabb.

A három évvel ezelőttihez képest az idén sokkal nagyobb – 25,6% helyett 32,4% – volt azoknak a kisgyermekes anyáknak az aránya, akik új/más munkahelyet kívánnak keresni. E növekedésnek az lehet a forrása, hogy 17%-ról 11,6%-ra csökkent a részesedése azoknak a nőknek, akik csak a család ellátásával kívánnak foglalkozni. Ez öröndetes jele lehet a munkavállalási hajlandóság hosszú ideje érzékelhető gyengülésében bekövetkező fordulatnak, amit ösztönözhetett a gyerekek utáni adókedvezmény igénybevitelének a lehetősége.

5. A gyermekgondozási ellátást igénybevevők megoszlása jövőre vonatkozó elképzeléseik és gyermekeik száma szerint, 1999-2002

Distribution of persons utilising child care benefits according to their future intentions and by the number of their children, 1999–2002

Alternatívák	1	2	3	4 és több	Összesen
	18 éven aluli gyereket nevelők				
1999					
Visszamegy korábbi munkahelyére	48,7	38,7	20,0	8,3	36,2
(Új) munkahelyet keres	26,1	31,2	21,5	12,5	25,6
Vállalkozó lesz	3,4	3,2	1,5	–	3,0
Várhatóan munkanélküli ellátás igénybevételére kényszerül	5,0	7,5	9,2	8,3	6,6
Újabb anyasági ellátást igényel	5,9	6,5	23,1	33,3	11,6
Otthon marad háztartásbeliként	10,9	12,9	24,7	37,6	17,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
2002					
Visszamegy korábbi munkahelyére	44,9	45,3	18,1	10,2	34,8
(Új) munkahelyet keres	35,7	34,2	30,8	20,5	32,4
Vállalkozó lesz	2,2	3,3	2,2	1,2	2,4
Várhatóan munkanélküli ellátás igénybevételére kényszerül	2,2	3,5	2,7	3,3	2,8
Újabb anyasági ellátást igényel	8,0	6,2	29,1	39,8	16,0
Otthon marad háztartásbeliként	7,0	7,5	17,1	25,0	11,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Jelentősen visszaesett a munkanélküli ellátás igénybevételére kényszerülő vagy számító anyák részaránya is. Ezt előidézhette az a körülmény, hogy a hozzájutás feltételeinek a szigorítása miatt az érintettek elvesztették jogosultságukat. Az is elképzelhető, hogy ehelyett újabb gyermekgondozási ellátást vesznek igénybe, amire az utal, hogy 11,6%-ról 16%-ra nőtt azoknak az asszonyoknak az aránya, akik erre a támogatásra számítanak. 1999-ben és 2002-ben is igen csekély azoknak az aránya, akik *vállalkozóként* képzelik el a jövőjüket. Az 5. sz. táblázat adatai lehetővé teszik a jövőre vonatkozó elképzelések *gyerekszám* szerinti összehasonlítását is.

Az adatok abban nem mutatnak változást 1999. óta, hogy *a nők munkába állási szándéka az eltartott gyermekek számának növekedésével arányosan csökken*. Ugyanakkor mindegyik kategóriában emelkedett azoknak a kisgyermekeknek a részaránya, akik a gyermekgondozási idő lejártá után újból munkába kívánnak állni. 1999. IV. negyedévében ezek aránya az egy-gyerekesek körében 78,2% volt, 2002 tavaszán 82,8%. Ugyanennyi volt az idei felméréskor a két-gyerekesek mutatója is, holott előzőleg ez még csak 73,1%-ot tett ki. A

háromgyerekesek korábbi 43%-ával szemben manapság már 51,1%-uk szeretne a munkaerőpiacra visszatérni, a 4-gyerekesek közül pedig 31,9%, ellentétben az 1999. évi egyötöddel.

A munkanélküli ellátást 2002-ben gyerekszámától függetlenül szinte mindenki igyekezett elkerülni, ugyanakkor a három- és többgyerekesek körében a korábbinál jóval magasabb azoknak az aránya, akik újabb anyasági támogatásért (gyed után gyes, gyes után gyet) kívánnak folyamodni.

A két időpont között abban sincs változás, hogy a gyerekszámmal együtt nő azoknak az aránya, akik a jogosultságuknak megfelelő ellátás kimerítése után kizárólag a családjukkal és gyermekeik nevelésével kívánnak foglalkozni. Ezek részesedése azonban 2002 tavaszán mindegyik kategóriában jelentősen kisebb volt, mint 1999. IV. negyedévében.

1.2 A gyermekgondozási támogatásokat igénybevevők informáltsága lehetőségeikről

A kérdőíven szerepelt egy kérdéscsoport, amely azt tudakolta az érintettek-től, hogy tisztában vannak-e, ill. élnek-e azokkal a lehetőségekkel, amelyek a rendelkezésükre állnak munkaerő-piaci esélyeik javítására. Ezek egyike a *gyes, gyet (és ápolási díj⁴) melletti munkavállalásra* vonatkozott, ami azért lehet előnyös az érintettek számára, mert módot nyújt a munkatapasztalatok megőrzésére és megújítására, valamint a munkahelyi kötődés és kapcsolatok fenntartására.

A válaszadók több mint négyötöde tisztában van ezzel a lehetőséggel, ami örömdetes, bár ha figyelembe vesszük, hogy ez a szabály azóta létezik, amióta maga az intézkedés, a 80% körüli ismertséggel sem lehetünk elégedettek.

⁴ A gyes és a gyet szabályait korábban már ismertettük, az ápolási díjról viszont még nem tettünk említést. Ápolási díjra jogosult a hozzátartozó, ha önmaga ellátására képtelen, állandó és tartós felügyeletre szoruló *súlyosan fogyatékos* (korhatár nélkül), *vagy tartósan beteg 18 év alatti gyermek* gondozását, ápolását végzi. Az ápolási díj összege ebben az esetben nem lehet kevesebb, mint az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összege (ez 2002-ben 20 100 Ft).

A települési önkormányzat a rendeletében meghatározott feltételek esetén ápolási díjat állapíthat meg annak a hozzátartozónak is, aki 18. életévét betöltött, tartósan beteg személy gondozását végzi. A díj összege ebben az esetben nem lehet kevesebb, mint az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegének 60%-a (ez 2002-ben 12 060 Ft).

Az ellátás folyósításának időtartama nyugdíjszerző szolgálati időnek minősül, mivel a folyósított összegből 8% nyugdíjjárulékot vonnak.

A gyes és a gyet ideje alatti munkavállaláshoz hasonlóan az *ápolási díj igénybevétele mellett is lehet keresőtevékenységet folytatni, de havi átlagban legfeljebb napi négy órában, illetve otthoni munkavégzés esetén időbeli korlátozás nélkül.*

6. A gyes, gyet (és ápolási díj) melletti részdíós munkavégzés lehetőségét ismerők aránya iskolai végzettség és településtípus szerint

Rates of persons knowing the possibilities of part time employment beside child care allowance by educational level and by type of settlement living in

Iskolai végzettség	A lehetőséget ismerők aránya a válaszadók közül, %			
	Gyesen lévő	Gyeden lévő	Gyeten lévő	Együtt
< 8 ált. isk. osztály	52,4	27,1	45,1	46,9
8 ált. iskolai osztály	67,5	73,9	71,8	69,6
Szaktanulmányok	87,7	83,0	94,8	87,9
Szakközépiskola	80,8	57,1	100,0	78,3
Gimnázium	89,1	83,3	88,2	87,6
Szakközépiskola	91,4	91,9	90,9	91,6
Főiskola	90,8	96,4	100,0	94,4
Egyetem	94,1	97,3	-	96,1
Összesen	81,3	85,0	80,2	82,3
Településtípus				
Főváros	77,1	84,1	83,3	80,2
Város	85,9	87,1	85,4	86,2
Község	79,1	82,6	76,5	78,7

Mint várható volt, az alacsony iskolai végzettségűek a leginkább alulinformáltak. *Iskolai végzettségi fokozatonként felfelé haladva nő a gyes, gyed (és ápolási díj) melletti (részdíós) munkavállalás lehetőségét ismerők aránya. A településtípusok szerinti összehasonlításnál talán az a legmeglepőbb, hogy a fővárosiak alig valamivel nagyobb arányban ismerik ezeket a szabályokat, mint a községekben lakók.*

A 7. sz. táblázat azt mutatja, hogy mennyien élnek a gyes és gyet melletti munkavállalás lehetőségével. Eszerint *a gyermekgondozási támogatásokat igénybevevőkből – akiknek bizonyos korlátok között engedélyezett a munkavégzés – csupán 7,5% végez munkát az ellátási idő alatt, ami 21 ezer főnek felel meg.*

7. A gyes, gyet ideje alatt munkát vállalók aránya, továbbá a nem dolgozók megoszlása a keresőtevékenység mellőzésének okai szerint, településtípusonként, %

Share of persons shouldering work during the time of child care allowance – further the distribution of those who are not working and by causes of neglecting employment, by the type of settlement, %

Csoportok	Főváros	Város	Község	Együtt
Dolgozók aránya az összesből	3,2	8,1	8,2	7,5
Ebből (100%):				
- rendszeresen	37,7	28,1	43,3	35,6
- alkalmilag végez kereső tevékenységet	62,3	71,9	56,7	64,4
Nem dolgozók aránya	96,8	91,9	91,8	92,5
Nem-dolgozók (=100%) megoszlása a keresőtevékenység mellőzésének okai szerint:				
- csak a gyerekkel akar foglalkozni	73,1	63,7	61,9	64,2
- nincs kire hagyni a gyereket	17,3	17,7	19,5	18,8
- nem talál ilyen munkát	6,1	12,4	16,0	13,0
- egyéb	3,5	6,2	2,6	4,4

Érdekes módon a fővárosban a legalacsonyabb a keresőtevékenységet folytatók aránya, a vidéki városokban és a községekben ennek több mint két- és félszerese. A „dolgozó” kismamák durván egyharmadát rendszeresen foglalkoztatják, a többiek viszont erre csak alkalmilag kapnak vagy igényelnek lehetőséget.

A szülést megelőzően fizikai állományban dolgozók között jóval nagyobb (9,2%) azoknak az aránya, akik a gyes, gyet ideje alatt munkát vállalnak, mint a szellemi állományba tartozóknál. A gyermekgondozás alatti munkavégzés leginkább a szakmunkás végzettségű, a gimnáziumi és szakközépiskolai érettségivel rendelkező kismamákra jellemző (10%), a legkevésbé pedig az egyetemet (2,5%) végzettek és a 8 általános iskolai osztállyal sem rendelkezőkre (3,9%).

A gyesen, gyeten lévők 92,5%-a nem dolgozik a gyermekgondozási ideje alatt, mégpedig közel kétharmaduk azért, mert a rendelkezésre álló időt teljes egészében a gyerekeinek kívánja szentelni. Ugyanakkor tekintélyes (18,4%) azoknak az aránya is, akik vállalnának munkát, de ezt azért nem tudják megtenni, mert nincs kire hagyni a gyermekeiket. Ez közel 40 ezer főnek felel meg.

Itt tehát 65 ezer körüli olyan inaktív személyről van szó, akik mobilizálhatók lennének munkavégzés céljára, ha az ehhez szükséges infrastrukturális háttér rendelkezésre állna és volna hozzá munkalehetőség.

A munkaerőpiactól való távollét erodálja a korábban megszerzett tudást, s ezáltal rontja a gyermekgondozási szabadságon lévők foglalkoztathatóságát. Ennek pótlására és megújítására ad lehetőséget a Felsőoktatásról szóló 1993.

évi LXXX. Törvény (Ftv.), amit 1998-ban kiegészítettek a 12.§(3.) bekezdéssel. Ez kimondja, hogy *tandíjmentesség illeti meg a második vagy további alapképzésben, kiegészítő alapképzésben résztvevő, gyermekgondozási segélyben ill. gyermeknevelési támogatásban részesülő hallgatót.*

Minden jogszabály annyit ér, amennyit használnak belőle. *A megkérdezettek 54,5%-a nem ismeri ezt a lehetőséget.* Azon kevéssé csodálkozhatunk, hogy a legfeljebb általános iskolát végzettek háromnegyede nem tudja, hogy tandíjmentesség jár annak, aki a gyes, gyet ideje alatt második diplomát biztosító felsőfokú képzésben vesz részt. Azon már inkább, hogy az érettségizettek 40%-a, sőt az egyetemet végzettek 31,5%-a sem tud erről a lehetőségről.

Aki tudatában van ennek a szabálynak, abból 17,7% élt, vagy élni kíván vele. Az utóbbiak aránya az egyetemet végzettek körében a legnagyobb (31,9%). Az érdeklődés iskolai végzettségi fokozatonként csökken, egészen az alapfokú végzettséggel rendelkezőkig (9%), akik csak jövőbeni tervként nyilatkozhattak ennek a lehetőségnek a kihasználásáról.

8. A gyes, gyeden, gyeten lévők ismerete a második diploma gyes, gyet alatti megszerzésének tandíjmentességéről iskolai végzettség és településtípus szerint, %

Knowledge of persons on child care leave concerning the possibility of getting free from paying school-fees by educational level and type of settlement, %

Iskolai végzettség	Ismeri a lehetőséget		Nem ismeri	Együtt
	Összesen	Ebből (=100%): él(t) vele		
Alapfok	24,7	9,0	75,3	100,0
Középfok	51,2	16,2	48,8	100,0
Ebből: érettségi	59,3	25,2	40,7	100,0
Felsőfok	76,1	31,9	23,9	100,0
Együtt	45,5	17,7	54,5	100,0
Településtípus				
Főváros	46,6	31,5	53,4	100,0
Város	51,9	17,5	48,1	100,0
Község	38,4	12,7	61,6	100,0

A községekben élők alulinformáltabbak, mint a városiak, és még azok közül is csak harmad annyian kívánnak élni törvény biztosította jogukkal, mint a fővárosban. Ennek oka az a keserves tapasztalat, hogy „Az embernek nem érdemes át- vagy továbbképezni magát, mert úgy sincs állás.”

Nem megnyugtatóbb a helyzet a *munkaügyi központok által támogatott képzések ismeretével és igénybevételével* kapcsolatban sem. A foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról szóló 1991. évi IV. törvény 2001.

július elsején hatályba lépett módosítása révén a képzési támogatásban részesíthetők köre kibővült a gyermek gondozása céljából hosszabb ideig fizetés nélküli szabadságon lévő, valamint a gyermeknevelési támogatásban, ápolási díjban részesülő személyekkel, akik a munkahelyüktől való távollét megszűnését követően fokozottan ki vannak téve a munkanélkülivé válás veszélyének.⁵ Erről a lehetőségről többen tudnak (53,7%), mint az előbbiről, de még mindig nem elegendő, főleg ha figyelembe vesszük, hogy a másoddiploma az érintettek szűkebb körét érinti, mint a munkaügyi központok által támogatott képzés, ami elvileg mindenkire kiterjed.

A fővárosiak közül ezzel sincsenek többen tisztában, mint a felsősoktatási törvény nyújtotta lehetőséggel, a vidéki városokban és főleg a községekben viszont sokkal szélesebb körben ismert a munkaügyi központok támogatása, mint a másoddiploma tandíjmentessége. Érdekes módon a támogatott átképzésekről csak a felsőfokú végzettségűek körében tudnak kevesebben, mint a felsőfokú képzés tandíjmentességéről.

9. A gyes, gyeden, gyeten lévőik ismerete a munkaügyi szervezet képzési támogatásáról iskolai végzettség és településtípus szerint, %
Knowledge of persons on child care leave on the assistance of working organisations by school qualification and type of settlement, %

Iskolai végzettség	Ismeri a lehetőséget		Nem ismeri	Együtt
	Összesen	Ebből (=100%): él(t) vele		
Alapfok	37,5	11,3	62,5	100,0
Középfok	58,9	17,9	41,1	100,0
Ebből: érettségi	62,4	22,1	37,6	100,0
Felsőfok	73,8	16,8	26,2	100,0
Együtt	53,7	16,3	46,3	100,0
Településtípus				
Főváros	47,2	21,9	52,8	100,0
Város	60,9	17,0	39,1	100,0
Község	48,2	13,4	51,8	100,0

Akik ismerik a munkaügyi központok képzési támogatását, azok nagyjából ugyanolyan arányban éltek ezzel (16,3%), mint a felsőoktatási törvény által biztosított lehetőséggel (17,7%).

⁵ A gyereket nevelők képzése akkor támogatható, ha:

- a képzés időtartama hetente nem haladja meg a húsz órát és
- a gyermekgondozási segélyben, díjban részesülő személy képzése a gyermek másfél éves korának betöltését követően kezdődik, továbbá
- a gyesben, gyetben részesülő személy kereső tevékenységet nem folytat.

1.3 A munkavállalás és a gyereknevelés összehangolásának problémái

A gyes-gyed-gyeten lévőkől aziránt is érdeklődtünk, hogy a *munkavállalás* – amennyiben arra nem az ellátás folyósítása mellett, hanem helyett, azaz a gyermekgondozási szabadságról a munkaerőpiacra visszatérve kerülne sor – és a *családi kötelezettségek összehangolása gondot okozna-e a megkérdezettek számára?*

10. A gyesen, gyeden, gyesen lévők problémái a(z esetleges) munkavállalás és a családi kötelezettségek összehangolásával kapcsolatban, %

Problems of persons on child care leave in relation with the harmonisation of the (occasional) working and family duties, %

Ismérvek	Nem okoz gondot	Gondot okoz, mert				Összesen
		nincs kire hagyni a gyerekeit	egyéb családi ok miatt	más okból	együtt	
Gyerekszám						
Egy	46,4	44,5	3,3	5,8	53,6	100,0
Kettő	43,3	46,8	4,6	5,2	56,7	100,0
Három	37,7	47,8	4,5	9,9	62,3	100,0
Négy	30,1	50,8	6,6	12,5	69,9	100,0
Öt és több	27,0	56,0	4,7	12,3	73,0	100,0
Összesen	41,5	47,0	4,2	7,3	58,5	100,0
Iskolai végzettség						
Alapfok	33,2	52,8	4,4	9,7	66,8	100,0
Középfok	44,0	46,0	4,4	5,6	56,0	100,0
Ebből: érettségivel	46,5	42,9	4,5	6,1	53,5	100,0
Felsőfok	52,7	35,0	2,9	9,4	47,3	100,0
Településtípus						
Főváros	44,0	41,8	2,9	11,3	56,0	100,0
Város	44,3	43,8	4,7	7,2	55,7	100,0
Község	37,7	52,0	4,2	6,1	62,3	100,0

A gyermeknevelési támogatásokat igénybevevő 283 ezer személy közül 117 ezernek (41,5%) nem, mintegy 165 ezernek viszont problémát jelentene az (új) elhelyezkedés a családi kötelezettségekkel való összehangolás szempontjából, ami a teljes sokaság 58,5%-át teszi ki. Ezt száznak véve *négyszázötödük a választ azzal indokolta, hogy munkavállalás esetén nincs kire hagyni a gyere-*

ke(ke)t. Ez 133 ezer kismama véleménye, akik egy részének a gondjára korántsem egyszerű megoldást találni.

A munkavállalás és a családi élet összehangolásának a nehézségeivel küszködő további 12 ezer kisgyermekes anyát *egyéb családi kötelezettségek* is gátolnak a munkavállalásban, elsősorban idős vagy beteg felnőtt hozzátartozó gondozása. Ennek a csoportnak a problémáira később, amikor az *inaktív* munkavállalását akadályozó hasonló tényezőkkel foglalkozunk, még visszatérünk. Végül *20 ezer kisgyermekes anya „egyéb okra” hivatkozott*, amikor jövőbeni foglalkoztatásuk esélytelensége szóba került. A szöveges megjegyzésekből az egyik tipikus válasz ezekből a *munkahely-hiány*.

Már egy gyerek mellett is a kisgyermekes anyák több mint a felénél gondot okozna a munkavállalás és a családi kötelezettségek összehangolása, amire a gyerekszám növekedésével egyre nagyobb hányaduk panaszkodik. Alacsony gyerekszám mellett az egyéni elhelyezkedési szándék az átlagot meghaladó mértékben a gyermek-elhelyezési gondok megoldhatóságának a függvénye. Később emellé „egyéb okok” társulnak, gyakran halmozódva.

Az alacsony iskolai végzettségi fokozattól felfelé haladva csökken (az alapfokú végzettségűek 66,8%-áról a felsőfokú végzettségűek 47,3%-áig) azok aránya, akiknek a visszatérése a fizetett munka világába gondot okozna. Ugyanabban a két csoportban viszonylag magas az „egyéb” választ adók részesedése is, akik közül a legfeljebb nyolc általánossal rendelkezők zömében saját rossz egészségi állapotukkal magyarázták, hogy miért nem gondolnak az elhelyezkedésre. A felsőfokú végzettségűek közül pedig viszonylag sokan azért maradnak a gyerekek mellett, mert az beteg.

Azokat, akiket a gyermekelhelyezés megoldatlansága gátol a munkavállalásban (számuk, mint említettük, mintegy 133 ezer) megkérdeztük arról, *hogy miben nyilvánul meg konkrétan ez a probléma*. Ezt a kört kiegészítettük azokkal az *inaktív* személyekkel is, akik azt nyilatkozták, hogy szeretnének rendszeres munkát végezni, de *nem keresnek állást, mert nincs kire hagyni a gyerekeiket*. Ilyen választ kb. 23 ezren adtak a kérdezőbiztosoknak. Ennek a két sokaságnak az iskolai végzettség szerinti összetétele elég jelentősen különbözik egymástól. Az *inaktív* nők közel fele legfeljebb nyolc általános iskolai osztályt járt ki, a másik fele pedig középfokú végzettséget szerzett, ezen belül főleg szakmunkás lett. Érettségivel csupán egyötödük rendelkezik, ami a gyese-gyeden-gyeten lévők körében 27,9%. Utóbbiak közül alig több mint egyharmad az alapfokú végzettségű, miközben 8%-uk egyetemi, ill. főiskolai diplomát szerzett.

Markánsan *eltér e két csoport összetétele a gyermekfelügyelet megoldatlanságának konkrét okai szerint* is. Míg a gyese-gyed-gyeten lévők közül a legtöbbszörnek (30,2%) az jelenti a legfőbb problémát, hogy nincs bölcsőde, ez az *inaktív*ak számára nem igazán bír jelentőséggel. Az utóbbiaknál a válaszadók egyharmada szerint a munkavállalási szándék valóra váltásának elsődleges akadálya, hogy *azért a pénzért, amennyiért el tudnának helyezkedni, nem lehet vagy*

nem éri meg igénybe venni olyan szolgáltatásokat, amelyek a munkavégzés idejére tehermentesítenék a kisgyermekes anyákat a gyermekgondozási feladataik alól.

11. A munkavállalást akadályozó gyermek-elhelyezési gondokról nyilatkozók iskolai végzettség szerinti összetétele
Persons giving information about the child placing problems hindering the acceptance of work, by school qualification

Iskolai végzettség	Gyes, gyed, gyeten lévő		Inaktív		Együtt	
	ezer fő	%	ezer fő	%	ezer fő	%
Alapfok	47,3	35,6	10,9	47,6	58,2	37,4
Középfok	74,8	56,5	11,2	48,9	86,0	55,3
Ebből: érettségi	37,1	27,9	4,5	19,7	41,6	26,7
Felsőfok	10,6	7,9	0,8	3,5	11,4	7,3
Együtt	132,7	100,0	22,9	100,0	155,6	100,0

Ezt egyébként a gyes-gyed-gyeten lévőknél is a második legnagyobb csoport, a válaszadók egynegyede képviseli. Mind a gyermeknevelési támogatásokat igénybevevők körében, mind pedig az inaktívok között hangsúlyosan jelenik meg az a probléma, hogy *a szülők nem kapnak segítséget beteg vagy fogyatékos gyerekekük ápolásához.*

12. A gyermekfelügyelet megoldatlanságának okai a gyes-gyed-gyeten lévő és inaktívok körében
Causes of the dissolution of child care among those on child care leave and inactive persons

Okok	Gyes, gyed, gyeten lévő		Inaktív		Együtt	
	ezer fő	%	ezer fő	%	ezer fő	%
Nincs bölcsődei férőhely	40,1	30,2	2,0	8,8	42,1	27,0
Nincs óvodai férőhely	2,1	1,6	1,2	5,4	3,3	2,1
Nincs napközi ellátás	2,4	1,8	0,8	3,8	3,2	2,1
Nincs segítsége beteg gyermeke ápolásához	18,3	13,8	2,2	9,6	20,5	13,2
Nincs segítsége fogyatékos gyermeke felügyeletéhez	3,0	2,2	1,8	7,9	4,8	3,1
Fizetése nem elegendő a díjak megfizetésére	33,6	25,3	7,3	32,0	40,9	26,3
Egyéb	33,2	25,1	7,6	32,5	40,8	26,2
Összesen	132,7	100,0	22,9	100,0	155,6	100,0

A válaszadók több mint egynegyede „*egyéb*” választ adott, akiknek az aránya különösen az inaktív körében volt magas (32,5%). Hogy mi van e mögött, az a szöveges indoklásokból derül ki. Íme néhány a tipikus problémákból:

„Nincs társa, akivel megoszthatná a gyerekek kísérését. Az egyik iskolás lesz, a másik óvoda.” „A kora reggeli órákban nincs hova tenni a gyerekeket.” „Munkalehetőség csak vidéken van, a bejárás összeegyeztethetetlen az óvodai nyitva tartással.” „Délután nincs kire hagyni a gyerekeket.” „Az ő tízórás munkaideje és a bölcsődei nyitva tartás nem egyeztethető össze. Férje pék, 24 órában dolgozik. Nincs aki hazahozza a gyerekeket.” „Az óvodai és iskolai idő lejártá után nincs aki vigyázzon a gyerekekre.” „A gyereket hozni-vinni kell az iskolából, ill. iskolába, ami a házuktól 3 km-re van.”

A továbbiakban a két csoport összetételét már együtt vizsgáljuk iskolai végzettség és településtípus szerint.

13. A gyermekfelügyelet megoldatlanságának okai iskolai végzettség és településtípus szerint, %

Causes of the dissolution of child care by school qualification and type of the settlement, %

Okok	Iskolai végzettség			
	Alapfok	Középfok	Felsőfok	Együtt
Nincs bölcsődei férőhely	26,4	27,8	24,1	27,0
Nincs óvodai férőhely	2,5	2,1	1,0	2,1
Nincs napközi ellátás	3,2	1,6	–	2,1
Nincs segítsége beteg gyermeke ápolásához	11,0	14,0	18,2	13,2
Nincs segítsége fogyatékos gyermeke felügyeletéhez	4,3	2,5	0,6	3,1
Fizetése nem elegendő e díjak megfizetésére	28,9	24,9	23,2	26,3
Egyéb	23,6	27,1	32,9	26,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Okok	Településtípus			
	Főváros	Város	Község	Együtt
Nincs bölcsődei férőhely	15,4	15,4	40,4	27,0
Nincs óvodai férőhely	4,3	0,9	2,6	2,1
Nincs napközi ellátás	1,7	0,9	3,1	2,1
Nincs segítsége beteg gyermeke ápolásához	12,0	19,6	7,9	13,2
Nincs segítsége fogyatékos gyermeke felügyeletéhez	3,2	4,2	2,0	3,1
Fizetése nem elegendő e díjak megfizetésére	24,1	29,9	23,7	26,3
Egyéb	39,3	29,1	20,2	26,2

A bölcsőde hiánya, mint a munkavállalás egyik alapvető akadályja mind-egyik iskolai végzettségi fokozatban nagyjából azonos súllyal van jelen. Az

elhelyezkedésből várható kereset viszonylag alacsony volta az ennek előfeltételét képező gondozói szolgáltatás díjához képest ugyancsak meglepően kis különbséggel jellemzi mindhárom csoportot. Az alapfokú és felsőfokú végzettségűek között az erre hivatkozók aránya 28,9%, ill. 23,2% volt, amiben a diplomás nők jó részének (pedagógusok, egészségügyi szakasszisztensek, szociális munkások, stb.) túrheterenül alacsony keresete is visszatükröződik. Iskolai végzettségi fokozatonként felfelé haladva nő, a diplomások körében pedig kirívóan magas azoknak az aránya, akik azért nem tudnak dolgozni, mert nem kapnak segítséget beteg gyermekük ápolásához.

Általában is jelentős, de különösen a felsőfokú végzettségűek körében nagy az „egyéb” választ adók aránya. Ennek általános okaira már rávilágítottunk, ugyanakkor a 13. sz. táblázatban szembeűnő az összefűggés a fővárosban ugyanezt a választ adók közel 40%-os részesedésével. Ezt többen azzal indokolták, hogy a távol lévő nagyszűlők miatt kénytelenek akár harmincezer forintot is kiadni pótmamára, hogy pici babájuk mellett munkát tudjanak vállalni. Ennek ellenére nehéz a gyermekgondozásra megfelelő embert találni, mert ezt az igénybevevők „a fogorvoshoz, nőgyógyászhoz és az ügyvédhez hasonló bizalmi munkának” tekintik. Az egyik válaszadó másfél éves kislányához már egy éve jár hetente többször „pótnagy”. A fiatalasszony szellemi szabadfoglalkozásúként lett kismama, rendszertelen időbeosztású elfoglaltságát kisbabája mellett sem tudja szűneteltetni. Neki megéri így munkát vállalni. Óráként átlagosan négyezer forintot keres, mialatt a pótmama ötszáz forintos óradíjért vigyáz a kislányára.

A községekben a megkérdezettek 40%-a a bölcsőde hiánya miatt nem tud munkát vállalni. Ezen nem lehet csodálkozni, mert bár általában is minimális a száz bölcsődés korú gyerekekre jutó férőhelyek száma (8,7), a községekben ez a mutató 1 (!), a városokban 8,4, a megyei jogú városokban 16,3, a fővárosban pedig 19,7.⁶

Természetesen arra is kíváncsiak voltunk, hogy *igényelnének-e segítséget és konkrétan milyen formában azok, akik azért nem tudnak munkát vállalni, mert nincs kire hagyni a gyerekeiket*. Először ismét elkülönítve mutatjuk be a gyesgyed-gyeten lévőek és az inaktívak segítségnyújtási formákra vonatkozó elvárásait.

A 14. sz. táblázatból kiderül, hogy *tíz válaszadóból átlagosan kilenc igényel segítséget a gyermekfelügyelet megoldásához*. A legnagyobb érdeklődés a *rugalmas és a részmunkaidő* iránt mutatkozik, melyek népszerűségét évek óta az összes, hasonló tárgyban végzett felmérés kimutatta, mégsem történt ezek elterjesztése érdekében semmi. Nagy igény mutatkozik a kisgyermekes szűlők körében az *otthoni gyermekfelügyelet* iránt is, leginkább a családtagoktól, ismerősöktől. Feltételezhetően azért, mert számítanak ennek ingyenességére vagy arra,

⁶ Az adatok 2000-re vonatkoznak. Szociális Statisztikai Évkönyv 2000, KSH 2002, p. 132

hogy másfajta szívességgel viszonyozhatják ezt a segítséget. Külső szolgáltatótól, fizetség ellenében nagyon kevesen alkalmaznának bétisittert, pótmamát, vagy gyermekgondozó-nevelőnőt, aminek egyfelől nyilván anyagi akadály van, másfelől pedig a bizalomhiány.

*14. Segítség iránti igények a gyermeknevelés és munkavállalás
összehangolásához
Claims for help for harmonising child rearing and paid work*

A legnagyobb segítséget a következők jelentenék	Gyed-gyes-gyeten lévők		Inaktívak		Együtt	
	ezer fő	%	ezer fő	%	ezer fő	%
Intézményi férőhely						
- önkormányzattól	21,1	15,9	1,6	7,0	22,7	14,6
- alapítványtól, egyháztól	0,3	0,2	–	–	0,3	0,2
Otthoni gyermekfelügyelet						
- családtagtól, ismerőstől	28,3	21,3	4,6	20,1	32,9	21,2
- fizetség ellenében	0,7	0,5	0,1	0,4	0,8	0,5
Rugalmas munkaidő	34,6	26,1	5,5	24,0	40,1	25,8
Részmunkaidő	23,5	17,7	5,7	24,9	29,2	18,8
Egyéb	3,9	2,9	1,4	6,1	5,3	3,4
<i>Segítséget igényel együtt</i>	<i>118,6</i>	<i>89,3</i>	<i>19,8</i>	<i>86,4</i>	<i>138,4</i>	<i>89,0</i>
<i>Nem igényel segítséget</i>	<i>14,1</i>	<i>10,7</i>	<i>3,1</i>	<i>13,6</i>	<i>17,2</i>	<i>11,0</i>
Összesen	132,7	100,0	22,9	100,0	155,6	100,0

A gyermekintézményi férőhely ugyancsak sokak elvárása, aminek rendelkezésre bocsátását szinte kizárólag az önkormányzattól remélik az érintettek. Tudják, hogy a munkahelyek ma már aligha biztosítanak ilyen lehetőséget, alapítványi, egyházi és magánintézmények pedig csak korlátozott számban állnak rendelkezésre. A gyes-gyed-gyeten lévők és az inaktívak között épp ebben mutatkozik a legnagyobb eltérés. Az előbbieket 15,9%-a számít önkormányzati férőhelyre, az utóbbiak közül csak 7%.

Az inaktívak még a gyermekgondozási szabadságon lévőknel is nagyobb arányban (24,9%; 17,7%) vállalnának munkát kisgyermekük mellett részmunkaidőben, s a rugalmas munkaidő is közel hasonló népszerűségnek örvend körükben. Az inaktívak között magasabb az „egyéb” választ adók és a segítségre igényt nem tartók aránya is. Az „egyéb” választ adóknak egyöntetűen az otthoni munkavégzés jelentené a legnagyobb segítséget. Ha ilyen nincs, akkor viszont „legyen a munkahely a lakóhelyen, legfeljebb 7 óra munkakezdéssel.”

A gyermekfelügyelet megoldásához segítséget igénylők aránya az iskolai végzettséggel együtt nő, az egyetemest végzett körében száz százalékos. Az előző táblázattól eltérően a mostani elemzés tárgyát képező adatok csak a segítséget igénylők körében mutatják a segítségnyújtási formákra vonatkozó meg-

oszlási viszonyszámokat. Eszerint a legfeljebb nyolc általánossal rendelkezők az átlagnál jóval nagyobb arányban szeretnének részmunkaidőben dolgozni, ami a preferencia sorrendjükben az első helyen szerepel, de nem marad el sokkal ettől a rugalmas munkaidő kedveltsége sem. Ez a két lehetőség a segítség iránti elvárásoknak a felét lefedi. Az érintettek közel egynegyede családjától, ismerősétől számítana segítségre, s meglehetősen nagy az igény az önkormányzati gyermekintézmények iránt is.

*15. Segítség iránti igények a gyermeknevelés és munkavállalás
összehangolásához iskolai végzettség szerint, %
Claims for help for harmonising child rearing and paid work
by school qualification, %*

A legnagyobb segítséget a következők jelentenék:	Legfeljebb 8 osztály	Szakm. képző	Gimn. éretts.	Szakközép éretts.	Főisk.	Egyetem	Összes
Nem igényel segítséget	12,3	9,5	10,5	13,4	6,4	0	11,0
Segítséget igényel	87,4	90,5	89,5	86,6	93,6	100,0	89,0
Ebből (=100%):							
Intézményi férőhely							
- önkormányzattól	17,3	14,4	13,2	21,0	10,7	27,8	16,4
- alapítványtól, egyháztól	0,4	0,2	0	0	0	0	0,2
Gyermekintézményi férőhely a munkahelytől	6,2	4,5	4,2	5,2	3,1	4,0	5,1
Otthoni gyermekfelügyelet							
- családtagtól, ismerőstől	23,7	22,6	30,9	18,8	33,4	18,1	23,8
- fizetség ellenében	0	0,6	2,0	0	1,4	7,7	0,6
Rugalmas munkaidő	22,3	33,2	31,8	33,7	35,5	10,1	29,0
Részmunkaidő	27,2	21,4	13,6	14,6	14,3	15,2	21,1
Egyéb	2,9	3,1	4,3	6,7	1,6	17,0	3,8

A szakmunkás-szakiskolai végzettségűek egyértelműen a rugalmas munkaidő részesítik előnyben, de sokan szívesen dolgoznának közülük részmunkaidőben is. A családtagtól, ismerőstől elvárt otthoni felügyelet és az önkormányzati gyermekintézményi férőhely iránti igény átlagos.

A gimnáziumi, szakközépiskolai érettségivel rendelkezők, s főleg a főiskolát végzetek körében a rugalmas munkaidő az átlagosnál messze népszerűbb, miközben a részmunkaidő ebben a körben az alacsony iskolai végzettségűeknél jóval kevesebbet vonz. A gimnáziumot és főiskolát végzetek között a családtag, ill. ismerős által biztosított otthoni gyermekfelügyelet áll a második helyen

a preferencia sorrendben, de alacsony előfordulással megjelenik már a fizetség ellenében hozzáférhető otthoni segítő igénybevétele is, ami az egyetemet végzettek körében igazán jelentős. A munkahelytől várt gyermekintézményi férőhely az érintettek 3,1–6,2 százalékát érdekelné a különböző iskolai végzettségi fokozatokban, ami nem tekinthető nagy differenciának. A szakközépiskolát és egyetemet végzettek a családtól, ismerőstől várt otthoni gyermekfelügyelet helyett inkább az önkormányzatoktól igényelnének segítséget, ami iránt e körben az átlagosnál jóval nagyobb az érdeklődés, különösen az egyetemet végzeteknél.

Az egyetemi diplomával rendelkezők kevésbé lelkesednek a rugalmas munkaidő és a részmunkaidő iránt is, ezzel szemben az „egyéb” választ adók aránya (17%) náluk kiugró, s a szakközépiskolát végzettek körében is az átlagnak a dupláját teszi ki. Mind utaltunk rá, ezek az elvárások szinte kizárólag az otthoni munkavégzésre vonatkoznak, ami jó kiindulópont lehet a távmunka elterjesztéséhez.

*16. Segítség iránti igények a gyermeknevelés és munkavállalás
összehangolásához településtípusok szerint, %
Claims for help for harmonising child rearing and paid work
by types of settlements, %*

A legnagyobb segítséget a következők jelentenék:	Főváros	Város	Község	Együtt
Nem igényel segítséget	7,8	14,3	9,1	11,0
Segítséget igényel	92,9	85,7	90,9	89,0
Ebből (=100%):				
Intézményi férőhely				
- önkormányzattól	12,1	9,4	23,3	16,4
- alapítványtól, egyháztól	0	0,5	0	0,2
Gyermekintézményi férőhely a munkahelytől	9,1	5,1	3,7	5,1
Otthoni gyermekfelügyelet				
- családtagtól, ismerőstől	20,8	21,0	26,9	23,8
- fizetség ellenében	1,5	0,7	0,3	0,6
Rugalmas munkaidő	27,1	35,3	24,3	29,0
Részmunkaidő	20,6	23,8	19,0	21,1
Egyéb	8,8	4,2	2,5	3,8

Elsősorban a bölcsődei ellátottság területi egyenlőtlenségeiből adódik, hogy a községekben a városinak a dupláját is meghaladják az önkormányzati gyermekintézmények iránti igények. Ez érthető, ha figyelembe vesszük, hogy 2000-ben 532 bölcsőde működött az országban, s ezekben alig 25 ezer gyermek gondozását biztosítják, ami fele a 1990. évi létszámnak. A bölcsődék 90%-a a fővárosban és a vidéki nagyvárosokban található. A leépült bölcsődei férőhelyeket

kiváltó új ellátások – mint a családi napközi, vagy a házi gyermekfelügyelet – még nem épültek ki (KSH-SZCSM, 2002, p. 61.). A fővárosban nagyobb eredményeket fűznek a gyermekes szülők a munkahely által fenntartott gyermekintézmények, vagy bölcsődei, óvodai férőhelyek igénybevételéhez is, mint vidéken, s többen számítanak az otthoni munkavégzés lehetőségére, ami az „egyéb ok” kimagasló aránya mögött rejlik.

A rugalmas és részmunkaidő mindegyik településen népszerű, de leginkább a vidéki városokban. A községekben emellett a családtagok, ismerősök mozgósítására számítanak a gyermekek otthoni felügyeleténél.

2. Az inaktív munkavállalását gátló családi kötelezettségek

A munkaerő-felmérés adatai között évek óta megjelenik az inaktív embereknek egy csoportja, amely azt állítja magáról, hogy *szeretne rendszeresen dolgozni, de azért nem keres állást, mert munkavállalását „egyéb családi okok” korlátozzák*. Jelen felmérésben ezeknek a személyeknek a létszáma 50 ezer körüli, nem számítva közéjük azt a 12 ezer gyes-gyed-gyeten lévő, akik ugyanezt az okot említették az első helyen a gyermekgondozási támogatásokat igénybe vevők elhelyezkedését akadályozó tényezők között. *E két csoport együttesen kb. 62 ezer főből áll, ami a munkavállalási szándékukat hangsúlyozó inaktív személyek közel 15%-át teszi ki.*

Ezek iskolai végzettség és településtípusok szerinti összetételét a 17. sz. táblázat mutatja be. Ennek adatai szerint a gyermekgondozási támogatást igénybevevők jóval képzettebbek, mint az egyéb inaktívak. Az utóbbiak az átlagosnál nagyobb gyakorisággal fordulnak elő a községekben és – meglepő módon – a fővárosban is. Az „egyéb családi ok” tartalmára vonatkozó információkat összevontan vizsgáljuk a két csoportban.

17. Az „egyéb családi ok” miatt munkát vállalni nem tudó inaktívok összetétele iskolai végzettség és településtípusok szerint
Shares of inactive persons not able to do work due to „other family reasons” by school qualification and type of settlement

Ismérvek	Gyes-gyed-gyeten lévőek		Inaktívok		Összesen	
	ezer fő	%	ezer fő	%	ezer fő	%
Iskolai végzettség						
Legfeljebb 8 általános	3,9	32,5	25,3	50,8	29,2	47,2
Szaktanulmányi képző, szakiskola	3,3	27,5	11,2	22,5	14,5	23,5
Gimnáziumi érettségi	1,8	15,0	5,7	11,5	7,5	12,1
Szakközépiskola	2,1	17,5	5,5	11,0	7,6	12,3
Főiskola, egyetem	0,9	7,5	2,1	4,2	3,0	4,9
Összesen	12,0	100,0	49,8	100,0	61,8	100,0
Településtípus						
Főváros	1,1	9,3	6,1	12,2	7,2	11,6
Város	5,9	49,2	19,4	38,9	25,3	40,9
Község	5,0	41,5	24,3	48,9	29,3	47,5

Az együttesen 62 ezer körüli személy közel felének a munkavállalását az akadályozza, hogy idős vagy beteg felnőtt családtag, rokon, hozzátartozó ellátásáról kell gondoskodnia. A gondozásra szoruló személy az érintett háztartások majdnem kétharmadában közös háztartásban él ápolójával. Különösen Budapestre jellemző az együttélés, a vidéki városokban az átlagnak megfelelő mértékben, a községekben viszont jóval kevésbé.

Iskolai végzettségi fokozatok szerint nincs lényeges eltérés a közös háztartásban élés gyakorisága között, kivéve a felsőfokú végzettségűeket, akiknél ez az átlagosnál jóval ritkább. A hozzátartozókról való gondoskodás sűrű előfordulása és az ápolásra szoruló személy külön-lakása miatt különösen nagy teher hárul az egyetemet végzettekre és a községekben lakókra.

Ennél a kérdésnél 50%-ot meghaladó volt az „egyéb okra” utalók aránya, ami nagyon magas, ezért a szöveges válaszok elemzése elengedhetetlen.

Figyelemre méltó, hogy az általános iskolát sem végzettek, a szakiskolai végzettségűek és a gimnáziumi érettségivel rendelkezők között 60%-ot is jóval meghaladta azok részaránya, akik nem a hozzátartozójukra, hanem másra hivatkoztak, amikor a munkavállalást akadályozó családi kötelezettségek jöttek szóba.

A gyermekgondozási szabadságon lévők körében természetes, de az inaktívok esetében is láttuk, hogy a munkavállalásukban akadályozott személyek egy részénél a gyermek-elhelyezési problémák az egyéb családi kötöttségekkel együtt jelennek meg. Ezért nem meglepő, ha a most vizsgáltak körében a legtöbben azt említették, hogy gyermekeik nevelésével vannak elfoglalva. Jó esetben csak a nagy család ellátása jelenti az akadályt, de az is előfordul, hogy valamilyen betegséggel küzdő gyermek gondozása igényel folyamatos törődést. Sokan hivatkoztak a saját betegségükre, rossz egészségi állapotukra is (tömegiszonya van, vele született testi fogyatékos, stb.). Az inaktív nők gyakori feladata a családi vállalkozás otthoni segítése, a családi gazdaság működőképességének biztosítása, az alkalmazkodás a legkülönbözőbb munkarendben dolgozó családtagokhoz. Szép számmal akadnak olyanok is, akik idősnek, képzetlennek tartják magukat a munkavállaláshoz.

Mint láttuk, a hozzátartozó gondozása mintegy 30 ezer főt tart távol az állskereséstől. Közülük 5600 fő van gyes-gyed-gyeten, 24 ezren pedig az egyéb inaktívok csoportjába tartoznak. Segítség nyújtásuk alapvetően fizikai gondozásra és a háztartás ellátására irányul. Az érintettek 85%-a naponta ápolja hozzátartozóját, ezen belül a gyermekgondozási szabadságon lévőknek csak a 74,3%-a. Rájuk inkább az jellemző, hogy hetente többször látogatják meg és látják el gondozásra szoruló családtagjaikat. A segítségnyújtás napi gyakorisága iskolai végzettségi fokozatonként felfelé haladva csökken, és átadja helyét a heti (többszöri) látogatásoknak. Ugyanez megállapítható a településtípusok viszonylatában is: a fővárosban az érintettek kilenc-tizede, a városokban 88,8%-a, a községekben pedig 82,6%-a szán időt naponta hozzátartozói gondozására. A községekben lakók között ugyanakkor azok aránya magasabb, mint a városokban és a fővárosban, akik csak hetente tudják gondozásban részesíteni hozzátartozóikat. A leírtak összefügghetnek azzal, hogy mind a felsőfokú végzettségűek, mind pedig a községekben lakók között – mint említettük – az átlagosnál jóval nagyobb azoknak a részaránya, akik nem laknak közös háztartásban ápolásra szoruló rokonaikkal. Olyan nem volt a megkérdezettek között, aki csak anyagi támogatást adott volna a gondozásra szorulóknak, és „egyéb” segítségnyújtási formára is csak kevesen hivatkoztak.

18. A gyes-gyed-gyeten lévők és inaktívak segítségnyújtási formái a gondozásra szorulóknak, %

Forms of help of persons on child care leave and inactive persons, %

Iskolai végzettség és település-típus	Fizikai gondozás, háztartási munka				Csak anyagi segítség	Egyéb segítség	Együtt
	naponta	hetente	alkalmilag	együtt			
Alapfok	84,9	13,9	0	98,8	0	1,2	100,0
Középfok	87,2	10,4	1,7	99,4	0	0,6	100,0
Ebből: érettségizett	85,8	11,5	1,5	98,9	0	1,1	100,0
Felsőfok	79,4	20,6	0	100,0	0	0	100,0
Összesen	85,6	12,7	0,8	99,1	0	0,9	100,0
Főváros	90,1	9,9	0	100,0	0	0	100,0
Város	88,8	9,0	0,6	98,4	0	1,6	100,0
Község	82,6	15,7	1,1	99,4	0	0,6	100,0
Létszám, fő	25567	3796	238	29601	0	260	29861
Ebből: gyes-gyed-gyeten lévők	4169	1231	125	5525	0	84	5609

Ehhez a feladathoz az érintettek csupán 12,6%-a kap segítséget valamilyen szervezettől (önkormányzat, egyház stb.), ill. személytől (rokon, barát, ismerős, szomszéd). A legnagyobb arányban (14,7%) a községekben lakók számíthatnak mások támogatására, továbbá az alacsony iskolai végzettségű, idős és feltételezhetően szegényes körülmények között élő asszonyok, akik emiatt az önkormányzat által kedvezményes áron vagy ingyenesen biztosított házi segítségnyújtásra számíthatnak. A gyermeknevelési támogatásokat igénybevevők körében kevesebbeknek jár ilyen támogatás (7,6%), mint az egyéb inaktívak csoportjában (13,8%). Azt a közel 30 ezer főt, akit beteg vagy idős felnőtt hozzátartozó gondozása tart vissza az álláskereséstől, megkérdeztük arról, hogy *milyen segítséget igényelnének elsődlegesen ahhoz, hogy munkát tudjanak vállalni*. Nos, az érintettek 61,7%-ának nincs szüksége segítségre, ezen belül a gyermekgondozási szabadságon lévők körében 53,1%, az egyéb inaktívak között pedig 63,7% a külső segítséget elutasítók aránya.

A vizsgált sokaság fennmaradó 38,3%-ának – ami létszámban meghaladja a 11 ezer főt – segítségnyújtási formákra vonatkozó elvárásait a 19. sz. táblázat részletezi.

*19. Segítségnyújtási formák iránti igények
Claims for help by forms*

	Gyes-gyed- gyeten lévőek	Egyéb inaktív személyek	Összesen
Hozzá tartozók gondozók száma, fő	5609	24252	29861
Ebből: segítséget igényel, fő	2633	8811	11444
Segítséget igénylők aránya, %	46,9	36,3	38,3
Segítséget igénylők száma =100%	100,0	100,0	100,0
Állandó elhelyezés bentlakásos intézményben	21,5	9,9	12,2
Házi gondozás			
- napközbeni	20,7	55,9	47,8
- éjszakai	0	4,4	3,4
- hétfélig és ünnepnap	0	0,6	0,5
Átmeneti elhelyezés			
- szabadság alatt	5,8	0	1,3
- krízis esetén	14,8	1,0	4,2
Napközi jellegű ellátás	25,4	16,6	18,6
Egyéb	11,8	11,5	11,6

Az érintettek majdnem felénél a munkavállalás elsődleges feltétele lenne a napközbeni házi gondozás igénybevétele a lehetősége. A segítséget kérők közel egyötödének napközi jellegű ellátásra lenne szüksége, pl. idősek napközi otthonában. 12,2% kérne állandó elhelyezést bentlakásos intézményben. A többi lehetőségnek nincs különösebb vonzereje. A gyermekgondozási szabadságon lévőek és inaktívak preferencia-sorrendje e tekintetben is jelentősen különbözik. Míg az inaktívak 55,9%-a napközbeni házi gondozást igényelne, a gyes-gyed-gyeten lévőek körében csupán 20,7% mutat érdeklődést eziránt. Ehelyett inkább az idősek napközi otthonát preferálnák. Az inaktívak dupláját teszi ki esetükben a gondozásra szoruló felvétele egy állandó elhelyezést biztosító bentlakásos intézménybe, amely a hozzátartozó gondozási kötelezettségeivel terhelt kisgyermekes anyák egyötödét érinti. Emellett meglehetősen nagy érdeklődést mutatnak az átmeneti elhelyezési lehetőség iránt is, különösen krízis helyzet esetére.

Minden tizedig személy „egyéb” választ adott a segítségnyújtási formára vonatkozóan. A szöveges indoklásokból az derül ki, hogy a kérés nagyrészt anyagi támogatásra vonatkozik. Konkrétan arra, hogy az ápolási díj legyen magasabb, és egy keresetből is fenn lehessen tartani a családot.

A községekben az érintettek alig több mint egyharmada igényel segítséget hozzátartozója gondozásához, ami dominánsan a napközbeni házi gondozás lehetőségére irányul, hasonlóan a vidéki városokhoz. Emellett az idősek napközi otthona iránt mutatkozik az átlagosnál nagyobb érdeklődés a községekben, és

főleg a fővárosban. Budapesten meglehetősen sokan rendelkeznek „extrább” igényekkel: az érintettek több mint egyötöde éjszakai gondozáshoz kér segítséget, 15,5%-a pedig az átmeneti elhelyezést választotta, amire krízis helyzetben lenne szüksége.

A segítséget igénylők kb. egyharmada tudna fizetni – elsősorban kedvezményes térítési díjat – e szolgáltatásokért, kétharmada még azt sem. A községekben és a városokban minden második személy tudna pénzt áldozni e szolgáltatásokra. Budapesten ezzel szemben a segítséget igénylők egyike sem tartotta magát fizetőképessnek, még a kedvezményes térítési díj mértékéig sem.

20. A gyesen, gyeden, gyeten lévők és inaktívak megoszlása aszerint, hogy milyen segítséget igényelnek a munkavállalás reményében, ill. a szolgáltatásokért tudnának-e fizetni

Distribution of persons on child care leave and inactive persons according to the type of help they need for a paid work, or the ability of paying for child-care services

Segítségnyújtási formák	Tudna fizetni			Nem tudna fizetni	Összesen
	piaci árat	kedvezményes díjat	együtt		
Állandó elhelyezés bentlakásos intézményben	4,8	31,4	36,1	63,9	100,0
Házi gondozás					
- napközbeni	2,8	42,3	45,2	54,8	100,0
- éjszakai	–	21,6	21,6	78,4	100,0
- hétvégi és ünnepnap	–	–	–	100,0	100,0
Átmeneti elhelyezés					
- szabadság alatt	100,0	–	100,0	–	100,0
- krízis esetén	–	–	–	100,0	100,0
Napközi jellegű ellátás	–	19,3	19,3	80,7	100,0
Egyéb	–	9,6	9,6	90,4	100,0
Összesen	3,3	29,6	32,9	67,1	100,0

A szabadság alatti átmeneti elhelyezésért az ilyen szolgáltatást igénylők 100%-a hajlandó fizetni, mégpedig piaci árat. Majdnem minden második érintett pénzt áldozna a napközbeni házi gondozásra is, minden harmadik pedig egy bentlakásos intézményben való állandó elhelyezésért. A fizetéseképtelenek aránya a legfeljebb 8 általános iskolai osztályt végzettek körében a legmagasabb (80%). Ez a mutató iskolai végzettségi fokozatonként felfelé haladva csökken és a diplomások között már alig lépi túl a 60%-ot.

Érdekes módon a fővárosban mindenki elutasította a díjfizetés alternatíváját. A községekben az átlaghoz (32,9%) hasonló arányban (33%) igényelnének

díjazás ellenében szolgáltatásokat gondozásra szoruló rokonok, családtagok számára. A fizetési hajlandóság a vidéki városokban a legnagyobb (57,9%).

3. A munkáltatók hozzájárulása a családi-háztartási és munkahelyi kötelezettségek összehangolásához

A munkáltatók nagymértékben hozzájárulhatnak a munka/család egyensúlyának a javításához. Számos kutatás bizonyítja a rugalmasság megfelelő formáinak a fontosságát mind a családi okból történő rendkívüli távollét, mind a rugalmas munkaidő-beosztás, mind pedig a részmunkaidő tekintetében (Evans, 2001; OECD, 2001). Ezek arra utalnak, hogy a vállalatoknak, intézményeknek is hasznuk származik abból, ha több figyelmet fordítanak dolgozóik munkájának és családi kötelezettségeinek összehangolására, amelyek a stressz oldásából, a munkamorál javulásából és a kisgyermekes szülők munkahelyi kötődésének erősödéséből, lojalitásából származnak.

Erre alapozva megkérdeztük a gyermekgondozási szabadságon lévő és inaktív nők közül azokat, akik a gyermekfelügyelet hiánya, vagy idős, beteg felnőtt hozzátartozóik gondozása miatt nem tudnak fizetőmunkát végezni, hogy az ő *problémáik megoldása szempontjából milyen elvárásokat fogalmaznának meg egy családbarát munkahellyel szemben? A lehetséges kritériumokból összeállítottunk egy listát, amely az alábbi válaszlehetőségeket tartalmazta:*

1. engedélyezze a családi okból való rendkívüli távollétet a fizetett vagy fizetés nélküli szabadság terhére,
2. biztosítsa a teljes munkaidő átmeneti felcserélését részmunkaidőre, ha a munkavállaló családi körülményei ezt indokolják,
3. a munkahely rendelkezzen gyermekintézményi férőhellyel, gyermek-üdültetési lehetőséggel,
4. engedélyezze a munkavállalónak a családi okok miatti otthoni munkavégzést,
5. tegye lehetővé a rugalmas munkakezdést és a munkaidő befejezésének a hozzáigazítását a család igényeihez,
6. adjon anyagi támogatást a munkavállalónak ahhoz, hogy idős vagy beteg hozzátartozója gondozására személyi segítőt vehessen igénybe,
7. tartson kapcsolatot a gyermekgondozási szabadságon lévő munkavállalókkal; szervezzen számukra ismeretfelújító tréningeket, szakmai programokat és készítse fel őket a munkába való visszatérésre.

Ezek közül kellett kiválasztani *a három legfontosabbnak tartott ismérvet*. A 21. sz. táblázat mutatja az eredményeket.

A válaszok összesítése alapján az *első helyre* (23,6%) az az elvárás került a munkáltatóval szemben, hogy *tegye lehetővé a rugalmas munkakezdést és a munkaidő befejezésének hozzáigazítását a család igényeihez*. A *második helyre*

(20,1%) azt a kritériumot sorolták, hogy a munkáltató biztosítsa *a teljes munkaidő átmeneti felcserélését részmunkaidőre*, ha a munkavállaló családi körülményei ezt indokolják, a *harmadikra* (18%) pedig a *családi okból való rendkívüli távollét engedélyezését*, a fizetett vagy fizetés nélküli szabadság terhére.

21. A családbarát munkahely ismérvei, %
Characteristics of a family friendly working place, %

Kritériumok	Válaszok megoszlása		
	a gyes-gyedet lévők	az inaktí- vak	az összes válaszadó
	körében		
Rendkívüli távollét engedélyezése	18,4	16,3	18,0
Teljes munkaidő átmeneti felcserélése részmunkaidőre	19,9	20,7	20,1
Munkahelynél legyen gyermek-intézményi férőhely, gyermeküdültetési lehetőség	9,0	4,9	8,2
Otthoni munkavégzés engedélyezése	13,5	21,3	15,0
Rugalmas munkaidő	24,4	20,5	23,6
Anyagi támogatás személyi segítő igénybevétele	5,7	11,3	6,8
Kapcsolattartás a gyermekgondozási szabadságon lévőkkel	8,6	4,3	7,8
Egyéb javaslat	0,5	0,7	0,6
Vélemények összesen	100,0	100,0	100,0

A preferenciák jelentősen eltérnek egymástól a gyermekgondozási szabadságon lévők és az inaktívak körében, már csak az érintettség okán is. A gyes alatti kapcsolattartás, vagy a munkahelyi gyermekintézményi férőhely hozzáférhetősége nyilván nagyobb vonzerőt gyakorol az előbbiekre, ugyanakkor az utóbbiaknak fontosabb az anyagi támogatás ahhoz, hogy idős vagy beteg hozzátartozójuk gondozásához személyi segítőt vehessenek igénybe.

Az inaktívak az otthoni munkavégzés biztosítását sorolták az első helyre, s bár ez a gyermekgondozási szabadságon lévőkötől is sok szavazatot kapott, náluk nem került be a három legfontosabb ismerv közé. Az inaktívak a második helyre szinte „holtversenyben” a rugalmas és részmunkaidőt tették.

Fontossági sorrend tekintetében lényegi különbség nincs *iskolai végzettségi fokozatok* szerint. Míg a válaszadók összessége az első helyre a rugalmas, a másodikra a részmunkaidőt, a harmadikra pedig a rendkívüli távollét engedélyezését tette, a legfeljebb 8 általános osztállyal rendelkezőknél van egy, a harmadik helyről éppen csak lemaradt negyedik szempont is: az otthoni munkavégzés, ami számukra nagy jelentőséggel bír. Ez ugyanakkor a diplomásoknak kevésbé fontos. Érdeklődésre tarthat számot, hogy a felsőfokú végzettségűek

igen nagy jelentőséget tulajdonítanak a munkáltatói kapcsolattartásnak a gyermekgondozás ideje alatt.

Az „egyéb” válaszok igen csekély súlyt képviselnek. Ezek között olyan igényeket fogalmaztak meg a válaszadók egy családbarát munkahellyel szemben, hogy az *bővítse a részmunkaidős állásokat, ugyanakkor a teljesről részmunkaidőre – családi okok miatt átmenetileg – áttérő alkalmazottaknak ne csökkentse a keresetét*. Ne bocsássa el a gyermeket váró nőket (ezt törvény tiltja) és vállalja, hogy visszaveszi korábbi munkahelyükre, beosztásukba a gyermekgondozási szabadságról visszatérőket (ezt is törvény garantálja, de a 30 napra rövidített felmondási védelem ennek gyakorlati érvényesítéséhez nem elég). Segítse kiemelten azokat a szülőket, akik *egyedül nevelik gyermekeiket*.

Megkérdezettek szembesítették saját munkáltatójukat a családbarát munkáltató ideáljával, amiből nem sok jó származott. Egyetlen interjúalany tartotta fontosnak megemlíteni, hogy „nagyon jó főnöke van, aki gondol a családos kismamákra és gyerekeikre; családi kirándulást szervez évente, s ajándékot ad a gyerekeknek karácsonyra.” Sajnos jellemzőbb a következő történet: „2001. március elsején lejárt az édesanya gyese. Visszament dolgozni a korábbi munkahelyére, ahol azonnal felmondtak neki, mert két műszakot nem tudott vállalni. Szerencsére újból kérvényezte a gyest, amit azért kaphatott meg, mert egyik gyereke beteg. Most a gyese mellett dolgozik napi négy órában.”

4. Az otthoni kötelezettségek kiváltásának lehetőségei

Ahhoz, hogy a nők a férfikkal egyenrangú módon és egyenlő esélyekkel vehessenek részt a munka világában, szükség van az otthoni (nem fizetett) munka partneri megosztására. Ez olyan szolgáltató infrastruktúra kiépítését feltételezi, amely átvállalja az egyénektől, családoktól a gyermekfelügyeletet, az idősgondozást, betegellátást, háztartási munkák szervezését, stb. Fontos rávilágítani arra, hogy ez egyben *növekvő foglalkoztatási potenciált* is jelent. Minél több szülő dolgozik, annál nagyobb a kereslet a munkavállalást megkönnyítő szolgáltatások igénybevételére. Egyéni igényekhez igazodó, személyes segítséget intézményeken keresztül nem, - csak az igénybevétel helyén lehet igazán költség-hatékonyan biztosítani.

Kérdés, hogy az általunk vizsgált körben vállalnák-e mások gyermekei, idős vagy beteg hozzátartozói gondozását fizetség ellenében? Azaz, ilyen típusú foglalkoztatási projektek kezdeményezésénél *számítani lehet-e rájuk alkalmazottként?* Avagy: igénybe vennének-e ilyen jellegű szolgáltatásokat saját hozzátartozójuk gondozásához? *Lennének-e megrendelői az említett foglalkoztatási projekteknek?*

Ezekre a kérdésekre vártunk választ a kérdőív végén.

22. A gyes-gyed-gyeten lévők és inaktívak megoszlása aszerint, hogy vállalnák-e mások gyerekei, idős vagy beteg hozzátartozói gondozását, ill. azt igénybe vennék-e? – iskolai végzettség és településtípus szerint, %

Distribution of persons on child care leave or inactive persons according to whether undertaking the care of any children, old or ill relatives, or using such services, by school qualification and type of settlement, %

Ismérvek	Vállalná és igénybe venné	Vállalná, de nem venné igénybe	Nem vállalná, de igénybe venné	Nem vállalná, és nem venné igénybe	Összesen
Iskolai végzettség					
Legfeljebb 8 általános	13,2	19,1	9,0	58,7	100,0
Szaktanácsadó, szakiskola	16,3	18,3	14,8	50,6	100,0
Gimnázium	16,7	10,0	13,6	59,7	100,0
Szakközépiskola	14,9	15,6	14,3	55,3	100,0
Főiskola	17,8	20,3	19,8	42,1	100,0
Egyetem	3,6	9,2	23,8	63,4	100,0
Összesen	14,9	17,2	13,1	54,8	100,0
Településtípus					
Főváros	11,4	12,3	10,9	65,4	100,0
Város	12,6	17,6	15,1	55,0	100,0
Község	18,2	18,7	11,8	51,3	100,0

A válaszadók 54,8%-a idegenkedik ettől a foglalkozástól, legyen szó annak akár keresleti, akár kínálati oldaláról. Ez a megkérdezettek mintegy 350 ezres sokaságára vetítve hozzávetőlegesen 190 ezer főnek felel meg. 17,2%-uk vállalna ilyen munkát, de igénybe nem venne. 14,9% nyújtana és venne is ilyen szolgáltatást, a további 13,1% pedig csak, mint megrendelő érdeklődik aziránt. Azaz: a fennmaradó 160 ezer nőről mintegy **százezer** a többiek számára potenciális foglalkoztatási lehetőséget jelent.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Evans, John, M. (2001): Firms' contribution to the reconciliation between work and family life. Labour Market and Social Policy Occasional Papers, No 48, OECD, Paris, p. 60.
- Frey Mária (2001): A nők munkaerő-piaci helyzete. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, január, p. 39.
- Központi Statisztikai Hivatal (2001): Szociális statisztikai évkönyv 2000. KSH, Budapest, p. 235.

- Központi Statisztikai Hivatal (2002): Munkaerőpiaci jellemzők 2002. I. negyedévében. KSH, Budapest, p. 51.
- Központi Statisztikai Hivatal (2002): Alapinformációk a települési önkormányzatok szociális tevékenységéről, 2000. Szociális Statisztikai Közlemények, 5. sz., KSH, Budapest, p. 90.
- Központi Statisztikai Hivatal, Szociális és Családügyi Minisztérium (2002): Nők és férfiak Magyarországon, 2001. KSH-SZCSM, Budapest, p. 116.
- Lakatos Judit (1996): Visszatérés a munkaerőpiacra a gyermekgondozási idő letelte után. Statisztikai szemle, 74. évf. 7. sz.
- OECD (2001): Balancing work and family life: helping parents into paid employment, In: Employment Outlook 2001, Chapter 4, pp. 129–166, OECD, Paris, June.

Tárgyszavak:

Foglalkoztatáspolitikai
Munkahely
Társadalmi juttatás

**POSSIBILITIES AND DIFFICULTIES OF EMPLOYMENT
OF PERSONS UTILIZING CHILD CARE BENEFITS OR BEING
INACTIVE DUE TO FAMILY REASONS**

AZ ELSŐ GYERMEK VÁLLALÁSÁNAK TÁRSADALMI- DEMOGRÁFIAI ASPEKTUSAI

PONGRÁCZ TIBORNÉ

A legnagyobb változást egy család, egy házaspár életében talán az első gyermek megszületése jelenti. A gyermek megérkezése pozitív és negatív következményekkel is jár és ha belegondolunk a pozitív hatások az irracionalitás, a negatív hatások a racionalitás szférájába tartoznak. A gyermek megérkezésével kapcsolatos öröm, boldogság, szeretet mind érzelmi jellegű többletet jelentenek, míg a materiális jellegű hatások, mint a jövedelmi helyzet romlása, egyes esetben a szegénységi küszöb átlépése, az anya karrierjének félbeszakadása, a lakásnagyság, a gyermek gondozásának fizikai terhei stb., mind-mind negatívan hatnak a család életére. Más szóval igen erőteljes lehet az érzelmi faktor, a gyermek, az utód utáni vágy, ha az emberek minden racionális megfontolást félresöpörve mégis gyermek, sőt gyermekek világrahozatalára vállalkoznak. Ezt illusztrálják az alábbi vélemények, amelyek egy 1997-ben végzett közvélemény-kutatásból származnak és a gyermekek miatti lemondás, illetve a gyermekek nyújtotta örömök kérdésében foglalnak állást.

*1. A vélemények megoszlásai a gyermekek miatti lemondás, illetve a gyermekek nyújtotta örömök kérdésében * (%)*

Opinions on the problem of the renouncement, respectively joys given by children (%)

	Egyetért	Részben egyetért	Nem ért egyet	Összesen
A gyerekekkel túl sok a gond, baj, lekötöttség, aki erre vállalkozik, annak mindenről le kell mondania	18	21	61	100
Az emberek jobban meg tudják valósítani életcéljaikat, ha nincs gyermekük	28	22	50	100
Bármilyen nehéz a gyermekek felnevelése, az az öröm, amit nyújtanak, mindenért kárpótol	92	7	1	100

* Lakossági minta, N=1500 fő. A KSH NKI 1997. évi kutatása.

Bár láthatóan kisebbségben vannak azok, akik szerint a gyermeknevelés nagyon sok lemondással jár, illetve akik szerint az egyéni életcélok gyermek nélkül jobban megvalósíthatók, de a válaszok megoszlásából, az egyetértők, illetve rész-

ben egyetértők 40–50%-os arányából kitűnik, hogy ezekkel a szempontokkal az emberek jelentős része tisztában van, tudja hogy milyen korlátokat és áldozatokat jelent a gyermekvállalás. Az utolsó alternatívára adott válasz önmagáért beszél. A mérleg másik oldalát a gyermek által nyújtott érzelmi többlet jelenti, s ez az örömforrás minden áldozatot, lemondást kompenzál.

Az európai társadalmak gyermekvállalási magatartását vizsgálva megállapítható, hogy egyre több országban a racionális megfontolásokat helyezik előtérbe az érzelmi szempontokkal szemben, következésképpen egyre nő az első gyermeket sem vállaló, a gyermektelenséget kívánó nők előfordulási gyakorisága.

2. A gyermektelenség „kívánásának” arányai néhány európai országban a nők életkora szerint, 1992–93 (%)

Rates of „wishing” childlessness in some European countries by the age of the women, 1992–93 (%)

Ország	18-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-X
	éves						
Ausztria	–	6,3	5,3	6,2	8,8	–	–
Finnország	–	–	5,5	8,2	7,6	–	–
Franciaország	–	4,3	2,3	4,8	5,1	6,8	11,3
Hollandia	3,6	5,6	7,9	10,1	12,5	13,1	–
Lengyelország	–	18,7	8,6	7,1	5,6	4,5	5,3
Lettország	0,0	1,5	1,2	0,0	0,9	2,4	6,0
Magyarország	0,8	1,4	0,9	1,8	2,5	3,0	–
Spanyolország	4,1	2,5	2,5	3,1	2,8	5,8	6,0
Norvégia	1,7	1,4	3,1	5,1	6,3	6,1	–
Svédország	–	1,3	1,7	1,8	5,6	4,3	–

Forrás: Európai Termékenységi- és Családvizsgálat ország kötetei.

Az adatokból kitűnik, hogy tíz európai ország között – Lettország és Svédország mellett – Magyarországon volt a legalacsonyabb, szinte elenyésző azok aránya, akik életük folyamán nem kívánnak gyermeket. Azt a tényt, hogy a magyar nőkre a gyermektelenség tudatos elutasítása jellemző, nemcsak az ismertetett táblázat adatai, de a Népeségtudományi Kutatóintézetben *S. Molnár Edittel* végzett kutatásaink egész sora bizonyítja és alátámasztja. A kilencvenes évek első felében végzett nemzetközi összehasonlító vizsgálatban feltett kérdésre, miszerint a „kinek jobb az életben: a gyermekeseknek vagy a gyermekteleneknek”, a magyar szülők elsöprő többsége a gyermekes létet választotta. A többi országban a többség inkább a gyermek nélküli életet tartotta jobbnak, előnyösebbnek.

E kutatási eredmény számos családszociológusból kétkedést és vitát váltott ki, de ugyanakkor ösztönzést is jelentett a téma vizsgálatára, eredményeink ellenőrzé-

sére. Mind az általunk a későbbiek során végzett kutatások, mind más intézetek, kutatók által végzett felvételek adatai egyértelműen a magyar nők határozott – más országokhoz viszonyítva kimagasló – gyermekcentrikus beállítottságát támasztotta alá. Ez a megállapítás azonban nemcsak a magyar nőkre, de a magyar társadalom egészére is igaz. Az egész lakosság körében végzett népesedési kérdésekkel foglalkozó közvélemény-kutató vizsgálataink azt bizonyítják, hogy társadalom csaknem egésze rossz vagy nagyon rossz állapotnak tartja, ha egy házaspárnak nincs gyermeke.

3. Gyermekszámmal kapcsolatos preferenciák a lakosság és a 18–29 évesek körében 1997-ben, % (N=1500)

Preferences in relation with the number of children among the total populations and those aged 18–29 years in 1997, (%) (N=1500)

Mennyire jó, ha egy házaspárnak...	Nagyon jó, vagy jó	Közepes	Rossz, vagy nagyon rossz	Összesen
Nincs gyermeke				
lakosság	4	14	82	100
fiatalok	4	22	74	100
Egy gyermeke van				
lakosság	32	37	31	100
fiatalok	36	41	23	100
Két gyermeke van				
lakosság	77	18	5	100
fiatalok	76	18	6	100
Három gyermeke van				
lakosság	62	19	19	100
fiatalok	50	27	23	100
Négy vagy több gyermeke van				
lakosság	28	20	52	100
fiatalok	20	21	59	100

A meghatározó többség azt tartja jónak, ha egy családban két gyermek nevelkedik. A háromgyermekes családok pozitív megítélése alacsonyabb ugyan, mint a kétgyermekeseké, de magasabb, kedvezőbb, mint a csak egy gyermeket nevelőké. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a fiatalabb, 30 év alatti generáció vélekedése némileg leszakad a közgondolkodástól. Ők az átlagosnál kevésbé tartják rossznak a gyermektelenséget, és ha nem is jónak, de közepesnek ítélik, az átlaghoz képest jobban rokonszenveznek az egygyermekes modellel és ugyanakkor három gyermek vállalását kevésbé tartják vonzónak.

A magyar nők gyermekcentrikus beállítottságára, a tudatos gyermektelenséget elutasító magatartására vonatkozó kutatásaink, megállapításaink igazak voltak

napjainkig, egészen 2002-ig. 2001 végén – 2002 elején végzett kutatásaink azonban igen jelentős magatartásváltozásról, értékváltozásról tanúskodnak. Ebben az időszakban az NKI kutatási teamje 16 ezer 18 évesnél idősebb, reprezentatív módon kiválasztott személyek megkérdezésén alapuló vizsgálatot hajtott végre, melynek során a gyermekvállalási szándékokra vonatkozóan is információkat gyűjtöttünk. Az adatok eddig elvégzett elemzése váratlan, pozitívnak nem nevezhető eredménnyel járt. A magyar lakosság körében is megjelent ugyanis a tudatos gyermektelenség eszménye, a gyermekvállalás tudatos elutasítása. A 25 év alatti nőknek mintegy 10 százaléka, a férfiaknak 15–20 százaléka jelezte a felvétel idején, hogy gyermek nélkül szeretné leélni az életét, ami a korábbi vizsgálatokhoz képest nemcsak meglepően új jelenség, hanem a növekedés mértéke és üteme is elgondolkodtató. Láttuk az első táblázatnál, hogy a 90-es évek első felében a 25 évesnél fiatalabb nők egy százalék alatti aránya említette, hogy nem szeretne gyermeket a világra hozni, s néhány év elteltével ezek aránya megtízszereződött. Ha figyelembe vesszük, hogy a gyermektelenség elutasítása esetén is az életük folyamán gyermektelenül maradó nők aránya – családi állapottól függően – 6–10%, feltételezhető, hogy a végül gyermektelenül maradók aránya a tervezett 10 százalékot jóval meghaladja. Még akkor is, ha a most gyermektelenül maradni kívánók időközben meggondolják magukat, és mégis szeretnének gyermeket, az akaratlagos és a nem akaratlagos gyermektelenség együttes aránya a jelenlegi statisztikai értékeknél számottevően magasabb lesz. E feltételezést támasztják alá az egyes korcsoportok termékenység-változását bemutató demográfiai adatok is.

4. A gyermektelen nők aránya néhány Európai országban a nők életkora szerint, 1992–93 (%)

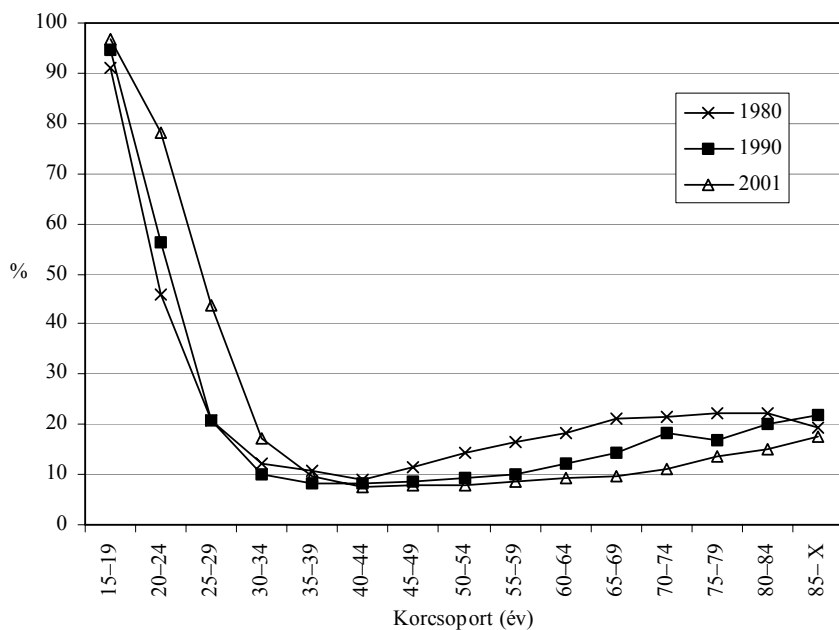
Shares of childless women in some European countries by the age of women, 1992–1993 (%)

Ország	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45–X
	éves						
Ausztria	–	79,3	41,9	19,2	13,9	7,6	9,0
Finnország	–	–	50,0	25,2	13,2	13,3	11,9
Franciaország	–	82,6	49,2	22,1	11,3	7,7	12,0
Hollandia	99,0	92,0	65,0	31,5	17,0	15,0	–
Lengyelország	–	58,7	19,7	12,0	9,5	6,1	7,2
Lettország	84,0	56,1	22,2	10,0	5,3	6,9	8,3
Magyarország	85,0	58,6	22,4	10,1	7,5	5,4	–
Spanyolország	96,4	84,5	54,7	21,6	9,2	10,5	7,0
Norvégia	–	87,8	67,8	34,1	15,8	9,4	6,6
Svédország	–	74,3	38,2	18,0	11,5	11,5	–

Forrás: Európai Termékenységi- és Családvizsgálat ország kötetei.

A 4. táblázat jól mutatja, hogy a gyermekvállalás későbbi életkorra halasztása az észak- és nyugat-európai országokban már korábban gyakorlattá vált, olyannyira, hogy az idősebb kohorszokban elég jelentős a nagy valószínűséggel gyermektelenül maradók aránya. A 90-es évek első felében a legalacsonyabb gyermektelenséget mutató ország Lengyelország, Lettország és Magyarország volt. A nyugat-európai országokhoz viszonyított eltérés különösen a fiatalabb korosztályok termékenységi magatartása esetében szembetűnő. Az azóta eltelt időszak népmozgalmi adatai a magyar lakosság demográfiai magatartásváltozását mutatják, továbbá azt a tényt, hogy Magyarország elindult a „nyugat-európai” úton, mely így egyre inkább összeurópai út lesz.

A magyar adatok azt bizonyítják, hogy a gyermekvállalás elhalasztása a fiatalabb korosztályokban nálunk is egyre gyakoribbá vált a 90-es évek végére.

I. Gyermeket még nem szült nők aránya 1980 és 2001 között
Share of women not giving birth to children between 1980 and 2001

Látható, hogy a gyermekvállalás éppen a korábban legtermékenyebb 20–24 éves korosztályban esett vissza. Míg 1980-ban a 20–24 évesek csaknem felének már legalább egy gyermeke megszületett, addig 2001-ben még csaknem 80%-a gyermektelen volt. 25–29 éves korukban a nőknek 1980-ban csak egyötöde volt gyermektelen, 2001-ben majdnem a fele. A változás egyik lehetséges magyarázataként szokták említeni, hogy kitolódott a házasságkötési kor, és miután a gyerme-

kek meghatározó többsége még mindig házasságban születik, a termékenység csökkenése a házasságok elmaradásával is összefüggésben van. Ez a magyarázat csak részben igaz. Ugyanis a 20–24 éves, sőt 25–29 éves korban levő házas nők gyermekvállalási hajlandósága is csökkent. 1980-ban, a 20–24 éves házas nők egynegyede nem hozta még világra első gyermekét, 2001-ben ez az arány már egyharmadára emelkedett. Hasonló emelkedés mutatkozott a 25–29 évesek esetében is. A házasságot kötött párok esetében is kitolódott az első gyermek vállalásának időpontja és folyamatosan emelkedik a hosszabb házasságtartam után gyermeket vállalók aránya.

5. Első gyermek születése házasságtartam szerint (%)
Birth of the first child by the duration of married life (%)

Házasságtartam	1990	2001
0 év	19,5	19,4
1 év	41,0	34,0
2 év	18,6	16,5
3 év	9,2	10,1
4 és több év	11,7	20,0

Az első sor a többnyire már terhesen házasságot kötöttek arányát mutatja. Tíz év alatt ezek nagyságrendje nem változott. A további adatok azonban azt mutatják, hogy kis mértékben, de folyamatosan nő azon párok aránya, akik viszonylag hosszabb házasság után határozzák el magukat az első gyermek vállalására.

Az első gyermek vállalásának csökkenését látva több kérdés vetődik fel. Kérdés, hogy mi az oka és mi a következménye a fiatalabb generációk körében mutatkozó magatartásváltozásnak, lehet e valamit tenni, és ha igen, milyen feladatok hárulnak ebből következően a családpolitikára?

Először röviden a feltételezett okokra térnék ki. Az egyik sokszor emlegetett magyarázó tényező az iskolai végzettség általános, különösen a fiatal nők körében tapasztalható emelkedése. A tanulmányi idő meghosszabbodása kitolja a házasságkötés és a családalapítás életkorát. Míg a 90-ben a hajadonok többsége 20–24 éves kora között férjhez ment – átlagosan 21,5 éves korban – addig napjainkban 25–29 éves korban kötnek a legnagyobb gyakorisággal házasságot, átlagosan 3 évvel később: 24,7 évesen. S miután a gyermekek túlnyomó többsége napjainkban is még házasságból születik, az a tény önmagában hozzájárul ahhoz, hogy az első gyermek születésének időpontja a korábbi évek gyakorlatához képest kitolódik, későbbi életkorra tevődik.

Az iskolai végzettség emelkedése ugyanakkor csak részben magyarázza a fiatal nők körében tapasztalható magatartásváltozást. A kilencvenes évekig általános gyakorlat volt az egyetemet, főiskolát végzett fiatal nők körében is, hogy még az egyetemi tanulmányok alatt, vagy közvetlenül utána férjhez men-

tek és rövidesen világra hozták első gyermeküket. Más szóval önmagában az a tény, hogy többen jutnak el az érettségiig, és többen végeznek egyetemi, főiskolai tanulmányokat nem kellene, hogy feltétlenül együtt járjon a gyermekvállalási kor kitolódásával. A termékenységi magatartás átalakulása nagy valószínűséggel egyéb okokkal, többek között a megváltozott munkaerőpiaci feltételekkel is magyarázható.

Az 1990-ben megkezdődött rendszerváltozás gazdasági-társadalmi hatásai legmarkánsabban a munkaerőpiacon jelentkeztek. A munkaerő-keresletet felváltotta a munkaerő-kínálat, a teljes foglalkoztatottságot, a könnyű elhelyezkedést a munkanélküliség. Másfelől ugyanakkor soha nem látott lehetőségek nyíltak meg a megfelelő iskolai végzettséggel, rátermettséggel, kezdeményező készséggel rendelkező emberek, különösen a fiatalok előtt. A meggazdagodást, az anyagi és szakmai karrier lehetőségét kínáló munkaerőpiac ugyanakkor a korábbiaknál sokkal kevésbé, vagy egyáltalában nem tolerálta, tolerálja a gyermekvállalás, gyermeknevelés miatti munkaidő veszteséget. A piacgazdaság, a versenyszféra kikezdte azokat a családpolitikai kedvezményeket, amelyek korábban még bizonyosfajta biztonságot jelentettek, mivel a gyermekvállalás, illetve a kisgyermek gondozásának időszakában nem fenyegette a nőket a gyermek miatti munkaerőpiaci diszkrimináció. A jelek arra utalnak, hogy a munkáltatók – a meglévő jogi garanciák ellenére – megtalálják azokat a kibúvókat, kiskapukat, amelyek révén – jogi szankció nélkül – lehetőségük nyílik a fiatal, családalapítás előtt álló, vagy kisgyermekes női munkaerő alkalmazásával kapcsolatos negatív megkülönböztetésre.

A reprodukciós feladatok és a kereső tevékenység összeegyeztetése tehát a korábbiaknál sokkal élesebben vetődik fel, s ezt támasztják alá az 1998-ban, a 18 és 40 éves férfi-női népesség megkérdezésén alapuló országos reprezentatív vizsgálatok adatai is. A karrier, a munkahelyi előmenetel és anyaság összeegyeztetését a megkérdezett nők 49%-a tartotta a korábbiaknál problematikusabbnak, és csak 23%-a állítja, hogy e kérdés számára nem okoz gondot. Kérdés persze, hogy azért-e, mert karrierjét és anyai feladatait valóban problémamentesen össze tudja egyeztetni, vagy azért, mert nincs is lehetősége karrierre, előmenetelre?

A fiatal nők mintegy fele számára tehát komoly gondot jelent a gyermekvállalás és a munkahelyi előrejutás összeegyeztetése. E feszültség „munka”-oldalát a következő problémakörökkel vizsgáltuk.

6. A munkahely biztonsága és a gyermekvállalás konfliktusa – a kérdésben érintettek aránya, 1998 (%)

Conflict between the safety of working place and undertaking children, share of persons interested in it, 1998 (%)

	Nem aggódik	Aggódik
A gyermekesek nehezebben találnak munkát	22,6	48,2
40 éves korban nehéz elhelyezkedni	21,6	47,9
A gyermek betegsége miatti hiányzás rontja az állás biztonságát	21,2	45,4
Gyes után bizonytalan a munkahely	20,9	43,7
A munkahelyek könnyebben szabadulnak meg a gyermeket szülő nőktől	23,8	39,1
Nehezebb megoldani a gyermek felügyeletét	25,2	38,0
A gyesen töltött idő nehezíti a munkahelyi előmenetelt	28,0	34,4

Ha összevontan vizsgáljuk a hét problémával kapcsolatos véleményeket, megállapíthatjuk, hogy a nők 42%-a legalább egy probléma miatt aggódalmaskodik, de általában inkább az a jellemző, hogy 3–4 kérdésben is negatívan érintettek, vagyis a feszültségek sokoldalúan és koncentráltan jelentkeznek.

Az eredmények szerint a kisgyermeket nevelő nők az átlagnál jóval nagyobb arányban aggodalmaskodnak az anyaság és a kereső tevékenység összeegyeztetése tekintetében, de a kérdéseket a gyermek korával összevetve megállapíthatjuk, hogy átlag alatti értékeket csak a 18 évesnél nagyobb gyermekkel rendelkező anyáknál, illetve a gyermektelen nőknél találtunk. Ugyanakkor a vizsgált témákban a gyermektelen nők is hangot adtak aggodalmuknak (25–30%-os arányban), ami azt mutatja, hogy e problémák a gyermekvállalás, a családalapítás előtt állók döntéseit is befolyásolhatja.

Végül még egy vizsgálati szempontot szeretnék kiemelni, nevezetesen, hogy az iskolai végzettség, a szakképzettség hiánya vagy megléte hogyan befolyásolja a munkavállalással és az anyasággal kapcsolatos feszültségek jelentkezését. A vizsgált témakörök többségében a főiskolát vagy egyetemet végzett nők kevésbé aggodalmaskodnak, mint az iskolázatlanabb társaik, ami valószínűleg azzal vagy összefüggésben, hogy a magasán képzett nők munkaerőpiaci esélyei lényegesen jobbak. Az átlagot meghaladó mértékben tartanak azonban attól, hogy a gyermekükkel otthon töltött egy-két év erősen korlátozhatja karrierjüket, munkahelyi előmenetelüket. Az a tény azonban, hogy a gyermek betegsége miatti gyakori hiányzás megingathatja állásuk biztonságát, a diplomás nőknek is mintegy felét aggodalommal tölti el.

7. A munkahely biztonsága és a gyermekvállalás konfliktusa miatt aggódó nők iskolai végzettség szerint, 1998 (%)

Women worrying on conflicts between the safety of working place and undertaking children by school qualification, 1998 (%)

	8 általános	Szakmunkásképző, vagy középiskola	Főiskola, vagy egyetem	Átlag
A gyermekesek nehezebben találnak munkát	53,5	49,4	36,0	48,2
A gyēs után bizonytalan a munkahely	50,6	43,9	36,1	43,7
Nehezebb megoldani a gyermek felügyeletét	45,7	36,5	30,2	38,0
A gyermek betegsége miatti hiányzás rontja az állás biztonságát	52,4	43,9	45,0	45,4
A munkahelyek könnyebben szabadulnak meg a gyermeket szülő anyától	47,3	37,6	34,0	39,1
A gyēsön töltött idő nehezíti a munkahelyi előmenetelt	37,8	32,0	39,8	34,4
40 éves korban nehéz elhelyezkedni	57,4	45,7	45,9	47,9

A KSH 1999. évi munkaerő-felvételének adatai bizonyítják, hogy a nők aggodalma egyáltalában nem alaptalan. A gyermekgondozási szabadság lejárta után az anyák egyharmada szembesült azzal a ténnyel, hogy munkáltatója megtagadta további foglalkoztatását, 10% esetében pedig a munkahely is megszűnt. Mindössze 46%-nak sikerült visszamenni eredeti munkahelyére, ami jelentősen elmaradt az aspirációktól, mert az adatok szerint mintegy kétharmaduk bízott abban, hogy folytathatja munkáját.

Úgy vélem tehát, hogy a kereső tevékenység és az anyaság mind nehezebb összeegyeztethetősége jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a nők nemcsak gyermekeik számát, de első gyermekük világrahozatalának időpontját is késleltetik, kizárják. Úgy érzik, hogy bizonyos szakmai gyakorlat birtokában a gyermekvállalás miatt kieső éveket könnyebb lesz pótolni és még várnak a családalapítással és a gyermekvállalással. Kétségtelen tény, hogy az érettebb korban jobb anyagi körülmények között és nagyobb tudatossággal, pszichés felkészültséggel történő gyermekvállalásnak meglehetnek az előnyei, a félő csak az, hogy a túlzott tudatosság végül gyermektelenséget eredményez.

A kereső tevékenység és a reprodukciós funkció közötti választási kényszert a nők többsége számára jelentős frusztrációt, belső konfliktust okoz. 2000-ben végzett, 3000 személyre kiterjedő reprezentatív vizsgálatunk azt bizonyította, szinte minden nő tudatában van annak, hogy a megváltozott gazdasági feltételek között egy nőnek is dolgoznia kell, mert a család stabilitása így jobban biztosítható, de ugyanakkor az is kiderült, hogy ha tehetnék, anyagilag megengedhetnék maguknak inkább az anyai, háziasszonyi szerepkört választanák.

8. Vélemények a férfiak és nők* szerepéről és a női munkavállalás hatásáról
(N = 3057)

2000. évi reprezentatív felvétel

*Opinions on the roles of men and women as well as on the effects of shouldering
paid work (N = 3057)*

Representative survey in 2000

	Nők	Férfiak
A férj feladata, hogy keresetével biztosítsa a család megélhetését, a feleség feladata, hogy ellássa az otthoni feladatokat	70	76
Az egész család életét megviseli, ha egy nő nyolc óras állásban dolgozik	67	68

*Az ötfokú skálán megadott válaszok átszámítása 1–100-ig terjedő skálára.

Az adatok egyértelműen a tradicionális férfi-női szerepek előtérbe helyezését mutatják. Meg kell jegyezni, hogy ez a vélemény a fiatalok körében is igen népszerű, a 30 éven aluliak 68 pontos egyetértéssel támogatnák ezt a megoldást. A kutatás adataiból arra lehet következtetni, hogy az első gyermek vállalásának késleltetése mögött nem elsősorban emancipációs karrier okok, vagy az individualizmus, az önmegvalósítás igénye húzódik meg, hanem inkább az anyagi racionalitás kényszere, hogy dolgozni kell, márpedig a megnövekedett munkaerőpiaci elvárásoknak gyermekkel vagy gyermekekkel egyre nehezebb eleget tenni.

Ezért véleményem szerint a családpolitika kulcskérdése, hogy sikerül-e a gyermekvállalás és a kereső tevékenység konfliktusát feloldani, vagy legalábbis mérsékelni, és a jelenlegi vadkapitalista munkáltatók magatartását korlátok közé szorítani. Jogi eszközök alkalmazása egyedül a kérdést nem oldja meg, sőt a túlzott jogi szabályozás még inkább visszatartaná a munkáltatókat a gyermekes anyák foglalkoztatásától. Az egyik megoldás lehetne a részmunkaidős foglalkoztatás kibővítése és gazdaságpolitikai eszközökkel történő támogatása. A kérdés már évtizedek óta napirenden van, de nem történt, nem történik semmi. Fontos lenne továbbá társadalmi nyomással egy szemléletváltozást elérni, egy olyan társadalmi légkört kialakítani, amely elfogadhatatlanná tenné a gyermekes anyák munkahelyi diszkriminációját. A kereső tevékenység és az anyai feladatok összeegyeztetését segítheti a nagyszülőket a gyás igénybevételére jogosító rendszer működése.

Röviden összefoglalva az elmondottakat megállapíthatjuk, hogy a magyar társadalomban magatartásváltozás megy végbe a gyermekvállalás és különösen az első gyermekvállalása terén. Az első gyermek vállalásának időpontja fokozatosan kitolódik és az esetek egy részében feltehetőleg végleg megghiúsul. A magatartásváltozással párhuzamosan az értékváltozás első aggasztó jelei is kimutathatóak. A korábban nemzetközi viszonylatban kiemelkedően gyermekcentrikus magyar társadalomban, abban a társadalomban, amelyben mindenki akart legalább egy

gyermeket, megjelentek a tudatos gyermektelenség első figyelmeztető tünetei. Kétségtelen tény, de nem vigasz, hogy a gyermekvállalási magatartás és értékrendváltozás összhangban van a nyugat-európai országokban tapasztalható trendekkel és tendenciákkal, és összefüggésben van az individualizmus, vagy más szóval a felelősségvállalást kerülő, önzésre, egyéni érdekek érvényesítésére törekvő magatartásformák térnyerésével is. A gyermekvállalással, az első gyermek vállalásával kapcsolatos problémák nem függetlenek a rendszerváltozás gazdasági, mindenekelőtt munkaerőpiaci hatásától. A kereső tevékenység és a gyermekvállalás konfliktusának feloldása nem illúzió, hiszen nemzetközi példák bizonyítják – Franciaország, Norvégia –, hogy magas női foglalkoztatottság és megfelelő családpolitika mellett nem kizárt a reprodukciós feladatok ellátása, a gyermek iránti igény kielégítése is.

IRODALOM

- Pongrácz Tiborné*: Család és munka szerepe a nők életében. In *Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné – Tóth István György* (szerk.) Szerepváltozások. TÁRKI – SZOCSA, Budapest, 2001. 30–46.
- Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit – Dobossy Imre*: Család és munka. Értékek és aggodalmak a rendszerváltozás után. NKI Kutatási Jelentések 62. sz. 2000/1. 107.
- S. Molnár Edit*: A gyermekvállalás konfliktusai. In *Pongrácz Tiborné – Tóth István György* (szerk.): Szerepváltozások. TÁRKI – SZOCSA, Budapest, 1999. 155–173.

Tárgyszavak:

Családszociológia
Gyermek
Munkahely

SOCIO-DEMOGRAPHIC ASPECTS OF UNDERTAKING THE FIRST CHILD

KÖZLEMÉNYEK

SZABOLCS-SZATMÁR MEGYE NÉPESSÉGÉNEK BELFÖLDI (BELSŐ) VÁNDORLÁSA A RENDSZERVÁLTÁS ELŐTTI ÉVTIZEDBEN, 1980–1990¹

SZÁSZI FERENC

1. A népesedés néhány kérdése Magyarországon és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében

Magyarország népessége az első népszámlálástól 1980-ig – a mai ország területére vetítve – ugyan hullámzóan, de évtizedről évtizedre növekedett, kivéve a második világháborús veszteséget magába foglaló éveket. Az 1990. évi népszámlálási statisztika azonban már a népesség fogyásáról közölt megdöbbentő adatokat. Az állandó népesség tíz év alatt 319 104 fővel, a lakónépesség pedig 334 640 emberrel fogyott.¹

1. Népességszaporodás Magyarországon, 1980–1990² *Population increase in Hungary, 1980–1990*

Időszak	Természetes szaporodás, ill. fogyás (-)	Élve-születés	Halálozás	Vándorlási különbözet	Természetes szaporodás, ill. fogyás (-)	Élve-születés	Halálozás	Vándorlási különbözet
					százalék			
1980-1989	-142 240	1 309 583	1 451 823	-192 400	-1,3	12,2	13,6	-1,8

A táblázat adatai szerint az ország lakónépessége természetes szaporodás, ill. fogyás eredményeként – 142 240 (–1,3%) személlyel csökkent. Ezt a lakosságcsökkenést még több mint kétszeresére növelte az országba be- és kivándorlók különbözete (vándorlási különbözet), a 192 400 fős (–1,8%) emberveszteség, az ország lakónépessége így a vizsgált évtizedben csaknem 200 ezer embert veszített a kivándorlás útjain, úgy, mint 1956–1957-ben a nagy kivándorlási hullám idején. Korábbi munkáimban már írtam arról, hogy Magyarországról a külföldre történő kiutazást és különösen a kivándorlást az 1970-es évek elejéig szigorú jogszabályok korlátozták. A külföldre szóló útleveleket szabályozó rendeletek közül az Elnöki Tanács 1970. évi 4. számú törvényerejű rendelete mondja ki először, hogy „minden magyar állampolgárnak joga van ahhoz, hogy útlevelet kapjon, és külföldre utazzék”. A kormány általános rendelkezésében pedig először olvasható az, hogy „az útlevél területi érvényessége kiterjedhet egy vagy több államra, ill. földrészre”. A magánútlevélről szóló rendelkezés számos új lehetőséget biztosít a magán és csoportos utazásra. Ezek a rendelkezések megkönnyítették a magán és csoportos utazást, így a korábbinál jobb, több lehetőséget adtak a jogellenes külföldön maradásra, a „disszidálásra”.

¹ Készült az OTKA T031965 nyilvántartási számú program támogatásával.

A legális kivándorlás engedélyezésénél törvényben először fogalmazzák meg a már meglévő gyakorlatot, hogy „végleges külföldi letelepedéshez útlevelet kaphat az, aki 55. életévét betöltötte, és szülőjéhez, gyermekéhez vagy házastársához együttélés céljából kíván külföldre távozni”. Kiskorú gyermekek végleges távozásához gyámhatósági hozzájárulás, hadkötelesnek pedig a honvédelmi miniszter engedélye kellett. Annak, aki az ország területét végleges elhagyását tervezte, és a magyar állampolgárság kötelékéből való elbocsátását kérte, kivándorló útlevelet kellett adni. Annak, aki végleges letelepedés céljából külföldre távozott, de a magyar állampolgárság kötelékéből való elbocsátását nem kérte, konzuli útlevelet kellett adni.

A fenti, továbbá az 1978. évi 20. és az 53/1978. (XI. 10.) MT, valamint a 6/1978. (XI. 10.) BM számú rendeletben a korábbiakhoz viszonyítva kiemelkedően új, hogy a magánútlevél körét kiszélesíti, mivel magánútlevelet kaphat az is, aki „magyar állampolgárként külföldön él, vagy ott szándékozik letelepedni”. A kivándorlási engedélyhez viszont a magyar állampolgárság kötelékéből való elbocsátást is kérni kellett. Az Elnöki Tanács 1982. évi 18. számú törvényerejű rendelete, amely az 1978. évi 20. számú törvényerejű rendeletét módosította, a külföldön élők útlevelét is felsorolta a magánútlevél után. A Minisztertanács 38/1982. (VIII. 26.) számú rendelete szerint a „külföldön élők útlevelét is kaphatja meg, aki magyar állampolgárként külföldön él, vagy letelepedését engedélyezték”.³

A migráció kérdéskörében a jogszabályok változásainak a rendszerváltás előtt kezdődő új szakaszát igazán az Elnöki Tanács 1987. évi 25. számú rendelete vezette be. Az említett törvényerejű rendelet 1. paragrafusa az állampolgárok alapvető jogának tekinti a külföldre utazást, amely csak kivételesen korlátozható. Vagyis a külföldi letelepedés, a kivándorlás nincs korláthoz kötve.

A vizsgált témakörben a rendszerváltás előtti jogszabályok változásait a ki- és bevándorlásról szóló 1989. évi XXIX. törvény tetőzte be, melyet az Emberi Jogok Nemzetközi Egyezségokmányával összhangban fogadott el az országgyűlés. A törvényjavaslat indoklása azt is tartalmazza, hogy a kivándorlást a hatályos jogszabályozás ellenében nem kérelmezni, hanem csak bejelenteni kell.

Az 1989. évi XXIX. törvény szerint „a magyar állampolgár alapvető joga, hogy lakóhelyét szabadon megválassza, Magyarországról kivándoroljon, és oda visszatérjen.” Az általános indoklás még e törvényben meghatározott esetekben alkalmazott korlátozásokhoz azt teszi hozzá, hogy jogrendszerünk e kérdéseket szabályozó normái nincsenek megfelelően összehangolva az „Egyezségokmány szabályaival, a korlátozó rendelkezések köre szélesebb a megengedhetőnél”.⁴

1980-tól 1989-ig – a külföldre utazás és kivándorlás lehetőségeinek megkönnyítése következményeként – Magyarországról engedéllyel és jogellenesen összesen 45 197-en vándorlaltak ki.⁵ Ezeket az adatokat *Illés Sándor–Hablicsek László* is elfogadta. Adataik szerint 1990-től még 1994-ig csupán 3056 fővel nőtt az említett kivándorlási létszám.⁶ Arra, hogy hogyan lett az összesen 48 253 főből több mint 192 ezres kivándorló veszteség, csak találgatással tudnánk választ adni. (Talán a korábban külföldön tartózkodókat csak most regisztrálták kivándorlóként, vagy a népszámlálás idején külföldön tartózkodtak.)

Szabolcs-Szatmár megye lakossága először az 1960–1969 közötti időszakban fogyott. A fogyás 45 505 főt tett ki, majd 1970-től 1980-ig a 28 739 fős vándorlási veszteség ellenére, a magas természetes szaporodás következményeként, a megye lakossága 1970-hez viszonyítva 20 886 fővel újra gyarapodott.⁷ 1980 és 1990 között azonban me-

gint csökkent. (Az állandó népesség 28 114 személlyel, a lakónépesség pedig 21 528 fővel apadt. 1990-től a közigazgatás neve: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye.)

2. Népszaporodás Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, 1980–1989⁸
Population increase in county of Szabolcs-Szatmár-Bereg, 1980–1989

Időszak	Természetes szaporodás, ill. fogyás (-)	Élve-születés	Halálozás	Vándorlási különbözet	Természetes szaporodás, ill. fogyás (-)	Élve-születés	Halálozás	Vándorlási különbözet
					százalék			
1980-1989	14 574	87 872	73 298	-36 102	2,5	14,8	12,3	-6,1

A természetes szaporodásban a megyék között Szabolcs-Szatmár-Bereg az első helyen állt, de a természetes szaporodás az előző évtizedhez viszonyítva 8,7%-ról igen jelentősen – bár még mindig pozitív előjellel – 2,5%-ra csökkent. A vándorlási különbözet abszolút számokban az előző évtizedekhez viszonyítva kevesebb volt (elvándorlás és bevándorlás különbözete –36 102 fő), de a lakosság létszáma, úgy, mint az 1960-as években, újra csökkent. A lakónépesség vesztesége a statisztika alapján –21 528 főre tehető.

3. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye városainak és községeinek népességszaporodása, 1980–1989⁹
Population increase in towns and villages of county Szabolcs-Szatmár-Bereg, 1980–1989

Terület	Lakónépesség 1980	Természetes szaporodás, ill. fogyás (-)		Élve- születés	Halálozás	Vándorlási különbözet	Lakónépesség 1990
			%				
Nyíregyháza	108 235	5 227	4,8	16 084	10 857	690	114 152
Csenger	5 389	134	2,4	743	609	-292	5 231
Fehérgyarmat	8 414	356	4,2	1 258	902	-183	8953
Kisvárd	17 837	937	5,2	2 905	1 968	-484	18 290
Mátészalka	17 804	1146	6,4	2 862	1 716	119	19 069
Nagykálló	10 445	327	3,1	1 507	1 180	-781	9 991
Nyírbátor	13 371	804	6,0	2 277	1 473	-326	13 849
Tiszavasvári	14 270	248	1,7	2 291	2 043	-286	14 232
Vásárosnamény	8 654	373	4,3	1 372	999	71	9 098
Záhony	3 802	427	11,2	723	296	729	4958
Városok együtt	208 221	9 979	4,8	32 022	22 043	-377	217 823
Községek együtt	385 608	4 595	1,2	55 850	51 255	-35 725	354 478
Megye összesen	593 829	14 574	2,5	87 872	73 298	-36 102	572 301
Ebből: külterület							24 162

Nyíregyháza lakónépessége 40 év alatt, 1950-től 1990-ig kb. kétszeresére, 110 ezer főre emelkedett. 1980-tól 1990-ig azonban az 5917 fős növekedésnek 88%-át a természetes szaporodás – amely csaknem kétszerese volt a megyei természetes szaporodási átlagnak – adta. Így a város népessége a 690 fős vándorlási különbözettel azt jelzi, hogy

a vizsgált időszakban Nyíregyháza alig fejlődött. A korábbi fejlődéssel együtt járó betelepülés viszont kedvezően hatott a korcsoportmegoszlásra, így a természetes szaporodásra is. (Nyíregyháza az Országgyűlés 82/1990. (XII. 7.) OGY határozata alapján vált megyei jogú várossá.¹⁰)

A városok közül a legkisebb népességgel rendelkező Záhonyban volt legnagyobb a természetes szaporodás (11,2%), és a 729 lelket számláló növekedéssel a vándorlási különbözete is pozitív. A lakónépesség növekedésének 36,9%-át adta a természetes szaporodás, 61,1%-a a bevándorlásból eredt. Ezek az adatok Záhony gazdasági fejlődésére, népességmegtartó képességére, sőt munkaerővonzására utalnak. Ugyanakkor Tiszavasváriban és Csengerben a természetes szaporodás nem érte el a megyei átlagot sem, és a lakosságvesztés 2,0, ill. 5,4%-os volt.

Alacsony volt a természetes szaporodás Nagykállóban is, ahol a 3,1%-os természetes szaporodás (327 fő) ellenére a lakosság 454 fővel csökkent. A 781 fős vándorlási különbözetet ugyanis a természetes szaporodás nem pótolta, sőt a korábbi népességből is csaknem 500 lelket vitt el.

Kisvárdán, a viszonylag magas természetes szaporodás miatt a lakosság létszáma 453 fővel nőtt, mivel a 484 embert kitevő vándorlási különbözetet a 937 fős természetes szaporodás kiegyenlítette. A vándorlási különbözet jelzi, hogy a város lakosságának növekedése ellenére munkaerőt bocsátott ki, vagyis a vizsgált évtizedben nem volt jellemző az új munkahelyek létesítésével járó fejlődés.

Fehérgyarmat, Mátészalka, Vásárosnamény lakossága a természetes szaporodáson kívül a kb. 100–200 fővel alig növekedett. (Tiszalök és Újfehértó községeket a Köztársaság Elnökének 270/1991. (XII. 21.) KE határozata alapján 1992. január 1. napjával nyilvánították várossá.)¹⁰

A táblázat összegező adatai azt mutatják, hogy Szabolcs-Szatmár-Bereg megye városainak lakónépessége – a várossá nyilvánításokat követően – 9602 emberrel nőtt. Ugyanakkor a –377 fős vándorlási különbözet az elmondottakkal együtt arra utal, hogy a várossá válással a gazdasági fejlődés a létszámadatokból nem mutatható ki, sőt a népesség gazdasági stagnálást, visszaesést jelez.

A községek lakossága 31 130 lélekkel csökkent, bár az 1,2%-os természetes szaporodás következtében 4595 született gyermekkel növekedni kellett volna, a –35 725 fős vándorlási veszteség azonban elvitte a természetes szaporodást is.

A megye népessége 10 év alatt – mint utalnak rá – 21 529 emberrel csökkent, miközben a 14 574 gyermekszületés csökkenthette volna a veszteséget, de a –36 102 vándorlási veszteség az ország más megyéiben, Budapesten és más városokban szolgálta a munkaerő-szükséglet kielégítését.

A vándorlási különbözet 99%-át a falusi lakosság adta, vagyis a vándorlási különbözethez – a vizsgált évtizedben – a városok együtt 1%-ot tettek hozzá.

2. Az aktív keresők munkahelye és tényleges lakóhelye, az ingázás Magyarországon és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében

Az 1990. évi népszámlálás az ingázásra vonatkozó adatokat a korábbitól eltérő módon dolgozza fel. „Az ideiglenes lakóhellyel is rendelkező aktív keresőket, a megelőző népszámlálások minden esetben – így az ingázásra vonatkozó táblázatokban is – az ideiglenes lakhelyük szerinti település lakónépességében szerepeltették. Ennek megfe-

lelően naponta ingázóknak minősülnek: az ideiglenes lakással nem rendelkező aktív keresők, ha állandó lakhelyük nem volt azonos azzal a településsel, ahol dolgoztak, ill. az ideiglenes lakással is rendelkező aktív keresők, ha ideiglenes lakhelyük nem volt azonos azzal a településsel, ahol dolgoznak.”

A jelenlegi feldolgozás – a bejelentés módjától függetlenül – „azt a lakóhelyet tekintti az aktív keresők tényleges lakóhelyének, ahonnan naponta dolgozni járnak”. Vagyis naponta ingázó az az aktív kereső, aki tényleges lakóhelyéről más városban, községben lévő munkahelyre naponta jár dolgozni.¹¹

4. Lakóhelyén dolgozó és naponta ingázó aktív keresők főbb demográfiai adatai Magyarországon, 1990¹²

Main demographic data of persons working and migrating daily to work, active earners, Hungary, 1990

Megnevezés	Aktív kereső összesen	Lakóhelyén dolgozó	Naponta ingázó			Naponta ingázó az összes aktív keresők százalékában
			együtt	megyén belül	más megyébe	
Férfi	2 513 659	1 769 361	744 298	544 906	199 392	29,6
Nő	2 013 498	1 612 215	401 283	295 010	106 273	19,9
Összesen	4 527 157	3 381 576	1 145 581	839 916	305 665	25,3

Magyarországon a naponta ingázó aktív keresők száma a vizsgált időszakban rendkívül megnövekedett, megközelítette a 1 150 000 főt. (A társadalmi változásokból eredő okokra az előző fejezetben utaltunk. A mezőgazdaság átszervezése. Lásd: IV. fejezet 7. és 13. jegyzet.) Az összes aktív keresők 25,3%-a ingázott. Az ingázó férfiak abszolút számokban csaknem kétszer többen voltak, mint a nők. Az összes aktív keresők százalékában a férfiak aránya 29,6%, a nők 19,9% volt.

5. A lakóhelyén dolgozó és naponta ingázó (eljáró) aktív keresők főbb demográfiai adatai Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, 1990¹³

Main demographic data of active earners working and daily travelling to work in county Szabolcs-Szatmár-Bereg, 1990

Megnevezés	Aktív kereső összesen	Lakóhelyén dolgozó	Naponta ingázó			Naponta ingázó az összes aktív keresők százalékában
			együtt	megyén belül	más megyébe	
Férfi	127 088	81 054	46 034	42 056	3978	36,2
Nő	94 354	721 121	22 233	21 038	1195	23,6
Összesen	221 442	153 175	68 267	63 094	5173	30,8

Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében az ingázó, eljáró keresők száma, mint országos viszonylatban, a vizsgált évtized végére jelentősen megnőtt. (A növekedésben szerepe lehetett a számbavétel módosulásának is.) A 68 267 naponta ingázó dolgozó az összes aktív keresők százalékában az országos átlagnál több mint 5%-kal nagyobb 30,8% volt.

Az ingázó férfi lakosság abszolút számokban több mint kétszerese volt a nőknek, és százalékarányban is kb. 13%-kal többen ingáztak a férfiak, mint a nők.

6. Az ingázók korösszetétele, a naponta ingázó összes keresők százalékában, 1990
Age structure of the travellers in percentage of all active earners, 1990

Korösszetétel	Magyarország (%)	Szabolcs-Szatmár-Bereg megye (%)
14–29 éves	31,5	40,1
30–34 éves	25,1	29,1
35–39 éves	22,8	26,3
40–49 éves	22,0	25,5
50–59 éves férfi, 50–54 éves nő	23,8	26,9
60–x éves férfi, 55–x éves nő	11,3	10,7

Az ingázók korcsoportjain belül – mint a korábbi évtizedek periódusaiban – szembeötlő a 14–29 évesek korcsoportjának magas aránya. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében e korcsoport 40,1 és a 30–34 évesek 29,1%-os aránya különösen igazolja azt a korábbi megállapítást, hogy az összes aktív kereső ingázók nagy hányadát a fiatal korosztályok adták.

Az országos arányokhoz viszonyítva az is feltűnő, hogy a 35–39 éveseknek kb. a 26%-a kényszerült napi ingázással munkát vállalni.

Arra is érdemes utalni, hogy Magyarországon az aktív keresők közül a középfokú szakmunkásképző iskolát végzettek 31,5, Szabolcs megyében pedig 36,7%-a ingázott. Országos átlagban a felsőfokú végzettségűek 14,6, a vizsgált közigazgatás területén 16,2%-a napi ingázással talált szakmájának megfelelő munkát.

7. A naponta ingázók gazdasági ágankénti elhelyezkedése az összes aktív keresők százalékában, 1990

Daily travellers by economic branches in percentage of all active earners, 1990

Gazdasági ág	Magyarország (%)	Szabolcs-Szatmár-Bereg megye (%)
Ipar	29,2	37,0
Építőipar	34,2	44,7
Mezőgazdaság és erdőgazdálkodás	26,8	23,4
Közlekedés, posta és távközlés	32,7	50,1
Kereskedelem	21,0	29,2
Vízgazdálkodás	33,0	42,9
Egyéb anyagi tevékenység	21,0	31,3
Személyi és gazdasági szolgáltatás	16,9	19,0
Egészségügyi, szociális és kulturális szolgáltatás	15,2	16,7
Közösségi, közigazgatási és egyéb szolgáltatások	16,6	18,7

Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében az aktív keresőknek minden gazdasági ágban nagyobb rátája ingázott, mint országos átlagban. Különösen magas volt a vizsgált megyében az ingázók hányada – az országos átlaghoz viszonyítva – az iparban (37,0%), az

építőiparban (44,7%), a közlekedés, posta és távközlésben (50,1%), valamint a vízgazdálkodásban (42,9%).

Magyarországon, számításaink szerint, az összes keresők 66,5%-a fizikai és 33,5%-a szellemi foglalkozású volt. A fizikai foglalkozásúak 29,2, a szellemi aktív keresőknek pedig 17,5%-a ingázott. Szabolcs-Szatmár-Beregben a fizikai aktív keresők rátája 72,3, a szellemi dolgozóké 27,7% volt. A megyében a fizikai dolgozók nagyobb hányada mellett, mind a fizikai, mind a szellemi foglalkozású ingázók száma jelentős százalékkal meghaladta az országos átlagot. A fizikai dolgozók 34,5, míg a szellemi aktív keresők 21,2%-a kereste fel munkahelyét mindennapi utazással.¹⁴

A vizsgálatok azt mutatják, hogy a megye 1990-ben is minden ingázást jellemző kategóriában jelentősen különbözött az országos átlagtól. Az egyes megyékhez történő viszonyítással pedig még árnyaltabb képet kapunk erről.

8. A lakóhelyén dolgozó és naponta ingázó aktív keresők főbb demográfiai adatai Budapesten, az ország megyéiben, városaiban, községeiben, 1990¹⁵

Main demographic data of persons working at their living place and daily travelling, in Budapest, in counties, towns, communities, 1990

Terület	Összesen	Lakóhelyén dolgozó	Naponta ingázó (eljáró)			Naponta bejáró, ingázó az összes aktív keresők százalékában
			együtt	megyén belül	más megyébe	
Budapest	918 255	891 441	26 814		26 814	2,9
Baranya	178 767	127 385	51 382	48 445	2 937	28,7
Bács-Kiskun	238 544	195 792	42 752	37 231	5 521	17,9
Békés	173 284	140 581	32 703	29 839	2 864	18,9
Borsod-Abaúj-Zemplén	318 099	212 879	105 220	101 769	3 451	33,1
Csongrád	190 571	162 020	28 551	26 510	2 041	15,0
Fejér	192 541	128 708	63 833	42 848	20 985	33,2
Győr-Sopron	190 179	139 413	50 766	47 796	2 970	26,7
Hajdú-Bihar	227 923	190 748	37 175	32 249	4 926	16,3
Heves	142 645	86 934	55 711	45 283	10 428	39,1
Jász-Nagykun-Szolnok	181 727	141 216	40 511	32 053	8 458	22,3
Komárom-Esztergom	139 547	91 885	47 662	38 103	9 559	34,2
Nógrád	97 906	57 759	40 147	29 080	11 067	41,0
Pest	425 475	185 294	240 181	68 166	172 015	56,5
Somogy	146 782	101 456	45 326	42 261	3 065	30,9
Szabolcs-Szatmár-Bereg	221 442	153 175	68 267	63 094	5 173	30,8
Tolna	111 673	79 145	32 528	27 835	4 693	29,1
Vas	124 613	86 732	37 881	35 243	2 638	30,4
Veszprém	171 513	116 242	55 271	51 431	3 840	32,2
Zala	1 355 671	92 771	42 900	40 680	2 220	31,6
Összesen	4 527 157	3 381 576	1 145 581	839 916	305 665	25,3
Ebből						
Városok Bp. nélkül	1 970 000	1 725 731	244 269	165 731	78 538	11,4
Városok Bp.-tel	2 888 255	2 617 172	271 083	165 731	105 352	9,4
Községek együtt	1 638 902	764 404	874 498	674 185	200 313	53,4

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye 68 267 ingázójából 63 094-en (92,4%) a megyén belülre utaztak, csupán 5173-an (7,6%) jártak dolgozni naponta más megyébe. (Miköz-

ben a megyében a kimutatott álláskereső munkanélküliek száma 9960 fő volt, az aktív keresők 4,6%-a. Magyarországon átlagban ez az arány 2,5%-ot tett ki.)

Az ingázók abszolút számát tekintve, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyét csupán Borsod-Abaúj-Zemplén (105 220 fő) és Pest megye (240 181 fő) előzte meg. Az összes aktív keresőkhöz viszonyítva Borsod-Abaúj-Zemplén, Fejér, Heves, Komárom-Esztergom, Nógrád, Pest és Somogy ingázóinak aránya volt nagyobb a Szabolcs megyeinél.

A más megyébe elvándorlók számát tekintve Szabolcs megyét Fejér, Heves, Jász-Nagykun, Szolnok, Komárom-Esztergom, Nógrád és különösen nagy számmal (172 015 fővel) Pest megye előzte meg. (Ez a tömeg minden bizonnyal Budapestre ingázott naponta, hisz Budapest külön, a megyéken kívül van feltüntetve.)

Az ingázók nagy hányadát (53,4%), mint a korábbi évtizedekben, a községek adták. A községekben lakó összes aktív ingázó kereső 77%-a a megyén belüli településekre járt el dolgozni, míg 23%-a más megyékbe.

3. Belső vándormozgalom Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, 1980–1989

Az állandó vándorlás

A KSH 1980-ban Magyarország népesedéséről kiadott demográfiai évkönyveinek fogalommagyarázata a belföldi (belső) vándormozgalom értelmezését megváltoztatta. E szerint a belső vándorlás lehet állandó vándorlás, ideiglenes vándorlás, valamint ideiglenes visszavándorlás. Új a fogalommagyarázatában a visszavándorlás kategóriája, ugyanakkor a vándorlási statisztikai feldolgozás nem terjed ki azokra a belföldi vándorlásokra, amelyekre a lakásbejelentési kötelezettség nem vonatkozik, így az ingavándorlásokra.

Az 1990. évi népszámlálási statisztikák az ingavándorlással kiemelten, jelentőségének megfelelően foglalkoznak, ezért a belső vándorlás kérdései között mi az ingavándorlást a korábbi keretek között vizsgáltuk, és már csak a folyamatosság miatt is a belső vándorláshoz tartozónak tekintjük. A következőkben a korábbi demográfiai évkönyvek fogalommagyarázata alapján előbb az állandó vándorlás – „amikor a vándorló állandó lakását elhagyva más településen lévő lakást jelölt meg állandó lakhelyül”¹⁶ – adatainak Szabolcs-Szatmár-Bereg megyére vonatkozó fő összefüggéseit igyekszünk bemutatni.

Az évenkénti demográfiai évkönyvekből összegyűjtött adatok szerint 1980 és 1989 között Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből állandó jelleggel, vagyis lakásváltoztatással elköltözött összesen 155 203 ember.

Ezen belül 87 129-en, az elköltözők 56,2%-a a megyén belül talált új otthonra, míg 68 054 ember (43,8%) más megyébe kényszerült – nagyrészt munkavállalás miatt – áttelepedni. A megyéből véglegesen elköltözők, a szülőföldjüket elhagyók, mint a korábbi évtizedekben, az ország minden megyéjében megtalálhatók.

A vizsgált évtizedben legtöbben, 22 187 ember az elköltözők 15%-a Budapesten telepedett le. Valószínű, hogy nagyrészt szintén a budapesti munkalehetőségek miatt költözött Pest megyébe, Budapest környékére további 9870 fő. Ez a szám a 60-as években ideköltözőknek csupán kb. a fele.

Budapest után a szabolcsiak számára elsősorban a szomszédos Hajdú-Bihar megye, a megyén belül is Debrecen és környéke adott otthont. A korábbi évtizedeknél jelentő-

sen nagyobb, 12 490 ideköltözőnek lehetett vonzó a debreceni munka és tanulási lehetőségeken kívül a városi környezet, az esetleges folyamatos gyógykezeltetés. A szomszédos megyébe költözésnek jelentős számban szerepe lehetett a – távolabbi megyékhez viszonyítva – házasságkötések nagyobb valószínűségének is.

A szintén szomszédos Borsod-Abaúj-Zemplén megyébe jóval kevesebben (majdnem feleannyian) költöztek, mint Hajdú-Bihar megyébe. Az ideköltözésben minden bizonnyal döntő szerepe lehetett még az évtized elején munkát és lakást biztosító lehetőségeknek, bár az ideköltözőknek több mint felére történő csökkenése jelzi a nehézipar válságának kezdetét is.

A Dunántúl iparosodott megyéinek megmaradó vonzása a táblázatból kiolvasható, de a korábbi időszakhoz viszonyítva az itt letelepedők száma is jelentősen visszaesett. A vizsgált évtizedben legtöbb Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből elvándorló embert fogadott be Komárom és Fejér megye, de a letelepültek száma itt sem érte el a 60-as években érkezőknek a felét.

A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből állandó jelleggel elvándorlók és a közigazgatás területére jött és ott állandó lakásba költözők a következő képet mutatják.

A megyébe az összes állandó jelleggel bevándorlók száma – beleértve a megyén belüli állandó bevándorlókat is – 119 036 fő volt. Így az állandó elvándorlók (155 203 fő) és az állandó odavándorlók (119 036 fő) számának a különbsége, azaz a vándorlási különbözet -36 067 főt tett ki. Természetesen ez lesz a vándorlási különbözet abban az esetben is, ha az összes el- és bevándorlók számából levonjuk a megyén belüli állandó vándorlókat, tehát a megyén kívülre állandó vándorlók 68 074 számából a megyébe más megyéből állandó jelleggel bevándorlók 31 907 fős számát. Vagyis a megye lakosságából több mint 36 ezer embert állandó vándorlással, az ország más megyéiben vagy Budapesten történő letelepedéssel veszített el.

Ugyanakkor a Budapestre költöző 22 187 fős veszteséget részben ellensúlyozta, hogy a korábbi évtizedekben a fővárosba költözők közül a rendszerváltás előtti évtizedekben már 6022 ember visszaköltözött Szabolcs-Szatmár-Bereg megyébe, akik ezáltal tovább növelték a megyében az amúgy is nagy problémát jelentő munkaerő-kínálatot. Az ország minden megyéjéből Szabolcsba visszatelepülők száma jelzi az országosan jelentkező gazdasági és a vele együtt járó foglalkoztatási gondokat.

Különösen szembeötlő a Hajdú-Biharból és Borsod-Abaúj-Zemplénből megyénkbe érkezők nagy száma. Borsodból csupán kb. 400 emberrel jöttek vissza kevesebben állandó jelleggel Szabolcs-Szatmár-Bereg megyébe, mint amennyien innen elköltöztek oda. Hajdú-Biharba pedig – állandó lakást változtatva – 9870-en költöztek el a megyéből, de ugyanebben az évtizedben 6593-an tértek onnan vissza Szabolcs-Szatmár-Bereg megyébe.

Talán nem tévedünk, ha a két példából azt a következtetést vonjuk le, hogy a gyorsan iparosított Borsod-Abaúj-Zemplén megyében erőteljesebben éreztette hatását a gazdasági pangás, a gazdasági válság, mint a kevésbé iparosított Hajdú-Bihar megyében. Valószínű továbbá, hogy a Hajdú-Biharban új otthont találó szabolcsiak nagyobb hányadban dolgoztak az infrastruktúra területein, mint Borsod-Abaúj-Zemplén megyében.

A demográfiai évkönyvek megyénként adnak arról is tájékoztatást, hogy az állandó vándorlóknak milyen céljai voltak. A vándorlási célok azonban 1980-tól 1983-ig és 1984-től 1989-ig más-más bontásban szerepelnek. Táblázatos kimutatást és szöveges magyarázatot azonban csupán az 1980–1983 közötti évekre vonatkozó célokról adunk.

9. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből állandó jelleggel elvándorlók célja, 1980–1983
Intentions of persons emigrating with permanent character from the county Szabolcs-Szatmár-Bereg, 1980–1983

Év	Munka- végzés	Tanulás	Ház- sáskötés	Gyógyke- zelés, látogatás, üdülés	Családi ok	Eltartó- val, család- fővel együtt költözés	Ideigle- nes la- kását állan- dóra változ- tatja	Összesen
Elvándorlók								
1980	6 161	69	2 198	862	1 650	4 128	433	15 501
1981	6 199	132	2 025	595	1 572	3 971	322	14 816
1982	5 259	89	2 000	715	2 158	3 866	582	14 669
1983	4 266	36	2 085	564	3 054	3 940	793	14 738
1980–1983	21 885	326	8 308	2 736	8 434	15 905	2 130	59 724

10. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyébe állandó jelleggel bevándorlók célja, 1980–1983¹⁸
Intentions of persons immigrating with permanent character, 1980–1983

Év	Munka- végzés	Tanulás	Ház- sáskötés	Gyógyke- zelés, látogatás, üdülés	Családi ok	Eltartóval, család- fővel együtt költözés	Ideiglenes lakását állandóra változtatja	Összesen
Elvándorlók								
1980	4 505	49	1 843	559	1 363	3 117	252	11 688
1981	4 653	91	1 628	495	1 262	3 045	155	11 329
1982	3 845	95	1 650	535	1 754	2 856	325	11 060
1983	3 375	33	1 668	510	2 372	3 044	418	11 420
1980–1983	16 378	268	6 789	2 099	6 751	12 262	1 150	45 497

A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből állandó jelleggel elvándorlók és odavándorlók céljáról készített táblázatokból azt emeljük ki, hogy az el- és odavándorlók céljainak arányaiban alig van különbség. A különböző célokat megnevezők legtöbbször és legnagyobb arányban a munkavállalást jelölték meg. A tanulási cél megjelölése rendkívül alacsony, mert a tanulók valószínűleg vagy az ingázók, vagy az ideiglenes vándorlók között szerepelnek. A bemutatott célok közül csupán a gyógykezelés, a látogatás, üdülés nem tartozik közvetlenül sem a munkaszerzési szándékhoz. A költözködés, a családi ok, a családfővel együtt költözés, az ideiglenes lakás állandóra változtatása mögött mindenütt ott lehetett a munkaképes lakosság munkavállalása is. Így az állandó vándorlók kb. 90–95%-ánál a lakóhely-változtatás lényegében a munkavállalással egybekötött vándorlás volt.

A demográfiai évkönyvek adatai lehetőséget adnak Szabolcs-Szatmár-Bereg megye el- és bevándorlóinak településtípusonkénti bemutatására is.

*11. Belföldi állandó oda- és elvándorlás Szabolcs-Szatmár-Bereg megye
városaiba és községeibe, ill. városaiból, községeiből, 1980–1989¹⁹
Permanent immigrations and emigrations from – and to – towns and
communities of counties and communities, 1980–1989*

Év	Állandó			
	odavándorlás		elvándorlás	
	város	község	város	község
1980	4 920	6 768	2 942	12 559
1981	4 328	7 001	2 852	11 964
1982	4 206	6 854	2 997	11 672
1983	4 237	7 183	3 327	11 411
1984	4 166	8 010	3 474	12 375
1985	4 499	8 121	3 551	12 909
1986	4 716	7 294	3 721	11 909
1987	4 752	8 063	4 327	12 227
1988	4 101	7 766	4 128	11 237
1989	4 459	7 592	4 538	11 083
Magyarország összesen 1980–89	44 384	74 652	35 857	119 346
%	37,3	62,7	23,1	76,9
Mindösszesen	119 036		155 203	

A megyéből állandó lakásváltoztatással elköltözők 23,1%-a városokból és 76,9%-a községekből vándorolt el. Vagyis a véglegesen elköltözők több mint kétharmada községekből költözött el úgy, mint a korábbi évtizedekben. Ez azt jelenti, hogy a falusi lakosság körében meglévő túlnépesedés gondolai vizsgálódásunk kezdetétől a rendszerváltásig sem oldódtak meg. A városiasodás, a gazdasági fejlődés, a gazdasági átrétegződés olyan lassú volt, hogy még az állandó elvándorlóknak is csaknem egy negyedét a városi lakosság adta.

Az állandó jelleggel, lakásváltoztatással Szabolcs-Szatmár-Bereg megye városaiba beköltözők (44 384 fő, 37,3%) 8527 fővel többen érkeztek más megyék városaiból, mint amennyien a megye városaiból elköltöztek. Az ország más megyéiből hozzánk, községekbe, falvakba érkező lakosság aránya nagyobb volt ugyan a városból érkezőknél, de a Szabolcsból elvándorló községi lakosság, több mint 14%-kal haladta meg a bevándorlók arányát. A községi lakosság állandó vándorlási különbözete a vizsgált időszakban így –44 694 embervesztést mutat.

4. Az ideiglenes vándorlás

„Ideiglenes vándorlás a belső vándorlás akkor, ha a vándorló állandó lakását fenntartva változtat lakóhelyet, és új lakóhelyét ideiglenes tartózkodási helynek jelöli meg. (Egy lakosnak egy időben csak egy állandó és egy ideiglenes lakása lehetett.) Ideiglenes vándorlásnál az elvándorlás helye pedig ideiglenes lakóhelye.”²⁰

A demográfiai évkönyvből idézett meghatározáson kívül az ideiglenes vándorlókról nem találunk más eligazítást. Az ideiglenes elvándorlás és odavándorlás adatait vizsgálva, a belső vándorlásról a szerzőnek az a véleménye, hogy az ideiglenes vándorlók részben azonosak a korábbi dolgozatrészekben emlegetett ingázóknak azzal a csoport-

jával, akik hónapokig vagy évekig lakóhelyüktől olyan távoli településeken dolgoztak, ahová a napi eljárás megoldhatatlan volt. Ezért munkahelyükön ideiglenes szállást kerestek, ide bejelentkeztek és munka- vagy családi körülményeiktől függően, bizonyos időszakonként családjukhoz hazautaztak. Az ideiglenes lakásba bejelentkezők között minden bizonnyal nem lehetett kevés azoknak a száma, akik családot alapítottak, de korábbi állandó otthonukban az új családdal már „nem fértek el”, megfelelő életkörülményt biztosító munkát sem találtak, ezért az ország legkülönbözőbb területein ideiglenes lakásbejelentéssel – lehet, hogy éppen lakásra várva – dolgoztak.

A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből ideiglenes elvándorlókról 10 éves periódusban készültek összesítések. A 10 éves összesítés azonban az ideiglenes vándorlók számát, legfeljebb az egy éves átlag jelenthet tendenciát jelző eligazítást. (Lehet, hogy a 10 éves periódusban „ingázók” évenként nagyrészt ugyanazok voltak, esetleg egy másik újabb ideiglenes lakásba jelentkeztek be munkahelyükön, vagy más munkahelyen.)

Az eredmények az ideiglenes, az állandó lakástól távol élő Szabolcs megyei lakosság rendkívül nagy tömegéről ad tájékoztatást az évtizedben. Egy éves átlagban azonban kb. 22 ezer főnél nem lehetett több – mint említettük – az ideiglenesen távol élők száma. Gondolatainkat, felvetésünket – már csak azért is, mert az ideiglenes vándorlók nál egy éven belül is olyan gyors és tömeges változások következhetnek be, amelyeket az összesítések nem vehettek figyelembe – hipotézisnek tartjuk. De néhány következtetés valóságtartalmának megközelítésére, tendencia keresésére az adatok talán alkalmasak.

A nagy számok és arányok alapján mindenekelőtt úgy gondoljuk, hogy a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei lakosság jelentős hányadának – munkásoknak, parasztoknak, értelmiségieknek, gazdasági ágazattól függetlenül – nagyon meg kellett küzdeni a mindennapi kenyérért, a megélhetésért. Mellette kitűnik az is, hogy a megyéből ideiglenesen elvándorlók befogadásában Budapestnek, Pest megyének és a két szomszédos (Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar) megyének volt meghatározó szerepe. Az adatok azt is jelzik, hogy 1987-ig évente 22–23 ezer ember vett részt az ideiglenes vándorlásban, de 1988-tól Budapesten és az ország minden megyéjében csökkent a befogadó hajlandóság, ill. megnehezült Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből az ideiglenes elvándorlási lehetőség. Különösen 1989-ben esett vissza jelentősebben az ideiglenes elvándorlás, amely egyértelműen jelzi a gazdasági, társadalmi válság elmélyülését.

A vizsgált közigazgatási terület elmaradottságát, a lakosság egy részének megélhetési gondjait az is mutatja, hogy a megyébe ideiglenesen bevándorlók száma – az elvándorlókhoz viszonyítva – viszonylag alacsony volt.

A vizsgált 10 éves periódusban Budapestről és az ország megyéiből kb. 27 ezren jöttek ideiglenesen Szabolcs-Szatmárba, 33 550 ideiglenes „bevándorló” pedig megyén belül költözött állandó lakhelyről ideiglenes lakhelyre. Az éves átlag azonban – az említett elgondolás alapján – nem haladhatta meg a 2–3 ezer főt.

5. Az ideiglenes visszavándorlás (állandó lakhelyre és ideiglenes lakhelyre)

„Ideiglenes visszavándorlás a belföldi (belső) vándorlás akkor, ha a bevándorló ideiglenes lakását felhagyva, állandó lakhelyre tér vissza. Ha az ideiglenes lakos nem állandó lakhelyre tér vissza, hanem másik ideiglenes lakhelyre költözik, akkor az állandó

lakóhely szempontjából ideiglenes visszavándorló, az új időleges lakhely szempontjából ideiglenes odavándorló.²³

A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyébe irányuló ideiglenes visszavándorlás is igen jelentős tömegeket érintett a vizsgált 10 éves periódusban, de ennek is csupán egy éves átlagát lehet megközelítően valóságos számnak tekinteni.

Az 1980–89 közötti időszakban a megyei közigazgatás területére 192 548, ill. egy éves átlagban kb. 19 ezer ember vándorolt vissza állandó lakóhelyére. Ebből kb. 3000 fő megyén belül vándorolt vissza az ideiglenes lakhelyéről állandó lakhelyére.

A visszavándorlás is, mint a tárgyalt állandó és ideiglenes vándorlás, főleg Budapestet, Pest megyét és a két szomszédos megyét érintette.

1986-tól a visszavándorlásban is kimutathatók a gazdasági, társadalmi válság jelei. Elsősorban abban, hogy az állandó lakhelyre történő visszavándorlás jelentősen és fokozatosan csökken. Feltételezéseink szerint azért, mert a megye gazdasága nem tudta visszafogadni az ország más területein felszabadult munkaerőt.

A Demográfiai Évkönyvek a visszavándorlók egy másik csoportját külön vizsgálják. Ez az elkülönítés abból adódik, hogy a visszavándorlók egy része nem a korábbi állandó lakásába tér vissza, hanem másik ideiglenes lakhelyre, de Szabolcs-Szatmár-Bereg megyébe. Ennek egyik fő oka minden bizonnyal az, hogy ezeknek állandó lakhelyük nem igen volt a visszaköltözés időpontjában, vagyis a legszegényebb rétegekhez tartozhattak.

A Magyarország területéről ideiglenes Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei lakóhelyükre visszatérők száma 10 éves periódusban 46 600 főt tett ki, de ebből 33 037 személy a megyén belül költözött újabb ideiglenes lakhelyre. A megyén kívülről ide érkező és ideiglenes lakásba költözők száma 13 560 fő lehetett, de a korábban említett elgondolás szerint, ennek a vizsgált 10 évnek egy éves átlagát (1300 főt) tekinthetjük ideiglenes lakásból ideiglenes lakásba költözőknek. Ezek nagyobb hányadát Borsod-Abaúj-Zemplén és Hajdú-Bihar megyéből érkezők adták. Budapestről az éves átlagot tekintve kb. 2–300-an jöttek, de a Pest megyéből visszavándorlókkal együtt sem érték el a két szomszédos megyéből visszatérők számát.

A visszavándorlóknak ez a csoportja is az ország minden megyéjéből érkezett Szabolcsba. De azokból a megyékből jöttek vissza nagyobb számban, ahová a korábbi évtizedekben, az „iparosítás” időszakában legtöbben költöztek el. Visszavándorlásuk hullámszerűbb, mint az állandó lakóhelyre visszavándorló csoportnál. 1985-ben és 1988-ban a legtöbben érkeztek, majd 1989-ben számuk az előző két évhez viszonyítva jelentősen visszaesett. A hullámvész mögött meghúzódhat a korábbi lakóhelyen bekövetkező munkanélküliség, vagy a szülőföldön belüli elhelyezkedési, megélhetési gondok felerősödése, ill. ezek együttes hatása.

A demográfiai évkönyvek tartalmazzák a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből Magyarország területére irányuló, ill. Magyarország területéről a megyébe érkezők ideiglenes vándorlások és visszavándorlások adatait is a vizsgált időszakban.

Ezek szerint a megyéből az összes ideiglenes elvándorlók, beleértve az ideiglenes lakhelyre visszavándorlókat is, egy éves átlaga – mely évről évre ismétlődött – kb. 26 ezer embert foglalt magába. A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyébe ideiglenesen bevándorlók (beleértve az állandó lakhelyre visszavándorlókat is) éves átlag kb. 25 ezer embert tett ki. Ha a két táblázatot összevetjük, akkor az derül ki, hogy a megyében az ideiglenes vándorlások különbözete (erre még külön táblázatban kitérünk) –13 885 fő volt. Ez a lakosságszám nem csökkentette a megye tényleges (állandó) lakosságát, de ennyi-

vel többen tartózkodtak vagy dolgoztak ideiglenesen az ország más megyéiben, mint amennyien a vizsgált megyében. Erre utalnak a népszámlálási statisztika állandó és lakónépességre vonatkozó adatai is. Az állandó népesség 1990-ben 592 933 főt mutat, míg a lakónépesség ettől 20 632 fővel kevesebb, 572 301 fő volt.

Mielőtt vándorlási adatainkat összegeznénk, még arra kívánunk rámutatni, hogy a 10, ill. az 1 éves átlagban a megyéből összes elvándorlók 72%-a községekből, míg 28%-a városokból költözött el ideiglenesen.

12. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből az ország területére és az ország területéről Szabolcs-Szatmár-Bereg megyébe irányuló ideiglenes vándorlások és visszavándorlások együtt, 1980–1989²⁷

Temporary immigrations and remigrations from and to Szabolcs-Szatmár-Bereg counties, together, 1980–1989

Év	Ideiglenes vándorlások és visszavándorlások együtt			
	Odavándorlás Szabolcs-Szatmár-Bereg megyébe		Elvándorlás Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből	
	város	község	város	község
1980	7 641	20 097	7 558	20 804
1981	7 349	20 548	7 701	20 593
1982	7 353	19 600	7 600	19 595
1983	7 181	18 596	7 514	18 953
1984	9 231	18 138	7 610	19 929
1985	9 089	24 391	9 422	20 051
1986	7 251	15 125	7 481	19 663
1987	7 121	15 115	7 929	18 917
1988	7 164	14 280	8 062	16 659
1989	5 312	12 604	4 516	16 514
Város, község összesen 1980–1989	74 692	178 494	75 393	191 678
Mindösszesen	267 071		253 186	

A megyébe az összes beköltözőknek 70,5%-a érkezett községekből, és 29,5%-a pedig városból. Ezek az adatok azt jelzik, hogy mind a megyéből ideiglenes elvándorlók, mind a megyébe bevándorlók kb. 2/3-a községekből került ki, és községekbe vándorolt el.

Ezek szerint a városok vonzó és taszító ereje azonos ideiglenes vándorlói számot mozgatott meg, és az ideiglenes vándorlóknak a városok nem biztosítottak kimutatható lehetőséget.

Az abszolút számokat figyelembe véve: 10 év alatt kb. 13 ezerrel, 1 évre vetítve pedig kb. 1300 emberrel többen mentek el ideiglenes jelleggel a megye községeiből, mint amennyien ide érkeztek.

A 10 éves periódus belső vándorlást összefoglaló adatait a mellékelt táblázatos kimutatás jelzi (az elemzés során említett kiegészítésekkel).

13. A népességmozgalom főbb adatainak megoszlása Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, 1980–1989
Distribution of main demographic data in county Szabolcs-Szatmár-Bereg, 1980–1989

Év	Állandó			Ideiglenes		Ideiglenes visszavándorlás		Ideiglenes vándorlások külön- bözete (5+6)- (4+7)	Természe- tes szapo- rodás, ill. fogyás
	elván- dorlás	odaván- dorlás	vándorlási különbözlet (2-1)	elvándor- lás	odaván- dorlás	állandó lakhelyre vissza- vándorlás	ideiglenes lakóhelyre vissza- vándorlás		
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
1980	11 688	15 501	-3 813	6 627	23 694	21 111	4 668	-624	2 466
1981	11 329	14 816	-3 487	6 143	23 775	21 754	4 519	-397	1 919
1982	11 060	14 669	-3 609	6 036	22 457	20 917	4 738	-242	1 742
1983	11 420	14 738	-3 318	6 059	21 522	19 718	4 945	-690	1 162
1984	12 176	15 849	-3 673	6 720	23 761	20 649	3 778	-170	915
1985	12 620	16 460	-3 840	7 575	22 825	25 905	6 648	+4 007	1 612
1986	12 010	15 630	-3 620	5 509	23 461	16 867	3 683	-4 768	1 427
1987	12 815	16 554	-3 739	5 430	22 215	16 806	4 631	-4 610	1 250
1988	11 867	15 365	-3 498	5 499	19 629	15 945	5 092	-3 277	1 327
1989	12 051	15 621	-3 570	5 040	17 132	12 876	3 898	-3 114	754
1980–1989	119 036	155 203	-36 167	220 471	30 638	192 548	46 600	-13 885	14 574

Táblázatunk a belső vándorlás adataival illusztrálja a dolgozatunk 2. táblázatában kimutatott legfontosabb népesedési gondokat. Az évenkénti bontás összesítésében látható, hogy a vizsgált 10 éves periódusban Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a természetes szaporodás az előző évtizedekhez viszonyítva nagymértékben csökkent, de még ebben az évtizedben is pozitív volt, 14 574 fővel növekedett.

Az évenkénti állandó vándorlási adatokkal és azok összevetésével az is egyértelművé válik, hogy a megyében – a 36 167 fős állandó vándorlási különbözet következményeként újra csökkent a lakónépesség száma 21 593 lélekkel, míg az állandó népesség 28 114 főve lett kevesebb.

A 10 éves időszak összes ideiglenes vándorlási különbözetét, a -13 855 főt azonban nem tekinthetjük egyértelműen ideiglenes vándorlóknak. Ez az ideiglenes vándorló létszám nem növelhette ilyen arányban a korábban kimutatott 68 267 fős napi ingázók nagyságát.

A táblázatból óvatos megfogalmazással kiemelt számok azonban azt bizonyítják, hogy Szabolcs-Szatmár-Bereg megye különleges helyzetben volt Magyarországon. A természetes szaporodás, a napi ingázás, az állandó és az ideiglenes belső vándorlás mind-mind visszatükrözi azt a tényt, hogy a megye a „munkaerő-termeléssel” ebben az évtizedben is jelentősen hozzájárult Magyarország (különösen Budapest) munkaerő-szükségletének a kielégítéséhez, a munkaerő-eloszlás kiegyenlítéséhez. A napi ingázás, az ideiglenes vándorlás minden formája jelzi a gazdasági fejletlenséget, a gazdasági szerkezet gondjait és a 80-as évek végén bekövetkező válságjeleket, a valóságos válságot. A gazdasági fejletlenség és foglalkoztatottság összefüggéseire csupán tényszerűen hozunk fel néhány adatot.

Az 1980-as évekből rendelkezésre álló, belső használatra készített megyei „tervdokumentációk”-ban hangsúlyozzák, hogy „az elmúlt másfél évtizedben – vagyis a 60-as évek közepétől – a megye társadalmi, gazdasági fejlődése önmagához mérten dinamikus volt”. A tervdokumentáció – a hatodik és a hetedik ötéves terv – utal néhány gazdasági és infrastrukturális létesítményre, de a gondolatkört így fejezi be: „A fejlődés ellenére a megye hátrányos helyzetét nem sikerült felszámolni, néhány területen pedig új feszültségek keletkeztek”. Ezek közül témánkhoz kapcsolódóan kiemeljük, hogy a demográfiai „termékenység a 80-as években tartósan és folyamatosan csökkent, a halálozás jelentős mértékben emelkedett”. Ennek következményeként a természetes szaporodás csökkent. Bár ez az országgal ellentétben még mindig pozitív előjelű volt, nem tudta pótolni a vándorlási veszteséget, és így a megye 1980-tól 1990-ig ismét fogyó népességűvé vált.

Legintenzívebb volt a népességfogyás a megye többszörösen „hátrányos” apró falvaiban.²⁸

1980 és 1990 között a városok lakónépessége együtt 208 221-ről 217 823 főre, tehát 9602 emberrel (4,6%-kal) növekedett, amikor a községek lakossága 385 608 főről 354 478 főre, 31 130 lélekszámmal (8,0%-kal) csökkent. A községek lélekszáma csak a 15–20 ezer lakossal rendelkező településeken nőtt, a 10 ezer alatti népességű községekben minden kimutatott csoport-kategóriában csökkent, de különösen nagy arányú volt az apadás az 1000 fő alatti községekben. Az 500–999 lakónépességű községekben a népesség 13,9, a 200–499 lakosúakban 16,9 és a 199 és kisebb lélekszámú községekben pedig 35,6%-kal csökkent.²⁹

A gazdaságban bekövetkező recesszió – az ipar, építőipar, energiagazdálkodás, mezőgazdaság, a közúti és vasúti közlekedés, az infrastrukturális ellátottság stb. teljesítményének csökkenése – a foglalkozást bővítő beruházások visszafogását eredményezte, melynek hatására a foglalkoztatási feszültségek a megye egész területén általánosan mutatkoztak. A szatmár-beregi apró falvakban, a dél-nyírségi gazdaságilag elmaradott településeken, a nehézségek, a népességeltartás ill. megtartás gondjai pedig még inkább kiütköztek.³¹

A megye gazdasági szakemberei ehhez azt is hozzátették, hogy „a gazdaságilag elmaradt térségekben a terület jövedelemtermelő és eltartó képességének csökkenése miatt, mind nagyobb gond a szakember-ellátottság”. Az egész megye gazdasági fejlődésére visszahatott, hogy a közigazgatás területéről „elvándorolt aktív korú népességből mind nagyobb arányban a magasabb képzettségűek hagyták el véglegesen a megyét”. A mértékadó véleményt az idézett kiadvány így összegzi: „A termelő infrastruktúra kiépítetlensége és a szellemi háttér hiányosságai miatt a gazdasági szféra fejlesztési pozíciói tovább romlanak.”³²

A Szabolcs-Szatmár megye hosszú távú terület- és településfejlesztési koncepciója című kiadvány szerzője arra hívja fel a figyelmet, hogy „az elvándorlás a megyének külön érzékeny veszteséget jelent, ugyanis az ifjúsági forrástöbbletből jelentős részben a kvalifikáltabbak hagyják el lakóhelyüket”. A pályakezdő fiatalok vándorlási vesztesége évenként 1000–1400 között alakult, a megyén belül maradó kínálati többletet 3500 főre becsülték. Azt is hangsúlyozták, hogy a megyében mobilizálható munkaerő nagy része szakképzetlen nő volt. A kiadványban azt is világosan megfogalmazták, hogy a foglalkoztatási helyzet a megyén belül is differenciáltan alakult. „Fehérgyarmat, Mátészalka s a megyeszékhely körzetében várható a legnagyobb feszültség.” A várható feszültségek egyik térségben sem biztosítják a munkaerőforrás lekötését, ezért a saját erőforrásokon túl indokolt – elsősorban a központi területfejlesztési alapokból – támogatni azt.

Amint mi is többször említettük, a Szabolcs megyei települések lakosságának foglalkoztatásában fontos szerepet vállalt Borsod-Abaúj-Zemplén és Hajdú-Bihar megye. Az utóbbi években ezekben ezekből a megyékből jelentős visszaáramlás tapasztalható az ingázók, a belső vándorlók minden csoportja körében.

A gazdasági szakemberek világosan látják azt is, hogy a „feltételek előre láthatólag szűkre szabják a gazdasági fejlesztési lehetőségeket”. Ezért elsősorban olyan vállalatok telepítését, fejlesztését célszerű támogatni, amelyek hozzájárulnak az ipari struktúra korszerűsítéséhez, és javítják a térség jövedelemtermelő-képességét.³³

JEGYZET

1. 1990. évi népszámlálás 3. Összefoglaló adatok. Fogalommagyarázat.
A népességadatok az 1960–1970-ig terjedő időszakban a jelenlévő népességre, 1970–1990 közötti időszakban pedig az állandó ill. a lakónépességre vonatkoznak.
A jelenlévő népesség a népszámlálás eszmei időpontjában az összeírás helyén tartózkodó népesség.
Az állandó népesség az adott területen bejelentett állandó lakással rendelkező személyek adatait tartalmazza, függetlenül attól, hogy van-e máshol bejelentett ideiglenes lakásuk. Ebbe a csoportba tartoznak azok a személyek is, akik valamely ok-

ból (munkavállalás, tanulás) az eszmei időpontban külföldön tartózkodtak, de állandó bejelentett lakásuk az adott területen volt.

A lakónépesség két csoportból tevődik össze. Az adott területen állandó lakással bíró és máshol bejelentett ideiglenes lakással nem rendelkező, és bejelentett ideiglenes lakással rendelkező személyek csoportjából, függetlenül attól, hogy a népszámlálás eszmei időpontjában jelen voltak, vagy sem. 463.

1990. évi népszámlálás 3. Összefoglaló adatok.

2. 1990. évi népszámlálás 3. 7. 1990. évi népszámlálás 27. demográfiai adatok II. kötet, Bp., 122.
3. Szászi Ferenc: A külső vándorlást meghatározó politika, a jogi szabályok változásai és ezek hatásai Magyarországon (1945–1989). Migráció. Tanulmánygyűjtemény II. KSH Népeségtudományi Intézet. Bp., 15–16.
4. Szászi Ádám–Szászi Ferenc: A bevándorlás jogi szabályozásának változásai Magyarországon (1945–1998). Demográfia, Bp., 2000. XLIII. évf. 4. 506.
5. Szászi Ferenc: Újabb adatok, összefüggések a magyarországi lakosság kivándorlásának történetéhez (1945–1989). Nyíregyháza, 1993. 8.
6. Illés Sándor–Hablicsek László: A külső vándorlások népességi hatásai Magyarországon 1955–1995 között. Bp., 1996/3. 19.
7. Balogh Béla András: Szabolcs-Szatmár megye néhány időszerű népesség- és településföldrajzi vonásai (1980). Szabolcs-szatmári Szemle, 1983/1. 39.
8. KSH 1990. évi népszámlálás 18. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye adatai. Bp., 1992. 7.
9. Uo. 300.
10. Uo. 455.
Varsánygyüre községegyesítést megszüntették. Gyüre és Nagyvarsány néven önálló községet alakítottak a Köztársaság Elnökének 310/1990. (XII. 22.) KE határozata alapján 1991. január 1. napjával.
11. Uo.: 480., 481.
12. KSH 1990. évi népszámlálás 3. Összefoglaló adatok. Bp., 112.
13. KSH 1990. évi népszámlálás 18. Bp., 128.
14. Uo.
15. 1990. évi népszámlálás 3. Összefoglaló adatok. Bp., 236.
16. KSH Demográfiai Évkönyv 1980. Bp., 1982. 407–408.
17. KSH Demográfiai Évkönyvek 1981. Bp.: 364–365.; 1982. 364–365.; 1983. 364–365.; 1984. 350–351.; 1985. 350–351.; 1986. 350–351.; 1987. 350–351.; 1988. 350–351.; 1989. 342–343.
18. KSH Demográfiai Évkönyvek 1980–1983. Bp., 354.
19. KSH Demográfiai Évkönyvek 1980. Bp., 394–395.; 1980–83. 374–375.; 1984–87. 360–361.; 1988–89. 352–353.
20. KSH Demográfiai Évkönyvek 1980. Bp., 1982.: 407–408.
21. KSH Demográfiai Évkönyvek Bp., 1980–83.: 382–383.; 1984–89. 368–369.
22. KSH Demográfiai Évkönyvek Bp., 1980.: Uo.
23. KSH Demográfiai Évkönyv 1980. Bp., 1982.: 407–408.
24. KSH Demográfiai Évkönyvek Bp., 1980.: 386–387.; 1981–83. 366–367.; 1984–89. 352–353.
25. KSH Demográfiai Évkönyvek. Bp., Uo.

26. KSH Demográfiai Évkönyvek. Bp., 1980.: 384–385.; 1981–83. 364–365.; 1984–88. 350–351.; 1989. 341–342.
27. KSH Demográfiai Évkönyvek. Bp., 1980.: 394–395.; 1981–83. 382–383.; 1984–89. 368–369.
28. Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács kiadványa. Szám: 820/86. II. 1.
29. KSH 1990. évi népszámlálás 18. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye adatai. Bp., 1992. 446–447.
30. A megye iparának fejlődéséről, előrehaladásának lehetőségéről, szerkezetének kérdéseiről sok-sok hasznos elképzelést találunk Hajnal Béla: A településfejlesztés és az ipar kapcsolatának néhány kérdése Szabolcs-Szatmár megyében című dolgozatában. Szabolcs-szatmári Szemle, 1998. 3. szám, 257–260.
31. Szabolcs-Szatmár megye VII. öt éves területi- és településfejlesztési koncepciója. 1975. 2.
32. Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács kiadványa. Szám: 820/86. II. 5.
33. Szabolcs-Szatmár megye hosszú távú terület- és településfejlesztési koncepciója. Nyíregyháza, 1985. 27–28.

Tárgyszó:

Belföldi vándorlás

**INLAND MIGRATION OF THE POPULATION OF COUNTY
SZABOLCS-SZATMÁR DURING THE DECADE BEFORE THE CHANGE OF
REGIME, 1980–1990**

LAKOSSÁGCSERE ÉS RESZLOVAKIZÁCIÓ

POPÉLY ÁRPÁD

A II. világháború végén felújított Csehszlovákia vezető politikusai a csehszlovák állam 1938–39. évi felbomlásáért felelőssé tett német és magyar kisebbség kollektív bűnössége ürügyén célul tűzték ki e nem szláv kisebbségek felelősségre vonását és kitelepítését, s az ország szláv nemzetállammá alakítását.

Mivel azonban Csehszlovákia a felvidéki magyarság egyoldalú kitelepítéséhez sem a háború alatt, sem pedig a potsdami konferencián nem kapta meg a győztes nagyhatalmak jóváhagyását, s azok „csupán” a német kisebbség kitelepítését engedélyezték, Csehszlovákia számára a Magyarországra rákényszerített lakosságcsere, valamint az ún. reszlovakizáció vált azzá az eszközzé, amellyel igyekezett elérni az ország „magyartalanítását”.

A lakosságcsere és a reszlovakizáció történeti háttéréről már bőséges szakirodalommal rendelkezünk,ⁱ tanulmányomban ezért elsősorban e két esemény talán kevésbé ismert, régióként eltérő területi vetületét, valamint etnikai következményeit, vagyis a felvidéki magyar nyelvterület etnikai összetételének átalakulására gyakorolt hatását szeretném ismertetni.

A lakosságcsere

A csehszlovák-magyar lakosságcsere-egyezményt Gyöngyösi János magyar külügyminiszter és Vladimír Clementis csehszlovák külügyi államtitkár 1946. február 27-én írta alá Budapesten. Tartalmából nyilvánvaló, hogy nem két azonos helyzetben lévő állam, hanem a háborús győztesek közé sorolt Csehszlovákia és a legyőzött Magyarország megállapodása volt. V. cikke értelmében ugyanis Csehszlovákia annyi felvidéki magyart telepíthetett át Magyarországra, amennyi magyarországi szlovák (és cseh) önként jelentkezik a Csehszlovákiába való áttelepülésre, VIII. cikke pedig ráadásul lehetővé tette, hogy Csehszlovákia paritáson felül áttelepíthesse a szlovák népbíróóságok által háborús bűnösnek minősített magyarokat is.ⁱⁱ

Az egyezmény értelmében megalakult Csehszlovák Áttelepítési Bizottság 6 héten át propagálhatta a magyarországi szlovákok körében az áttelepülés gondolatát, s 3 hónap állt rendelkezésére az áttelepülni kívánók jelentkezésének összegyűjtésére. A határidő lejártáig, vagyis 1946. május 27-ig 90 090 magyarországi szlovák jelentkezését sikerült összegyűjteni. Mivel indokolt esetben a jelentkezési határidőt egy hónappal meg lehetett hosszabbítani, a névjegyzékbe felvettek száma 1946. június 27-én elérte a 97 610 főt. A későbbi visszajelentkezések, ill. a jegyzék pontosítása után 1947 februárjában az áttelepülni szándékozó magyarországi szlovákok végleges száma szlovák források szerint 95 421, magyar források szerint 95 724 volt.ⁱⁱⁱ

A Csehszlovákiából kitelepítendő magyarok kiválasztását, ill. általában a telepítéseket (cseh)szlovák részről a Szlovák Telepítési Hivatal (SZTH) irányította. Munkatársai

hónapokon keresztül dolgoztak az áttelepítendő személyek és az érintett községek kiválasztásán. Ján Čech, az SZTH elnöke a Szlovák Nemzeti Tanács 1946. március 18-i ülésén ismertette a hivatal ezzel kapcsolatos elképzeléseit. Hangsúlyozta, hogy a Magyarországra áttelepítendő magyarok kiválasztásánál elsősorban a vagyoni, politikai, területi és etnikai kritériumokat kell figyelembe venni, miközben a fő cél „a magyar etnikum három vagy négy részre való feldarabolása lesz“, ami elsősorban a kisalföldi, vagyis a Komáromi, Párkányi, Zselizi és Ipolysági járások magyar lakosságának kitelepítésével fog járni. Azt is leszögezte, hogy a lakosságcsere keretében mindenekelőtt a szlovákiai magyarság vagyonosabb rétegeit, vagyis a városi polgárságot és a módosabb földműveseket, valamint az értelmiséget telepítenék át Magyarországra.^{iv}

A Szlovák Telepítési Hivatal 1946 májusára készítette el a kitelepítésre jelölt régiók és községek listáját is tartalmazó ún. eszmei tervvázlatát. A 312 községet felsoroló jegyzékből kitűnik, hogy a Szlovák Telepítési Hivatal – a Čech elnök által közöltekkel összhangban – a dél-szlovákiai magyar területsáv minél hatékonyabb elszlovákosítása céljából egész összefüggő régiók kitelepítésével számolt oly módon, hogy ezáltal minél több részre tördelje a Pozsony és Nagykapos között gyakorlatilag összefüggő, s csupán Kassa alatt megszakadó magyar etnikai sávot. Kiemelten kezelte ilyen szempontból a határ menti térségeket, amelyeket szinte kivétel nélkül kitelepítésre jelölt, s ahol egy hol összeszűkülő, hol kiszélesedő, 5-30 km mélységű „magyartalanított“ övezetet kívánt létrehozni.

A legnagyobb figyelmet a Pozsony és Ipolyság közötti szintiszta magyar területsávra fordították: itt található a kitelepítésre jelölt községek mintegy kétharmada. A korábban német és magyar jellegű Pozsony szlovákká válásának bebiztosítása céljából kitelepítésre jelölték a várost kelet felől a magyar nyelvterülettel összekötő valamennyi települést, Szenc és Somorja városokat is beleértve.

A legnagyobb alapossággal a Csallóköz magyarságának szétadarabolását készítették elő. Úgynevezett szlovák etnikai folyosókkal (korridorokkal) kötötték volna össze a Somorja és Dunaszerdahely, a Dunaszerdahely és Nagymegyer, a Nagymegyer és Komárom, valamint a Komárom és Gúta közötti területet, s így a szintiszta magyar Csallóközben a magyar lakosság három kisebb nyelvszigetre szorult volna vissza.

A Csallóköztől északra elterülő Mátyusföldön kitelepítették volna a Galánta és Komárom közötti területet, ahol így egy, a magyar nyelvterületet kettévágó szlovák beékelődés jöhetett volna létre. Ugyancsak ki kellett volna telepíteni a Garam völgyének magyar lakosságát, ahol a Léva és a magyar határon fekvő Párkány közötti terület kitelepítése szintén a magyar etnikai tömb kettévágását célozta volna. Az SZTH jóval kisebb figyelmet tulajdonított a zoboralji nyelvszigeten élő magyarságnak, amelyet az egy tömbben élőknel asszimilációra alkalmasabbnak tartott, s így kitelepítésével sem számolt, valamint az Ipolyságtól keletre egyre elvékonyodó magyar területsávnak.

A délnyugat-szlovákiai nagy magyar etnikai tömbön kívül a kitelepítés elsősorban Ipolyságra és a várost övező több magyar falu lakosságára, a Fülek és Tornalja közötti gömöri határ menti magyar falvakra, Kelet-Szlovákiában pedig a Szepsi alatti határ menti településekre és a szintiszta magyar Bodrogrékre várt volna.^v

Csehszlovákiának a lakosságcsere-egyezmény értelmében 6 hónap állt rendelkezésére az áttelepítendő magyarok kiválasztására. A csehszlovák kormány 1946. augusztus 26-án nyújtotta át a magyar kormánynak azoknak a magyaroknak a jegyzékét, akiket a paritásos csere keretében, vagy pedig a paritáson felül „háborús bűnösként“ át kívánt telepíteni Magyarországra.

Az egyezmény V. cikke alapján a paritásos csere keretében kitelepítésre jelöltek száma 106 398, a VIII. cikk alapján „háborús bűnösként” áttelepítendőké pedig családtagokkal együtt 75 114 volt; Csehszlovákia tehát a lakosságcsere-egyezmény hatályán belül összességében 181 512 felvidéki magyart, az 1930-ban csehszlovák állampolgársággal rendelkező szlovákiai magyarok 31,7%-át szeretne volna áttelepíteni Magyarországra.^{vi}

A 28 magyarlakta dél-szlovákiai járás, valamint a két nagyváros (Pozsony és Kassa) kimutatásából kitűnik, hogy a Szlovák Telepítési Hivatal – noha a paritásos csere által érintett járások körét május óta kibővítette – a lakosságcserevel továbbra is elsősorban a délnyugat-szlovákiai magyar etnikai tömb etnikai összetételét igyekezett megváltoztatni. A kitelepítés leginkább a Komáromi járást sújtotta volna, amelyből a magyar lakosság 55,3%-ának (29 387 fő) kitelepítését tervezték. Az Ógyallai járásból a tervek szerint a magyarság 44,6%-át (16 484 fő), a Zselizből 44,1%-át (10 653 fő), a Dunaszerdahelyből 43,0%-át (16 805 fő), az Ipolyságiból 37,8%-át (6420 fő), a Párkányiból 36,4%-át (14 405 fő), a Lévaiból 32,6%-át (3979 fő), a Somorjaiból 31,9%-át (8623 fő), a Vágsellyeiből 29,9%-át (8506 fő), a Galántaiból pedig 27,0%-át (11 209 fő) telepítették volna át Magyarországra.

Ennél jóval alacsonyabb volt a magyar nyelvterület középső és keleti szakaszán elhelyezkedő járásokból kitelepítésre jelöltek száma és aránya, amelyekből általában legfeljebb a magyar lakosság egynegyedét-egyharmadát jelölték ki áttelepítésre: a Losonci járásból pl. 30,4%-át (5655 fő), a Tornaújfaliból 29,7%-át (5265 fő), a Rozsnyóiból 29,2%-át (4308 fő), a Rimaszombatiból 28,3%-át (1777 fő), a Kassai járásból és Kassa városából pedig együttesen 34,8%-át (5237 fő) (*l. táblázat*).

A Szlovák Telepítési Hivatal elképzelései szerint a népcserének már 1946 szeptemberében meg kellett volna kezdődnie, a lakosságcsere-egyezmény számos vitás, s a csehszlovák fél által önkényesen kezelt rendelkezése, különösen pedig a felvidéki magyarság tömegeinek vád alá helyezése, háborús bűnössé nyilvánítása s paritáson felüli besorolása az áttelepítendőkhöz azonban azt eredményezte, hogy a magyar kormány nem járult hozzá a lakosságcsere megindításához. Ezt követően Csehszlovákia számára a magyar kisebbségnek a közmunkarendelet ürügye alatt végrehajtott országon belüli széttelepítése, vagyis csehországi deportálása vált azzá a zsaroló eszközzé, amellyel sikerült rákényszerítenie Magyarországot a lakosságcsere megkezdésére.

A végül 1947. április 11-én meginduló népcsere, kisebb-nagyobb megszakításokkal, 1948 decemberéig tartott. A Szlovák Telepítési Hivatal 1949-ben készült zárójelentése szerint a lakosságcsere keretén belül összesen 55 487 magyart telepítettek át Magyarországra. Rajtuk kívül további 34 173 az egyezmény hatályán kívül távozott, Csehszlovákiából tehát összesen 89 660 magyart telepítettek át, ill. települt át önként vagy kényszerűségből Magyarországra.^{vii}

Az SZTH zárójelentésében foglaltakat mintegy megerősítik az 1949. évi magyarországi népszámlálás eredményei is, amelyek szerint 1949-ben 90 668 olyan személy élt Magyarországon, akinek 1938. március 1-je előtt Csehszlovákia területén volt a lakóhelye.^{viii}

A Magyarországra áttelepített magyarok járásokra és községekre lebontott – 1948 októberében, tehát két hónappal a lakosságcsere befejezése előtt készült – kimutatása szerint a lakosságcsere, még ha nem is sikerült a csehszlovák fél által tervezett mértékben megvalósítani (többek között nem került sor a „háborús bűnösök” tervezett nagy-

méretű áttelepítésére), az eredeti elképzelésekkel összhangban elsősorban a Pozsony és Ipolyság közötti, nyugati nagy magyar etnikai tömböt érintette.

Természetesen ezen belül még az egyes járások, régiók között is jelentős eltérések mutatkoznak. A lakosságcsere a legnagyobb mértékben a mátyusföldi és a Garam menti járásokat sújtotta. Az Ógyallai járásból a magyar lakosság 18,21%-át (6729 fő), a Galántaiéból 18,06%-át (7492 fő), a Vágsellyeiből 16,49%-át (4690 fő), az Érsekújvárból 12,85%-át (2523 fő), a Lévaiból 17,17%-át (2094 fő), a Zseliziből pedig 18,89%-át (4566 fő) telepítették át Magyarországra. A magyar lakosságának 18,89%-át elveszítő Zselizi járás ezzel a magas részaránnyal az első a lakosságcsere által érintett járások listáján. Az előző két régiónál valamelyest kisebb mértékben sújtotta a lakosságcsere a csallóközi járásokat: a Somorjai járásból a magyarok 12,68%-át (3430 fő), a Komáromiból 11,80%-át (6275 fő), a Dunaszerdahelyiből pedig 4,25%-át (1662 fő) telepítették át Magyarországra (2. táblázat).

Egyes községeket a kitelepítések különösen érzékenyen érintettek, s magyar lakosságukat valósággal megtizedelték. Összesen 22 olyan település található Szlovákiában, amely a lakosságcsere következtében magyar lakosságának több mint egyharmadát elveszítette, közülük 7 településen a helyi magyarság több mint fele esett a kitelepítés áldozatául. A 7 község közül kettő található a Csallóközben (Nagypaka – 67,77%, Szemet – 56,69%), kettő a Mátyusföldön (Naszvad – 55,35%, Tósnárasd – 50,25%), ugyancsak kettő a Garam mentén (Alsószecse – 57,08%, Kisóvár – 56,66%), egy pedig Kelet-Szlovákiában, Kassától délre (Perény – 57,34%).

Szám szerint a legtöbb személyt – néhány város mellett – általában a mátyusföldi nagyközségekből telepítettek ki. 500-nál több magyar lakosát összesen 24 település veszítette el: Naszvadról pl. 2565, Gútáról 2062, Komáromból 1774, Negyedről 1539, Érsekújvárból 1326, Felsőszeliből 1169, Vágfarkasdról 1129, Pozsonyból 1045, Udvardról 915, Perbetéről 822, Nagysallóból 801, Nagyfödéméről 789, Peredről 776, Alsószeliből 771, Komáromszentpéterről 713, Deákiből 692, Szencről 630, Diószegről 615, Szimőből 599, Jókáról 556, Taksonyfalvából 554, Tardoskétről 549, Nagypakából 530, a kelet-szlovákiai Perényből pedig 527 magyart telepítettek át Magyarországra.

A községsoros adatok tanúsága szerint a kitelepítési szervek a magyar etnikai sávot a lakosságcsere segítségével két helyen próbálták meg ékszerűen kettévágni. Az egyik ilyen terület a Mátyusföldnek egyrészt a Diószeg – Galánta – Vágsellye – Érsekújvár – Komárom városok, másrészt pedig a Kis-Duna által határolt, s néhány kelet-csallóközi települést is magában foglaló szakasza volt. A kitelepítés itt a szlovák-magyar nyelvhatár dél felé tolását célozta oly módon, hogy a szlovák etnikai terület déli határa a Kis-Duna legyen, az Érsekújvár és Komárom közötti térségben pedig a 18. században létrejött nagysurányi szlovák etnikai félsziget déli meghosszabbításával ékszerűen kettévágja a magyar nyelvterületet.

A kitelepítések által hatványozottabban érintett másik régió a Garam mente Mohi – Csata – Hontfüzesgyarmat háromszög által határolt térsége volt, ahol ugyancsak ékszerű kitelepítés zajlott, s amint később bebizonyosodott, a lakosságcsere leginkább e térségben teljesítette küldetését, az etnikai arányok megváltoztatását.

Mivel a Csallóközben a lakosságcsere később vette kezdetét, a szintiszta magyar terület szétdarabolására és a tervezett szlovák etnikai folyosók létrehozására a népcsere idő előtti befejezése miatt már nem kerülhetett sor. Ennek ellenére, töredékesen bár, de még itt is érvényesültek a Szlovák Telepítési Hivatal eszmei tervvázlatában kifejtett

telepítési irányelvek, vagyis a lakosságcsere a Csallóközben elsősorban a Pozsony keleti előterében fekvő Somorja környéki településeket érintette.

A Szlovák Telepítési Hivatal által megfogalmazott kitelepítési tervezetet a magyar nyelvterület Ipolyságtól keletre fekvő részén még kevésbé sikerült megvalósítani. A lakosságcsere e térségek magyar településeinek jelentős részét nem is érintette, s 14, többségében Rimaszombat (pl. Mezőtelkes – 30,89%) és Tornalja (pl. Oldalfala – 31,49%, Gömörpanyit – 24,33%) környéki község, valamint Perény (57,34%) és Bodrogszög (20,62%) kivételével a csere által érintett községekben sem haladta meg a kitelepítettek aránya a magyar lakosság 10%-át.

Általános gyakorlat volt ugyanakkor az is, hogy egy-két ritka kivételtől eltekintve még a lakosságcsere által leginkább érintett térségekben sem folyt kitelepítés (vagy csupán nagyon kis méretű) a szlovák többségű, vagy magyar többségű, de erősen vegyes lakosságú, ill. részben 18. századi szlovák telepítésű községekből (pl. Ógyalla, Újgyalla, Málás, Barsendréd, Barsbaracska, Zsemlér, Tornóc, Vágsellye), ill. a két világháború között szlovákokkal kolonizált településekről (pl. Macháza, Nagymagyar, Lég, Tonkháza, Előpatony, Balázsfá, Ekel, Barsbese), mivel a már amúgy is jelentős számú szlovák lakosság jelenléte miatt ezek elszlovákosításához nem tartották szükségesnek a magyar lakosság kitelepítését.^x

A Szlovák Telepítési Hivatal már említett 1949. évi zárójelentése szerint Magyarországról a lakosságcsere keretén belül 59 774 szlovák települt át Csehszlovákiába. Rajtuk kívül további 13 449 az egyezmény hatályán kívül települt át, a Magyarországról Csehszlovákiába áttelepült szlovákok száma tehát összesen 73 273.^x

A Dél-Szlovákiában letelepített magyarországi szlovákok járási és községsoros kimutatása szerint a csere keretén belül áttelepültek közül 25 járás 189 községében összesen 40 035 személyt helyeztek el. A lakosságcsere jellegéből és céljából adódóan az áttelepült szlovákokat elsősorban a Magyarországra áttelepített magyarok helyére telepítették, vagyis a Mátyusföldre, a Garam mentére, valamint a Pozsony keleti előterében fekvő Somorja környéki csallóközi településekre. A Galántai járásba pl. 6277, a Komáromiba 5285, a Zselizibe 4405, az Ógyallaiba 4372, a Vágsellyeibe 4189, Pozsonyba 2694, a Somorjai járásba 2254, a Lévaiba 2117, az Érsekújváriba pedig 2063 magyarországi szlovák települt. A közép-, ill. kelet-szlovákiai magyarlakta járások közül egyedül a Tornaljai járásban haladta meg a betelepült magyarországi szlovákok száma az ezer főt (1005) (3. táblázat).

A települési bontású adatok szerint ezernél több magyarországi szlovák összesen 7 községbe települt: Pozsonyba 2694, Komáromba 2107, a mátyusföldi Negyedbe 1828, a csallóközi Gútába 1781, az ugyancsak mátyusföldi Naszvadra 1430, Érsekújváriba 1283, a Garam menti Nagysallóba pedig 1018. Az 500-nál több magyarországi szlovákot befogadó községek száma 12: Felsőszeli – 995, Pered – 833, Vágfarkasd – 810, Diószeg – 806, Udvard – 623, Szenc – 614, Alsószeli – 552, Kassa – 532, Hontfűzesgyarmat – 529, Perbete – 523, Nagypaka – 508, Léva – 507.^{xi}

A reszlovakizáció

A lakosságcserevel párhuzamosan a felvidéki magyarság számának csökkentését célozta az ún. reszlovakizációs, vagyis „visszaszlovákosítási” kampány is. A reszlovakizáció hivatalosan abból a feltevésből indult ki, hogy a Szlovákiában élő ma-

gyarság nagy része az elmúlt évszázadokban, különösen pedig a 19. sz.-ban elmagyarosított vagy elmagyarosodott szlovák, akiknek a reszlovakizáció útján lehetőséget adnak arra, hogy visszatérjenek „eredeti” szlovák nemzetiségükhöz.

A reszlovakizáció demográfiai indoklását Ján Svetoň statisztikus, az Állami Terv- és Statisztikai Hivatal vezető munkatársa dolgozta ki. A szlovákok számát a 18. század elején 750 000-re becsülő Svetoň szerint évi 1%-os természetes szaporulattal számolva a szlovákok számának 73 évenként meg kellett volna duplázódnia, s a 19. század végére el kellett volna érnie a 6 milliót, a szlovák nemzet addigi töretlen fejlődését azonban a 19. század közepétől kezdődően erősen megzavarta a magyarosítás. Abból kiindulva, hogy Szlovákiában nem egész 3 millió szlovák él, 600 ezer az európai országokban szóródott szét, 1,4 millió pedig a tengerentúlra távozott, arra a következtetésre jutott, hogy az általa feltételezett 6 millióból egymillió hiányzik. Svetoň szerint e hiány nagyobbik részével a szlovák nemzet a magyarok számának növekedéséhez járult hozzá.

A magyarosítás bizonyítékát látta abban is, hogy az 1921. évi csehszlovák népszámlálás során „200 000 felületesen elmagyarosodott szlovák azonnal visszatért saját nemzetiségéhez”, majd 1930-ig újabb 50–60 ezer. A disszimilációs folyamat azonban szerinte ezzel még mindig nem fejeződött be, s az 1930-ban magukat magyarnak vallók között még 200–250 ezerre tehető az elmagyarosodott szlovákok száma, mivel Csehszlovákia alig több mint egy évtizedes fennállása kevés volt ahhoz, hogy a lakosság tudatosítsa nemzetiségi hovatartozását. Mindezeket figyelembe véve elemzése végén 200–250 ezer, magát 1930-ban magyarnak valló személy reszlovakizálását javasolta.^{xii}

Bár a reszlovakizáció lehetőségét a szlovák politikai vezetés már 1945 első hónapjaiban körvonalazta, gyakorlati megvalósítása csak 1946 tavaszán kezdődött meg, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy Csehszlovákia nem kap nagyhatalmi jóváhagyást a magyar kisebbség egyoldalú kitelepítésére, Magyarország pedig nem vállalja 200 000 felvidéki magyarnak a paritásos lakosságcserén felüli egyoldalú átvételét. Ráadásul közeledett a párizsi békekonferencia, a reszlovakizáció eredményeit pedig Csehszlovákia érvként kívánta felhasználni annak dokumentálására, hogy az országban a lakosságcsere és a reszlovakizáció után nem marad több 200 000 magyarnál, s így kedvezőbb kiindulási pozíciót kívánt biztosítani az egyoldalú kitelepítésük jóváhagyására benyújtott javaslatok számára.

A reszlovakizáció irányítása céljából létrehozott Központi Reszlovakizációs Bizottság nem készített ugyan saját tervezetet a reszlovakizálandó személyek számáról, ill. a reszlovakizálandó községekről, az akcióban tevékenyen résztvevő Szlovák Liga nevű társadalmi szervezet és a Szlovák Telepítési Hivatal azonban kidolgozta, és a rendelkezésre bocsátotta az ezzel kapcsolatos elképzeléseit.

Mivel a reszlovakizációt mindkét szervezet elsősorban saját céljainak és küldetésének rendelte alá, az általuk kidolgozott tervezetek nem csak különböztek egymástól, hanem gyakran merőben ellentétes elképzeléseket tartalmaztak. Amíg az elsősorban a magyar lakosság kitelepítésével, ill. a szlovákok letelepítésével megbízott Szlovák Telepítési Hivatal tervezetében az ún. területi elv dominált, addig a Szlovák Liga, amely küldetése a magyar etnikai területen élő szlovákokról való gondoskodás, ill. az „elmagyarosodott” személyek „visszaszlovákosítása” volt, az ún. etnikai elvet helyezte előtérbe.

A Szlovák Liga nagy pontossággal elkészített tervezete tartalmazta a reszlovakizálandó járásek és községek római katolikus, evangélikus és református, a keleti járásekban pedig görögkatolikus lakosságának a számát is, a Szlovák Liga ugyan-

is a reszlovakizálendő személyek kiválasztásánál figyelembe vette a népesség vallási megoszlását, miközben elszlovákosításra alkalmasabbnak, tehát reszlovakizálándónak vélte a római és görögkatolikus, valamint az evangélikus lakosságot, mint a reformátusokat.

A Liga az egyes községekhez részletes mellékletet is csatolt, amelyben megindokolta reszlovakizálásuk szükségességét. Az egyes települések szlovák múltját az 1773-as *Lexicon locorum*, valamint a 18–19. századi demográfusok valamelyikének adatai mellett leginkább a szlovák (szláv) eredetű helynevekkel, a lakosság római katolikus, evangélikus vagy görög katolikus vallásával, ill. szláv családneveivel vélte bizonyítani, miközben szlovák eredetűnek tekintett minden olyan települést, amelyet a 18. század óta akárcsak egy forrás is szlováknak vagy szlovák lakossággal is rendelkezőnek említett. A Szlovák Ligának ilyen eljárással 25 dél-szlovákiai járás 302 községében összesen 177 078 „elmagyarosított”, tehát reszlovakizálendő személyt sikerült kimutatnia.

A tervezet nem számolt a szintisza magyar lakosságú Csallóköz magyarságának reszlovakizálásával, ahol a jelek szerint még a Szlovák Liga sem tudott egyetlen szlovák eredetű, „elmagyarosodott” községet felfedezni.^{xiii}

A Szlovák Telepítési Hivatal a Szlovák Ligával ellentétben egyáltalán nem vette figyelembe a népesség esetleges szlovák származását, s tervezetében már egyértelműen a területi elv dominált, vagyis olyan stratégiai fontosságnak ítélt régiókat és településeket kívánt reszlovakizálni, amelyek szlovákká válását elengedhetetlennek tartotta Dél-Szlovákia sikeres elszlovákosításához. A kitelepítésre jelölt községeket tartalmazó jegyzékéhez hasonlóan a legnagyobb hangsúlyt ezúttal is a Pozsony és Ipolyság közötti területsávra helyezte, ahol a Szlovák Ligával ellentétben reszlovakizálni kívánta a Csallóköz településeinek jelentős részét is.

Egyáltalán nem számolt ugyanakkor a reszlovakizáció kiterjesztésével pl. az 1938-as 1. bécsi döntés során megvont határtól északra fekvő zoboralji magyar nyelvszigetre, s jóval kisebb figyelmet szentelt az Ipolyságtól keletre fekvő területsávnak is, ahol jobbára csupán a városok (Losonc, Rimaszombat, Tornaľa, Rozsnyó, Szepsi, Kassa, Királyhelmec, Nagykapos), s az azokat körülvevő, ill. a magyar határral összekötő magyar falvak reszlovakizálásával számolt. Az SZTH 23 dél-szlovákiai járásban összesen 283 település magyar lakosságát kívánta reszlovakizálni.^{xiv}

Az 1946. június 17-e és július 1-je közötti reszlovakizációs kampány eredménye a reszlovakizáció szervezőinek legmerészebb számításait is felülmúlta. Nem csak a reszlovakizálni szándékozók száma haladta meg jócskán a Szlovák Liga által javasolt 177 078-at, valamint a Ján Svetoň által javasolt 200–250 ezret, hanem szép számmal érkeztek reszlovakizációs kérvények az ország olyan részeiből, településeiről is, amelyek reszlovakizálásával sem a Szlovák Liga, sem pedig a Szlovák Telepítési Hivatal nem számolt, s így az akció négy északkelet-szlovákiai járás (Szepesófalui, Sztropkói, Vízközi, Mezőlaborci) kivételével gyakorlatilag egész Szlovákiára kiterjedt. Az 1946. július 25-i zárójelentés szerint Szlovákiában összesen 352 038 személy kérte szlovákká minősítését, ebből 342 942 Dél-Szlovákia 28 magyarlakta járásában és 2 nagyvárosában (Pozsony, Kassa), 9906 pedig az ország többi járásából.^{xv}

A számadatok tanúsága szerint a szlovákiai magyarság jelentős része, az 1930-ban csehszlovák állampolgársággal rendelkezők mintegy 62%-a eleget tett a reszlovakizációs felhívásnak. A reszlovakizáltak túlnyomó többségéről ugyanakkor elmondható, hogy nem vélt vagy valós szlovák származása miatt, hanem egyértelműen az üldöztetések alóli mentesülése reményében kérte „visszaszlovákosítását”. Hiszen a

reszlovakizáció szervezői sem titkolták, hogy aki hajlandó szlováknak vallani magát, az visszakapja csehszlovák állampolgárságát, mentesül a vagyonek kobzása, az át- és széttelepítés alól, ám annak, aki kitart magyar nemzetisége mellett, továbbra is vállalnia kell a hátrányos megkülönböztetést. Ennek a nyílt nyomásnak tulajdonítható, hogy az akció a dél-szlovákiai járásokban a Szlovák Telepítési Hivatal által reszlovakizálni szándékozott 283 községgel, s a Szlovák Liga által reszlovakizálandónak tekintett 302 községgel szemben összesen 830 településen talált visszhangra.

Régióként rendkívül eltérő volt ugyanakkor a reszlovakizáció fogadtatása. Nagy általánosságban elmondható, hogy elsősorban a városokban, szórványban és a vegyes etnikumú, ill. nyelvhatár menti falvakban élő magyarok kérték „visszaszlovákosításukat”, ezzel szemben viszont az akció a zárt magyar etnikai területen belül jóval nagyobb ellenállásba ütközött. Amíg a 2,61%-nyi magyar lakossággal rendelkező Pozsonyi járásban, a 7,45%-ban magyar Tőketerebesiben, a 9,41%-ban magyar Nagyrőceiben, a 16,41%-ban magyar Kassa városában vagy a 25,67%-ban magyar Verebélyi járásban pl. a teljes magyar lakosság reszlovakizált, addig a 86,68%-ban magyar Dunaszerdahelyi járás magyar lakosságának csupán 13,30%-a, a 80,36%-ban magyar Komáromiának 15,34%-a, a 75,75%-ban magyar Somorjaiának 31,31%-a, a 74,52%-ban magyar Felediének pedig 16,42%-a.

Több járás példája azonban ellentmond az előbbi megállapításnak. Mert amíg a 76,17%-ban magyar Királyhelmeci, s a szintén magyar többségű, 53,36%-ban magyar Szepsi járás teljes magyar lakossága, a 70,43%-ban magyar Ipolysági járás magyar lakosságának 95,68%-a, a 79,63%-ban magyar Párkényiének pedig 63,80%-a reszlovakizált, addig a csupán 9,81%-nyi magyar lakossággal rendelkező Aranyosmaróti járásban csak a magyarok 20,33%-a, a 13,51%-ban magyar Rimaszombati járásban pedig 33,97%-a^{xvii} (4. táblázat).

Az országos, ill. járási adatoknál természetesen jóval árnyaltabb következtetések levonására adnak lehetőséget a reszlovakizáltak községsoros kimutatásai, amelyek a 28 dél-szlovákiai magyarlakta járásból, valamint Pozsonyból és Kassáról állnak rendelkezésünkre. A településszintű kimutatások tanúsága szerint a reszlovakizáció két egymástól meglehetősen távol eső régióban, a Csallóközben és Gömörben ütközött a legnagyobb ellenállásba, de gyakran egy-egy régió belül is rendkívül eltérő volt a fogadtatása.

A Csallóköz szintiszta magyar településein a magyar lakosságnak általában legfeljebb 15–20%-a reszlovakizált, a Csallóköz központi részét magában foglaló Dunaszerdahelyi járás falvainak többségében a reszlovakizáltak aránya azonban még a 10%-ot sem érte el (pl. Szap – 0,61%, Dunakisfalud – 1,29%, Böggellő – 2,77%, Nagymad – 2,94%, Felsővámos – 4,35%)

Némileg magasabb volt a reszlovakizáltak aránya a Felső-Csallóközben, a Somorjai járásban, de általában itt sem haladta meg a 20–25%-ot. Kivételt elsősorban az a négy német-magyar vegyes lakosságú község képezett, amelyek közül Misérden és Torcsón a reszlovakizáltak száma meghaladta a magyar lakosságét, Dénesden a magyarok 87,89%-a, Dunahidason pedig 89,74%-a reszlovakizált.

Ezen kívül viszonylag többen reszlovakizáltak néhány Pozsonyhoz közeli magyarlakta településen (pl. Verebnyén a magyar lakosság 42,43%-a, Pozsonycsákányban 40,89%-a), valamint azoknak a csallóközi falvaknak a többségében, amelyeket már a két világháború között szlovák vagy cseh-morva telepésekkel kolonizáltak (pl.

Előpatony – 92,79%, Tonkháza – 73,89%, Balázsfá – 55,97%, Nagymagyar – 54,12%, Macháza – 54,00%, Úszor – 44,59%).

A Csallóközhez hasonlóan visszautasította a reszlovakizációt a Mátyusföld Csallóközhez közel fekvő, valamint a Kisalföld Komáromtól keletre elterülő falvainak lakossága, Párkány felé haladva azonban – amelynek környéke pedig éppoly magyar jellegű, mint a Csallóköz – a reszlovakizáltak száma és aránya már rohamosan emelkedett, gyakran elérve a 100%-ot is.

A másik nagy régió, amelyben a reszlovakizáció a csallóközihez hasonló ellenállásba ütközött, s amely falvaiban a reszlovakizáltak aránya általában nem haladta meg a magyar lakosság 20%-át, Gömörnek a nagyrészt a Feledi járáshoz tartozó délnyugati része volt. A járás 24 községében a reszlovakizáltak részaránya a 10%-ot sem érte el: Darnya lakosai közül pl. senki, Hanván és Magyarhegyemen a magyarok 1,69%-a, Guszonán 2,25%-a, Medveshidegkúton 2,47%-a, Mezőtelkesen 2,84%-a, Harmacon 2,99%-a, Nemesradnóton 3,59%-a reszlovakizált.

A ritka kivételek közé itt az 1930-ban csupán relatív magyar többségüként kimutatót Korláti és a relatív szlovák többségű Bakti tartozott, amelyek teljes magyar lakossága reszlovakizált; a szlovák többségű Dúsa, ahol a magyarok 59,70%-a kérte „visszaszlovákosítását”, végül pedig a magyar többségű Gortvakisfalud, Szútor és Vecseklő, amelyekben a reszlovakizáltaknak a magyarokhoz viszonyított aránya 57,54; 56,39; ill. 74,73% volt, s ahol az általában teljes egészében reszlovakizált cigány lakosság növelte ilyen magasra az arányszámokat. Gömörnek a Tornaljai és Nagyrőcei járáshoz tartozó középső része már átmenetet képezett a reszlovakizációt szinte teljes mértékben elutasító Feledi járás, valamint a Rozsnyói és az attól keletebbre fekvő járások között, amelyek községeiben gyakran már a teljes magyar lakosság reszlovakizált.

A reszlovakizáció eredményei is azt bizonyították, hogy a mindenkori államhatárolomnak a vidéki lakosságnál jóval kiszolgáltatottabb, azonban gyakran valóban kétnyelvű, kettős identitású városi polgárság hajlamosabb a nemzetiségváltásra. Ugyanakkor a városok esetében is megfigyelhető bizonyos kettősség. Rimaszombat (40,41%) kivételével teljes egészében reszlovakizált a Nyitra – Érsekújvár – Párkány vonaltól keletre fekvő városok, ill. kisvárosok (Nyitra, Verebély, Érsekújvár, Párkány, Léva, Ipolyság, Losonc, Fülek, Tornalja, Rozsnyó, Jolsva, Szepsi, Kassa, Királyhelmec, Nagykapos) magyar lakossága, függetlenül attól, hogy az adott város a nyelvhatáron vagy a magyar nyelvterület belsejében fekszik-e.

Ezzel szemben a csallóközi és mátyusföldi városok, valamint Pozsony magyarsága, bár szintén nagy arányban, de az előbbieknél jóval kisebb mértékben élt a reszlovakizáció lehetőségével: Komáromban a magyar lakosság 23,31%-a, Somorján 29,10%-a, Pozsonyban 65,07%-a, Galántán 79,86%-a, Szencen 83,94%-a, Vágsellyén pedig 94,50%-a reszlovakizált.

A városi polgárság mellett nagy számban reszlovakizált egyes régiók falvainak ugyancsak kétnyelvű, kettős identitású, s általában kiforrott nemzettudattal sem rendelkező népessége, amely a magyar népszámlálásokkor egyre nagyobb arányban vallotta magát magyarnak, az 1921. és 1930. évi csehszlovák népszámlálások alkalmával azonban már túlnyomó részben szlovák, az 1941-es magyar népszámláláskor viszont ismét magyar nemzetiségűnek jelentkezett. Ez a jelenség legszembetűnőbben a Kassa környéki, valamint a Töketeres és Sátoraljaújhely közötti falvakban nyilvánult meg, ahol a reszlovakizáltak száma gyakran többszörösen meghaladta a magukat 1930-ban magyaroknak vallókat.

Régióként eltérő mértékben, de az átlagosnál nagyobb arányban reszlovakizált a magyar-szlovák nyelvhatáron, esetleg annak közelében fekvő, 1930-ban is magyar többségű vagy vegyes etnikai összetételű települések lakosságának nagy része is. Az egyetlen kivételt a gömöri nyelvhatár Osgyán és Deresk közötti szakasza képezte, ahol a nyelvhatár közelsége a reszlovakizáció során a legtöbb esetben nem érezte hatását.

Jelentős mértékben befolyásolta ugyanakkor a magyarság magatartását a Mátyusföld Szenc – Diószeg – Galánta – Vágsellye vonalon fekvő nyelvhatár menti, vagy ahhoz közeli településein (Dunaújfaluban, Dunasápon, Magyarbélén, Némethbélén, Zonctoronyban, Hegysúron, Egyházfán, Nagybarsán, Dunajánosházán, Diószegen, Nemeskosúton, Vágán, Vághosszúfaluban, Vágvecsén és Királyiban a teljes magyar lakosság, Pozsonyboldogfán a magyarok 99,82%-a, Rétén 66,22%-a, Szencen 83,94%-a, Nagyfödemesen 87,95%-a, Kismácsédon 77,62%-a, Galántán 79,86%-a, Vágkirályfán 54,32%-a, Tornócon 89,97%-a reszlovakizált); a Verebely és Léva közötti, szlovák nyelvterületekkel, ill. szlovák-magyar kétnyelvű falvakkal szabdaltsága magyar településein (közülük Töhlben, Tilden és Csiffáron a teljes magyar lakosság, Kiskoszmályban 89,50%-uk, Újbarson 67,09%-uk, Felsőpélen 98,02%-uk, Barsbesén 87,02%-uk, Pozbán 80,24%-uk, Bajkán 66,41%-uk, Nagykálnán 55,85%-uk, Garamlőkön pedig 53,18%-uk reszlovakizált); valamint a nagysurányi szlovák etnikai beékelődéssel délről határos néhány magyar faluban (Csúzon és Zsitvabesenyőn a teljes magyar lakosság, Nagyölvén a magyarok 99,86%-a reszlovakizált), ill. az Érsekújvár és Komárom közötti, részben 18. századi szlovák telepítésű, s a két világháború között is erőteljesen kolonizált településeken (Imely és Ógyalla teljes magyar lakossága, Naszvadon a magyarok 92,56%-a, Bajcsón 90,43%-a, Bagotán 97,56%-a reszlovakizált).

Kevés kivételtől (pl. Kelenye – 30,04%, Ipolyszécsényke – 29,53%, Ipolybalog – 14,51%, Rárósmúlyad – 36,18%, Törincs – 39,50%, Pinc – 31,13%, Nagydaróc – 29,21%, Páskaháza – 9,49%, Abara – 17,33%) eltekintve ugyancsak túlnyomó többségében, általában 90%-ot meghaladó mértékben, nem ritkán azonban teljes egészében reszlovakizált az Ipolysági, Kékkői, Losonci, Rozsnyói, Szepsi, Nagymihályi és Nagykaposi járások nyelvhatáron vagy annak közvetlen közelében fekvő településeinek magyar lakossága is. Esetükben azonban ez már nem magyarázható csupán a nyelvhatár közelségével vagy a kétnyelvű lakosság jelenlétével, mivel e térségekben, járásokban gyakorlatilag teljes egészében reszlovakizált a nyelvhatáron fekvő falvak „háttérét” képező, a magyar nyelvterület belsejében fekvő szintiszta magyar régiók (Ipolyság környéke, a Szilicei-fennsík, Szepsi környéke, a Bodroghöz) lakossága is.

Érdekes képet kapunk a magyar nyelvterülettel egykor összefüggő, 1930-ra azonban arról „leszakadó”, s nyelvszigetté váló Zoboralja magyar lakosságának a reszlovakizációra adott válaszával kapcsolatban. A mintegy kéttucat magyar többségű, ill. magyar jellegű településből álló nyelvsziget, amelyet pedig a Szlovák Liga teljes egészében reszlovakizálni szándékozott, ugyanis rendkívül ellentmondásosan reagált az akcióra.

Amíg a nyelvsziget északi-északnyugati peremén elhelyezkedő, valamint a Nyitra és Verebely közötti falvak magyar lakosságának túlnyomó többsége, gyakran teljes egésze reszlovakizált, addig a Nyitrától kelet-északkeleti irányban elterülő falvak magyarsága a zárt magyar etnikai terület közséjéhez hasonlóan jórészt elutasította a reszlovakizációt: Nyitragesztén pl. csupán a magyar lakosság 12,28%-a, Zsérén 12,72%-a, Alsócsitáron 30,67%-a, Nyitragerencsén 31,22%-a, Kolonban 37,11%-a,

Alsóbodokon 46,80%-a, Pogrányban 48,16%-a; a Nyitrától délkeletre fekvő Nyitracsehiben és Nyitrakéren pedig szintén csupán 27,22%-a, ill. 44,29%-a reszlovakizált.^{xvii}

A reszlovakizáció régióként eltérő fogadtatásának, különösen pedig az egy régió belüli, azonos nemzetiségi struktúrájú települések sok esetben gyökeresen eltérő mértékű reszlovakizálásának magyarázata már nem feladatunk, a jelenség okainak feltárása azonban feltétlenül önálló kutatási témát érdemelne és jelenthetne.

Noha a reszlovakizációs kérvények leadásának határideje 1946. július 1-je volt, a Reszlovakizációs Bizottsághoz ezt követően is nagy számban érkeztek a reszlovakizálni szándékozók jelentkezései, a bizottság ezért úgy határozott, hogy ezeket is figyelembe veszi, így utólag még mintegy 60 ezerrel nőtt a reszlovakizációs kérvényt leadók száma.

A reszlovakizáció végleges eredményeit megállapítani a források hiánya, ill. ellentmondásossága miatt szinte lehetetlen. A szakirodalom által leggyakrabban közölt, s legáltalánosabban elfogadott adatokat a Szlovákia Kommunista Pártja KB Elnöksége számára készült 1950. január 6-i jelentés tartalmazza, amely szerint 410 820 személy nevében összesen 135 317 családfő nyújtott be reszlovakizációs kérvényt. Közülük 326 679 személyt ismertek el szlovák nemzetiségűnek, 84 141 személy reszlovakizálását ugyanakkor elutasították.^{xviii}

A lakosságcsere és a reszlovakizáció etnikai következményei

A lakosságcsere és a reszlovakizáció legfőbb célját, a magyar kisebbség felszámolását nem érte el ugyan, hiszen a felvidéki magyarságnak „csupán” mintegy 15%-át telepítették át, ill. menekült át Magyarországra, a nagyszámú kül- és belföldi szlovák letelepítésével mégis sikerült megbontani a két világháború között még meglehetősen homogén magyar etnikai terület egységét. A magyar nyelvterület felhígulását a szlovák-magyar nyelvhatár újbóli délebbre nyomulása, helyenként pedig megszűnte, valamint számos új szlovák nyelvsziget létrejötte mellett az egykor zárt magyar etnikai tömb szinte valamennyi térségének vegyes lakosságúvá válása jelzi. Mivel mind a ki- és betelepítéseknek, mind pedig a reszlovakizációnak rendkívül eltérő volt a területi vetülete, az imént megfogalmazott kép természetesen jelentős különbségeket takar.

A háború utáni első, 1950. évi népszámlálás eredményei szerint Szlovákia 3 442 317 lakosából 354 532 vallotta magát magyar nemzetiségűnek.^{xix} A magyar nemzetiségűek Szlovákia népességén belüli részaránya az 1930. évi 17,8%-ról tehát 10,3%-ra süllyedt, számuk pedig – legalábbis statisztikailag – az 1930-as érték 59,85%-ára csökkent.

Nyilvánvaló azonban, hogy a népszámlálás eredményeire nagymértékben rányomta bélyegét az éveken át tartó üldöztetés emléke, etnikai adatainak objektivitását ezért cseh, szlovák és magyar részről egyaránt megkérdőjelezzük, s egyetértünk abban, hogy azok nem a magyarság valós számát tükrözik, hanem csupán arról tanúskodnak, hogy a többéves üldöztetés után hányan merték vállalni magyar nemzetiségüket. Az etnikai arányokat elsősorban a 326 679 reszlovakizált nemzetiségi bevallása torzította, akik túlnyomó része a nacionalista politika enyhülése ellenére ekkor még mindig szlováknak vallotta magát. Ezzel magyarázható, hogy utólagos becslések a magyarok tényleges számát 451–455 ezerben adják meg.^{xx}

Az 1961. évi népszámlálás ezzel szemben a magyarság számának példátlan megnövekedéséről tanúskodik: Szlovákia 4 174 046 lakosából 518 782, az 1950. évi 10,3%-kal szemben az összlakosság 12,4%-a vallotta magát magyar nemzetiségűnek.^{xxi} A népszámlálási eredmények rácafoltak a demográfusok előrejelzéseire, mivel a magyarok lélekszáma az 1950-es népszámlálásra épülő népmozgalmi kimutatásoknál mintegy 110 ezerrel lett magasabb.^{xxii} A magyarság 11 év alatt 164 250 fő, azaz 46,3%-os tényleges szaporulata (Szlovákia összlakossága ezen idő alatt 21,3%-kal, a szlovákok 19,4%-kal, a csehek pedig 13,3%-kal szaporodtak) valójában azonban csupán látszatszaporulat, s azt jelzi, hogy a nacionalista politika enyhültével hány reszlovakizált tért vissza statisztikailag is a magyarsághoz. (*Janics Kálmán és Dávid Zoltán* becslése szerint 1961-ben mintegy 120 ezer reszlovakizált vallotta magát ismét magyar nemzetiségűnek.)^{xxiii}

A magyarság részaránya tehát az 1950. évi 10,3%-ról 12,4%-ra emelkedett, azonban még így is messze elmaradt az 1930. évi 17,8%-os arányától, s 1930-as összlétszámának 87,6%-át érte el csupán. Ennél is nagyobb méretű volt azonban a megfogyatkozása a harmincegy év alatt a lakosságcsere által leginkább érintett régiókat magában foglaló Lévai és Galántai járásban, valamint a két dél-szlovákiai nagyvárosban, a járási jogú Pozsonyban és a Kassa városát magában foglaló új Kassai járásban.

Az 1960-as közigazgatási reform során a szlovákiai járások számát mintegy egyharmadára csökkentették, mivel azonban az 1930-as népszámlálás idejéből rendelkezésünkre állnak az új járások területére átszámított nemzetiségi adatok, járási szinten is módunkban van áttekinteni a magyar lakosság számában és részarányában bekövetkezett változásokat.

Az összevetés tanúsága szerint a három évtized alatt a magyar népesség száma csupán három járásban, a Dunaszerdahelyi, Losonci és a Rimaszombati járásban növekedett, némi részaráynövekedés azonban közülük is csupán a leghomogénebb járásban, a Dunaszerdahelyiben mutatható ki, amelyben a magyarság összlakossághoz viszonyított aránya minimális mértékben 86,1%-ról 86,7%-ra emelkedett.

A magyarság száma és részaránya ezzel szemben leginkább a két nagyvárost magában foglaló járásokban, ill. a lakosságcsere által legnagyobb mértékben megtizedelt Mátyusföldet magában foglaló Galántai, és a Garam mentét magában foglaló Lévai járásban csökkent. A magyarság száma Pozsonyban 1930. évi létszámának 37,5%-ára, az összlakosságon belüli számaránya pedig 14,2%-ról 3,4%-ra zuhant; a Kassai járásban száma 1930. évi létszámának 56,6%-ára, összlakosságon belüli aránya 18,7%-ról 8,9%-ra; a Lévai járásban száma korábbi létszámának 76,3%-ára, összlakosságon belüli aránya 50,4%-ról 35,1%-ra; végül a Galántai járásban száma korábbi létszámának 87,5%-ára, összlakosságon belüli aránya pedig 62,2%-ról 45,6%-ra esett vissza^{xxiv} (5. táblázat).

A járási adatoknál természetesen pontosabb képet kapunk, s jóval árnyaltabb következtetések levonására nyílik lehetőségünk a magyar nyelvterület etnikai összetételében bekövetkezett változásokról a népszámlálások községsoros nemzetiségi kimutatásai segítségével. Mivel az 1950. évi népszámlálás községsoros etnikai adatait a mai napig nem hozták nyilvánosságra, s azok a kutatók számára gyakorlatilag elérhetetlenek, a ki- és betelepítéseknek, valamint a reszlovakizációnak a magyar nyelvterület egészére, ill. annak egyes községeire gyakorolt hatását csupán az 1961. és 1970. évi népszámlálások^{xxv} alapján vizsgálhatjuk.

A településszintű adatok azt jelzik, hogy a magyar nyelvterület kiterjedése a II. világháború utáni telepítések, részben pedig a reszlovakizáció következtében korábban soha nem tapasztalt mértékben csökkent. Az 1930. évi és az 1961-es népszámlálások etnikai adatainak összevetése azt mutatja, hogy harmincegy év alatt összességében 74 község veszítette el magyar többségét. A magyar etnikai területnek ez a korábban soha nem tapasztalt méretű, s rendkívüli gyorsaságú – hiszen nyilvánvalóan az 1945 és 1948/49 közötti politika következménye volt – összezsugorodása súlyosabb volt a két világháború közöttinél is, amikor összességében 123 község veszítette el magyar többségét, 1910 és 1930 között ugyanis általában „csupán” a kétnyelvű, kettős identitású lakossággal rendelkező, ill. a nyelvszigeti jellegű településeken és a városokban szorult kisebbségbe a magyarság, a zárt magyar etnikai terület községei azonban meg tudták őrizni homogén magyar jellegüket. A II. világháború után azonban már olyan településeken szorult kisebbségbe a magyarság, amelyek az összes korábbi magyar és csehszlovák népszámlálás szerint magyar többségűek, általában szintisza magyar lakosságúak voltak.

Különösen feltűnő gyorsaságú és mértékű volt a magyar elem visszaszorulása a nyelvhatár menti városokban. Ezek elszlovákosodása már a húszas években megkezdődött, s 1930-ra a magyarság aránya Pozsonyban és Kassán is 20% alá süllyedt. 1930-ra szlovák többségűvé vált Losonc és Vágsellye is; relatív szlovák többségűvé Léva; Galánta, Érsekújvár, Rimaszombat és Rozsnyó ugyanakkor még őrizte legalább relatív magyar többségét, Szenc és Szepsi pedig ráadásul abszolút magyar többségét is megtartotta.

Az 1938-as határváltozásokat követően Magyarországhoz visszacsatolt városok visszaszerezték ugyan korábbi 80–90%-os magyar túlsúlyukat, a II. világháború után azonban kivétel nélkül szlovák többségűekké váltak. Ehhez a városi polgárság újabb nemzetiségváltásán, jelen esetben reszlovakizálásán, a városi hivatalnokréteg kicserélődésén, ill. a magyar öntudatú polgárság egy részének elmenekülésén kívül nyilvánvalóan hozzájárult a vidéki szlovák lakosság gazdasági természetű migrációja is.

A magyar elem legnagyobb mértékű térvészítése Dél-Szlovákia két nagyvárosában, Pozsonyban (magyar lakosságának aránya 1930-ban 15,2%, 1961-ben 3,4% volt) és Kassán (16,4 – 3,8%) figyelhető meg, amelyekben már 1930-ban sem érte el a 20%-ot, 1961-re pedig csupán pár százalékos kisebbségbe szorult vissza. 20% alá csökkent a magyarság részaránya a már 1930-ban is szlovák többségű Losoncon (25,9 – 12,2%) és Vágsellyén (27,4 – 12,5%) kívül az 1930-ban relatív szlovák többséggel rendelkező Léván (39,6 – 16,9%), valamint az 1930-ban még relatív magyar többségű Galántán (38,4 – 19,7%) is. A magyar lakosság a nyelvhatáron fekvő városok közül Érsekújvárban (45,4 – 23,5%), Rozsnyón (48,2 – 33,5%) és Rimaszombatban (43,6 – 42,4%), valamint az 1930-ban még magyar többségű Szencen (56,4 – 36,1%) és Szepsiben (69,8 – 44,7%) tudta megőrizni 20% fölötti arányát.

Az 1930-as és az 1961-es népszámlálás községsoros etnikai statisztikáinak összevetése arról tanúskodik, hogy legnagyobb mértékben a telepítések által sújtott régiók, a Garam mente, a Felső-Csallóköz, a Mátyusföld Érsekújvár és Komárom közötti községeinek, Gömörben pedig a Rimaszombat és Tornalja vonzáskörzetébe tartozó falvak etnikai összetétele módosult, elsősorban ezek a települések váltak szlovák többségűvé, vagy veszítették el korábbi homogén magyar jellegüket.

A Felső-Csallóközben a Pozsonyhoz legközelebb eső két magyar településen, Verecknyén (1930: 85,6; 1961: 44,8% magyar) és Pozsonypüspökiben (80,7 – 50,1%) a

magyarság részarányának visszaeséséhez a lakosságcsere mellett hozzájárult Pozsony közelsége, ill. a főváros körzetébe irányuló szlovák bevándorlás is. Elveszítették magyar többségüket a térség lakosságcsere által leginkább sújtott községei, Nagypaka (97,3 – 48,8%), Szemet (99,8 – 49,1%) és Úszor (65,8 – 49,8%) is, amelyek közül Nagypakából a magyar lakosság kétharmadát, Szemetből több mint felét, Úszorból pedig közel egyharmadát telepítették át Magyarországra.

A Mátyusföld Érsekújvár és Komárom közötti részén elvesztette magyar többségét a kitelepítések által elkerült, azonban gyakorlatilag teljes egészében reszlovakizált, több mint 400 szlovák betelepítésével „felhígított”, s ráadásul már 1930-ban is erősen vegyes jellegű Ógyalla (1930: 50,4%; 1961: 44,0% magyar lakos), valamint a reszlovakizáció és a lakosságcsere által egyaránt sújtott Bagota (62,4 – 46,1%). Magyar többségét megőrizte ugyan, de erősen vegyes jellegűvé vált a nagyrészt reszlovakizált Naszvad (90,2 – 60,9%), amelyet ráadásul a lakosságcsere során is megtizedeltek, s magyar lakosságának 55%-át áttelepítették Magyarországra.

A Garam mentén a ki- és betelepítések, részben pedig a reszlovakizáció következtében 1930 és 1961 között összességében 24 község veszítette el magyar többségét. A magyar lakosság részaránya legnagyobb mértékben a tervezett szlovák etnikai ék északnyugati peremén elhelyezkedő, a lakosságcsere által leginkább sújtott településeken: Alsószeccsén (az 1930. évi 82,4%-ról az 1961. évi 19,7%-ra), Kiskoszmályban (75,3 – 17,3%), Újbarson (55,9 – 15,5%), Kisóváron (87,3 – 24,3%), Felsőszeccsén (84,5 – 37,5%), Marosfálván (86,9 – 36,4%), Garamlőkön (77,1 – 33,7%), Bajkán (88,2 – 35,0%), valamint a Nagykálna és Kiskálna egyesítésével létrejött Kálnán (70,8 – 31,9%) esett vissza.

A lakosságcsere által ugyancsak súlyosan érintett további 8, az előbbiektől délebbre elhelyezkedő településen, az ék nyugati szegélyén Nagysallóban (80,7 – 40,9%); a keleti peremén Hontfüzesgyarmaton (91,8 – 47,2%), az Alsófegyvernek és Felsőfegyvernek egyesítésével létrejött Kétfegyverneken (62,2 – 35,5%), valamint a Tergenyé és Nagypeszek egyesítésével létrehozott Sikenicán (91,6 – 40,3%); a központi részén Szodóban (78,6 – 40,1%) és Garammikulán (90,8 – 41,5%); valamint a déli peremén található Garamvezekényben (94,9 – 40,6%) és Garamdamásdon (84,9 – 46,6%) a magyar elem csökkenése már némileg mérsékeltebb volt, s általában meg tudta őrizni 40% fölötti arányát.

Elveszítette a Garam mentén magyar többségét 6 olyan, általában a nyelvhatáron fekvő, részben egykori szlovák telepítésű, s már 1930-ban is meglehetősen vegyes lakosságú település is, amelyeket a lakosságcsere nem érintett, többségük magyar lakossága ugyanakkor teljes egészében reszlovakizált. Nyilvánvalóan a reszlovakizáció volt tehát az oka Töhöl (69,2 – 44,5%), Barsbese (58,1 – 41,0%), Hontkiskér (54,2 – 28,3%), Barsendréd (66,2 – 39,6%), Málas (51,1 – 42,0%) és Deménd (52,3 – 42,4%) nemzetiségváltásának.

A magyarság arányának ily nagyméretű fogyásához, ill. a szlovák elem gyarapodásához, a lakosságcsere és a reszlovakizáció mellett hozzájárult a Garam mentén régtől fogva dívó ún. egykézés, amely már a két világháború közötti időben is lehetővé tette, hogy a nemcsak hogy nem gyarapodó, hanem stagnáló, sok esetben pedig fogyó lakosságú községekben a magyarság helyét az észak felől egyre nagyobb számban betelepülő szlovákok foglalják el.^{xxvi} Ennek azonban természetesen nem volt, s nem is lehetett akkora szerepe 24 település ily nagyméretű nemzetiségváltásában, mint az etnikai arányok tudatos megváltoztatását célzó szervezett ki- és betelepítéseknek.

Mivel a lakosságcsere lebonyolítása során mindenekelőtt a délnyugat-szlovákiai nagy magyar etnikai tömb felhígítására összpontosítottak, a telepítések a közép- és kelet-szlovákiai járások magyarságát kevésbé sújtották, s így e régiókban természetesen kevesebb az olyan községek száma is, amelyekben a magyar elem térvesztése a lakosságcsere rovására lenne írható. A kevés kivétel közé a Rimaszombatot övező településgyűrű (pl. Mezőtelkes, Zeherje, Osgyán, Jánosi), valamint a Tornalja vonzáskörzetébe sorolható gömöri települések (pl. Oldalfala, Gömörfüge, Gömörpanyit) tartoznak.

Amíg a fentiekben tárgyalt régiók és azon belül az egyes községek etnikai arculatában bekövetkezett eltolódásokat általában a lakosságcsere és az azzal párhuzamosan zajló másik telepítési akció, a belső telepítés idézte elő, addig a telepítések által nem, vagy csupán nagyon kis mértékben érintett többi magyarlakta régióban: a Zoboralján, az Ipoly mentén, Szepsi és Rozsnyó környékén, valamint a Kassa környéki és Töketerebes alatti magyar szórványokban ez már a reszlovakizációra, ezzel párhuzamosan pedig az érintett községek nyelvhatár menti vagy nyelvszigeti jellegére vezethetőek vissza.

Amint arra már rámutattunk, a Zoboralja községei rendkívül ellentmondásosan reagáltak a reszlovakizációra. Ez a kettősség tükröződik az 1961-es népszámlálás nemzetiségi adataiban is. A reszlovakizált falvak túlnyomó része 1961-re a népszámlálási statisztika szerint is elveszítette magyar többségét: Vicsápapátiban a magukat magyaroknak vallók részaránya az 1930. évi 61,3%-ról 20,3%-ra, Nyitraegerszegen 80,3%-ról 47,1%-ra, a szlovák Szalakusszal Podhorany néven egyesített Béden és Menyhén 92,4, ill. 81,7%-ról 28,4%-ra, Babindálon 77,7%-ról 46,7%-ra, Nagyhinden pedig 85,7%-ról 26,8%-ra csökkent. E falvak közül a magyarság csupán Ghymesen (1930: 64,4%, 1961: 50,4% magyar) és Kalászon (67,6 – 57,1%) tudta megőrizni enyhe többségét. Ezzel szemben a reszlovakizációnak ellenálló községek: Barslédec (83,2 – 69,2%), Kolon (70,2 – 65,0%), Zsére (92,4 – 81,6%), Alsócsitár (88,1 – 72,8%), Nyitragerencsér (60,4 – 60,2%), Pográny (71,7 – 68,6%), Nyitrageszte (87,5 – 78,0%), Nagycétény (74,4 – 83,4%), Nyitracsehi (76,9 – 50,2%), valamint a Nyitranyagkér és Nyitrakiskér egyesítésével létrejött Nyitrakér (84,1 – 67,2%) általában 1961-ben is megőrizték magyar többségüket.

A Zoboraljához hasonlóan nyilvánvalóan a nyelvhatár közelsége és a reszlovakizáció nyomta rá bélyegét a nemzetiségi bevallásra az Ipoly mente nógrádi szakaszának több, általában nyelvhatár menti településén is. A térségben 6 község: Dacsókeszi (1930: 51,3%; 1961: 48,9% magyar), Terbegeg (61,0 – 31,2%), Felsőzellő (61,7 – 35,6%), Zsély (77,3 – 24,9%), Bolyk (80,1 – 44,8%) és Terbeléd (77,8 – 39,1%) veszítette el korábbi magyar többségét.

A magyar nyelvterület Pelsőctől Nagykaposig terjedő keleti szakaszán a reszlovakizációnál is meghatározóbb tényező lehetett az egyes települések etnikai átrendeződésében a nyelvhatár közelsége vagy a községek nyelvszigeti és szórványjellege. E térség magyar falvait – Perény és a Bodrogszerdahelyhez csatolt Bodrogszög kivételével – a lakosságcsere alig érintette, magyar lakosságuk általában teljes egészében reszlovakizált, a magyar többségüket elvesztő települések ugyanakkor kivétel nélkül a nyelvhatáron elhelyezkedőkből kerültek ki, az azok „háttérét” képező, s szintén reszlovakizált települések ezzel szemben megőrizték homogén magyar jellegüket.

A magyar többségét elvesztő, részben már 1930-ban is vegyes etnikumú 20 település: Mikolcsány (1930: 76,1%; 1961: 47,3% magyar), Kuntapolca (56,4 – 49,8%), Pelsőc (51,3 – 48,9%), Jászó (69,3 – 28,9%), Somodi (82,3 – 46,7%), Szepsi (69,8 – 44,7%), Makranc (53,2 – 6,9%), Csécs (52,5 – 29,3%), Szeszta (64,7 – 41,0%),

Komaróc (83,5 – 38,6%), Alsólánc (87,3 – 49,7%), Perény (71,2 – 21,9%), Miglécnémeti (53,3 – 29,9%), Kenyhec (54,4 – 36,5%), Kistoronya (60,5 – 7,9%), Szürnyeg (63,9 – 36,9%), Imreg (74,0 – 49,9%), Hegyi (59,8 – 41,2%), Borsi (76,0 – 38,9%), és Bodrogszerdahely (55,1 – 47,1%) közül a magyarság kisebbségbe szorulása csupán a lakosságcsere során magyar lakosságának 57%-át elvesztő Perény, részben pedig Borsi és Bodrogszerdahely esetében magyarázható a telepítésekkel is.

A magyarság számára a II. világháború utáni népszámlálások közül talán legkedvezőbb 1970-es népszámlálás eredményei szerint a magukat magyarnak vallók száma az 1961. évi 518 782-ről 552 006-ra, azaz 33 224 fővel gyarapodott,^{xxvii} s bár részaránya 12,4%-ról 12,2%-ra csökkent, ez a 33 ezres növekedés így is mintegy 2 ezer fővel meghaladta az 1961-es népszámlálásra épülő népmozgalmi kimutatásokban előre jelzettet.^{xxviii} Ennek magyarázata elsősorban abban keresendő, hogy az 1961-ben magukat még mindig szlováknak valló reszlovakizáltak közül ismét többezren tértek vissza statisztikailag is magyar nemzetiségükhöz.

A népszámlálás településszintű etnikai adatai szintén alátámasztják a magyarság számának alakulásában országos szinten bekövetkezett pozitív változást, s egyértelműen a magyar etnikai terület újbóli homogenizálódásáról tanúskodnak. Egy-két vegyesen lakott régiótól, ill. településtől eltekintve, amelyekben a magyarság száma és aránya a telepítések következtében már 1961-re rendkívül megcsappant, a magukat magyarnak vallók részaránya a magyar nyelvterület szinte valamennyi községében nőtt. Ez a magyarság javára bekövetkezett egyedülálló etnikai arányeltolódás 18 településen – általában az 1961-ben még a reszlovakizáció hatása alatt álló községekben, ill. a telepítések következtében a magyar etnikai területen belül létrejött „szlovák” nyelvterületeken – egyben azok korábbi magyar többségének visszaszerzését eredményezte.

A telepítések által sújtott, s ennek következtében 1961-re szlovák többségűvé vált községek közül visszaszerezte magyar többségét a felső-csallóközi Nagypaka (magyar lakosságának részaránya 1961-ben 48,8%, 1970-ben 57,3% volt) és Úszor (49,8 – 54,6%), a mátyusföldi Réte (48,3 – 57,6%), az Érsekújvár és Komárom közötti Ógyalla (44,0 – 55,9%) és Bagota (46,1 – 50,4%), a Garam menti Málas (42,0 – 53,5%), valamint a Lekér, Garamdamásd és Garamvezekény egyesítésével létrejött Hronovce (43,4 – 50,02%), végül pedig a bodrogi Bodrogszerdahely (47,1 – 61,4%), bár az etnikai arányok megváltozásában nyilvánvalóan valamennyi esetben közrejátszott a reszlovakizáltak visszatérése is eredeti magyar nemzetiségükhöz.

További 10, a telepítések által gyakorlatilag nem érintett község magyar többségének visszaszerzése azonban már egyértelműen a magukat 1961-ben még szlováknak deklaráló reszlovakizáltak, esetleg pedig a települések valóban kétnyelvű, kettős identitású lakossága statisztikai nemzetiségváltásának a következménye. A mátyusföldi Dunajánosházán a magukat magyarnak vallók részaránya 44,2%-ról 53,1%-ra, az Ipoly menti Dacsókeszin 48,9%-ról 52,1%-ra, Terbegecen 31,2%-ról 74,0%-ra, a gömöri Pelsőcön 48,9%-ról 60,9%-ra, Kuntapolcán 49,8%-ról szintén 60,9%-ra, a Szepsihez közeli Alsóláncon és Komarócon pedig az 1961. évi 49,7, ill. 38,6%-ról egyenesen 96,3, ill. 80,0%-ra emelkedett. A magyarság arányának legnagyobb mértékű emelkedése a zoboralji Alsóbodokon következett be, ahol részaránya 13,3%-ról 85,1%-ra ugrott fel. Mindenképpen figyelemre érdemes a gömöri Felsőfalu esete, amelyben már az 1941-es magyar népszámlálás is csupán 48,8%-nyi magyar lakosságot talált, az 1961. évi csehszlovák pedig 46,0%-ot, 1970-ben mégis a

falu népességének 53,2%-a vallotta magát magyar nemzetiségűnek. A legváratlanabb fordulatról pedig valószínűleg az Ipoly menti Ipolyharaszi adatsorai tanúskodnak, ahol már 1930-ban is csupán 44,4%-nyi magyart mutattak ki, 1961-ben pedig 9,0%-ot, 1970-re mégis 54,0%-ra emelkedett a magyarság aránya.

Nem szerezte ugyan vissza magyar többségét, de a felsoroltakon kívül figyelemre méltó még a magyar elem növekedése az Érsekújvár és Komárom közötti Imelyen, ahol már 1930-ban is csupán a lakosság 45,3%-a, 1961-ben pedig 38,2%-a, 1970-ben azonban már 48,8%-a vallotta magát magyar nemzetiségűnek; valamint Galántán (1961: 19,7%; 1970: 27,4% magyar) és Nagyidán (14,1 – 25,2%), ahol a magyar elem részaránya ismét 20% fölé emelkedett.

Az 1961-es és 1970-es népszámlálás községsoros adataiból tehát azt a következtetést vonhatjuk le, hogy amíg a telepítések az érintett községek etnikai arculatát gyakran gyökeresen átalakították, addig a reszlovakizáció – noha többszörösen nagyobb tömegeket érintett, mint a telepítések – legfeljebb a nyelvhatáron, a magyar nyelvterületen, a szórványmagyarság, ill. a 18. századi szlovák telepítésű, ám időközben visszamagyarosodott községek kétnyelvű lakossága körében járt tartós következményekkel, bár az etnikai arányok módosulása e településeken is inkább a felsorolt tényezőknek tudható be, semmint a reszlovakizációnak. Ezzel szemben viszont a zárt magyar etnikai terület magyarsága, mégha annak idején teljes egészében reszlovakizált is (pl. Párkány és Ipolyság környékén, a Pelsőc és Szepsi közötti térségben, a Bodroghöz és az Ung-vidéken), az első adandó alkalommal statisztikailag is visszatért magyar nemzetiségéhez.

A lakosságcsere és a belső telepítés ugyanakkor oly nagy mértékben alakította át a felvidéki magyar nyelvterület etnikai összetételét, amelyhez fogható népességátrendeződésre a török háborúkat követő 18. századi migráció óta nem volt példa, s egykét, a telepítések által kevésbé érintett régió (a Csallóköz nagy része, Párkány környéke, Gömör délnyugti része, a Szilicei-fennsík, a Bodroghöz és az Ung-vidék) kivételével vegyes lakosságúvá vált a korábban meglehetősen homogén magyar etnikai terület szinte valamennyi községe, a ki- és betelepítések által leginkább érintett régiókban (elsősorban a Garam mentén) pedig gyakorlatilag meg is szűnt a 200 éve folyamatosan dél felé nyomuló, de azért a 20. század közepéig jellegzetesen kirajzolódó nyelvhatár is.

*1. A dél-szlovákiai járásokból magyarországi áttelepítésre jelölt magyarok
Hungarians proposed to settle in Hungary from South-Slovakia*

Járás	Lakosok 1930-ban			Áttelepítésre jelöltek					
	összes	magyar	%	V. cikk alapján		VIII. cikk alapján		összesen	a magyar lakosság %-a
				magyar adat	szlovák adat	1-4. §	5. §		
Pozsony város és járás	184 993	22 947	12,4	3 677	3 705	1 329	-	5 006	21,8
Somorjai	35 682	27 030	75,7	7 051	6 997	1 543	29	8 623	31,9
Dunaszerdahelyi	45 075	39 070	86,7	6 344	6 002	10 449	12	16 805	43,0
Komáromi	66 144	53 154	80,4	12 797	13 760	16 580	10	29 387	55,3
Galántai	67 698	41 474	61,3	10 099	10 097	1 062	48	11 209	27,0
Vágsellyei	51 450	28 431	55,2	6 959	5 198	1 547	-	8 506	29,9
Érsekújvári	62 740	19 625	31,3	3 309	3 043	1 103	27	4 439	22,6
Ógyallai	53 046	36 940	69,6	12 427	12 809	3 961	96	16 484	44,6
Párkányi	49 584	39 483	79,6	8 010	7 993	6 149	246	14 405	36,4
Verebélyi	35 991	9 208	25,6	887	832	1 052	25	1 964	21,3
Nyitrai	78 548	10 762	13,7	-	-	324	4	328	3,0
Aranyosmaróti	37 223	3 653	9,8	-	-	1 241	-	1 241	33,9
Lévai	45 032	12 190	27,1	2 545	2 546	1 388	46	3 979	32,6
Zselizi	30 754	24 164	78,6	7 227	7 141	3 426	-	10 653	44,1
Ipolysági	24 112	16 983	70,4	2 680	2 680	3 511	229	6 420	37,8
Kékkői	35 786	11 023	30,8	1 433	1 433	427	27	1 887	17,1
Losonci	76 918	18 586	24,2	3 228	3 173	2 427	-	5 655	30,4
Feledi	33 808	25 195	74,5	2 522	2 522	838	82	3 442	13,6
Rimaszombati	46 465	6 278	13,5	1 341	1 339	413	23	1 777	28,3
Tornaljai	22 187	17 701	79,8	2 123	2 014	3 142	-	5 265	29,7
Nagyőrcei	22 259	2 094	9,4	-	-	125	1	126	6,0
Rozsnyói	42 904	14 767	34,4	1 103	1 108	2 808	397	4 308	29,2
Szepsi	31 368	16 737	53,3	3 864	4 005	236	35	4 135	24,7
Kassa város és járás	127 950	15 050	11,7	2 832	2 984	2 033	372	5 237	34,8
Töketeremesi	47 417	3 533	7,5	-	-	-	-	-	-
Nagymihályi	50 238	2 865	5,7	-	-	1 276	-	1 276	44,5
Királyhelmei	32 180	24 514	76,2	3 145	2 990	1 266	23	4 434	18,1
Nagykaposi	18 186	9 185	50,5	795	676	1 003	99	1 897	20,6
Összesen	1 455 738	552 637	38,0	106 398	105 047	70 659	1 831	178 888	32,4

2. A dél-szlovákiai járásokból Magyarországra áttelepített magyarok száma
Number of Hungarians settled in Hungary from South-Slovakia

Járás	Község	V. cikk alapján	VIII. cikk alapján	„Önként“	Összesen	A magyar lakosság %-a
Pozsony város	1	1 031	2	12	1 045	4,70
Pozsonyi járás	1	7	-	-	7	0,93
Somorjai	26	3 309	17	104	3 430	12,68
Dunaszerdahelyi	36	1 198	305	159	1 662	4,25
Komáromi	20	5 746	297	232	6 275	11,80
Galántai	25	7 327	6	159	7 492	18,06
Vágsellyei	10	4 589	2	99	4 690	16,49
Érsekújvári	8	2 142	3	378	2 523	12,85
Ógyallai	20	6 155	318	256	6 729	18,21
Párkányi	23	35	3	311	349	0,88
Verebélyi	8	255	-	-	255	2,76
Lévai	14	2 011	1	82	2 094	17,17
Zselizi	28	4 534	7	25	4 566	18,89
Ipolysági	12	1 069	-	1	1 070	6,30
Kékkői	2	4	-	2	6	0,05
Losonci	19	284	1	188	473	2,54
Feledi	26	296	2	92	390	1,54
Rimaszombati	6	285	6	82	373	5,94
Tornaljai	26	574	1	87	662	3,73
Rozsnyói	7	50	1	83	134	0,90
Szepsi	7	531	1	29	561	3,35
Kassa város	1	262	4	135	401	3,48
Kassai járás	2	5	-	6	11	0,31
Királyhelmeci	22	183	-	91	274	1,11
Nagykaposi	3	1	3	19	23	0,25
Összesen	353	41 883	980	2 632	45 495	x

*3. A dél-szlovákiai járásokba betelepített
magyarországi szlovákok száma
Number of Slovaks settled in circles of South-Slovakia*

Járás	Községek száma	Betelepültek száma
Pozsony város	1	2 694
Pozsonyi járás	2	3
Somorjai	15	2 254
Dunaszerdahelyi	9	695
Komáromi	12	5 285
Galántai	20	6 277
Vágsellyei	7	4 189
Érsekújvári	7	2 063
Ógyallai	13	4 372
Párkányi	8	166
Verebélyi	7	375
Lévai	11	2 117
Zselizi	24	4 405
Ipolysági	12	911
Kékkői	1	1
Losonci	5	217
Feledi	7	543
Rimaszombati	3	489
Tornaljai	9	1 005
Rozsnyói	2	60
Szepsi	4	415
Kassa város	1	532
Kassai járás	4	9
Királyhelmei	4	107
Nagykapos	1	8
Ismeretlen helyre	-	843
Összesen	189	40 035

4. A reszlovakizáció eredményei a dél-szlovákiai járásokban
Result of reslovakizing in circles of South-Slovakia

Járás	Lakosok 1930-ban			Reszlovakizáltak	
	összesen	ebből magyar	%	száma	a magy. %-a
Pozsony város	156 476	22 195	14,18	14 443	65,07
Pozsonyi	28 517	747	2,61	748	100,13
Somorjai	35 682	27 030	75,75	8 465	31,31
Dunaszerdahelyi	45 075	39 070	86,68	5 200	13,30
Komáromi	66 144	53 154	80,36	8 158	15,34
Galántai	67 698	41 474	61,26	25 244	60,86
Vágsellyei	51 450	28 431	55,26	11 490	40,41
Érsekújvári	62 740	19 625	31,28	15 856	80,79
Ógyallai	53 046	36 940	69,64	21 640	58,58
Párkányi	49 584	39 483	79,63	25 194	63,80
Verebélyi	35 991	9 208	25,62	11 550	125,43
Lévai	45 032	12 190	27,07	13 027	106,86
Zselizi	30 754	24 164	78,57	9 294	38,46
Nyitrai	78 548	10 762	13,70	9 341	86,79
Aranyosmaróti	37 223	3 653	9,81	743	20,33
Ipolysági	24 112	16 983	70,43	16 250	95,68
Kékkői	35 786	11 023	30,80	10 971	99,52
Losonci	76 918	18 586	24,16	19 073	102,62
Feledi	33 808	25 195	74,52	4 138	16,42
Rimaszombati	46 465	6 278	13,51	2 133	33,97
Tornaljai	22 187	17 701	79,78	8 355	47,20
Nagyőrcei	22 259	2 094	9,41	4 504	215,09
Rozsnyói	42 904	14 767	34,42	18 433	124,82
Szepsi	31 368	16 737	53,36	22 148	132,32
Kassa város	70 117	11 504	16,41	12 724	110,60
Kassai járás	57 833	3 546	6,13	1 042	29,38
Töketerebes	47 417	3 533	7,45	5 365	151,85
Nagymihályi	50 238	2 865	5,70	2 464	86,00
Királyhelmeci	32 180	24 514	76,17	26 999	110,13
Nagykaposi	18 186	9 185	50,50	7 950	86,55
Összesen	1 455 738	552 637	37,96	342 942	62,05

5. A magyarok számának és arányának változása a dél-szlovákiai járásokban
1930 és 1961 között
*Changes of the numbers and rates in South-Slovakian circles
between 1939 and 1961*

Járás	Lakosok száma 1930-ban			Lakosok száma 1961-ben			Magyarok növekedése /csökkenése 1930–61
	összesen	magyar	%	összesen	magyar	%	
Pozsony város	156 476	22 195	14,2	241 796	8 314	3,4	37,5
Pozsonyi	110 316	15 386	14,0	147 460	15 180	10,3	98,7
Dunaszerdahelyi	72 114	62 067	86,1	87 795	76 155	86,7	122,7
Komáromi	96 936	74 471	76,8	105 151	72 978	69,4	98,0
Galántai	106 329	66 113	62,2	126 972	57 868	45,6	87,5
Érsekújvári	134 276	66 458	49,5	144 866	59 911	41,4	90,1
Nyitrai	133 477	19 536	14,7	180 590	17 265	9,6	88,4
Lévai	110 499	55 725	50,4	121 032	42 502	35,1	76,3
Losonci	120 806	35 653	29,6	136 062	36 858	27,1	103,4
Rimaszombati	91 211	44 627	48,9	97 350	46 343	47,6	103,8
Rozsnyói	68 598	22 408	32,6	79 435	21 886	27,6	97,7
Kassai	153 557	28 653	18,7	182 669	16 224	8,9	56,6
Töketerebesi	100 304	44 078	43,9	109 483	42 491	38,8	96,4

6. Szlovákia népességének etnikai összetétele 1930 és 1970 között
Ethnic composition of Slovakia between 1930 and 1970

Év	Összlak.	Magyar	%	Szlovák	%	Cseh	%	Német	%	Ruszin	%	Egyéb*	%
1930	3 329 793	592 337	17,8	2 251 358	67,6	121 696	3,7	154 821	4,6	95 359	2,9	114 222	3,4
1950	3 442 317	354 532	10,3	2 982 524	86,6	40 365	1,2	5 179	0,1	48 231	1,4	11 486	0,3
1961	4 174 046	518 782	12,4	3 560 216	85,3	45 721	1,1	6 259	0,1	35 435	0,9	7 633	0,2
1970	4 537 290	552 006	12,2	3 878 904	85,5	47 402	1,0	4 760	0,1	42 238	0,9	11 980	0,3

* Az egyéb kategória 1930-ban magában foglal 72 026 zsidó nemzetiségűt.

JEGYZETEK

- ⁱ Pl. Balogh Sándor: Az 1946. február 27-i magyar-csehszlovák lakosságcsere egyezmény. In: Történelmi Szemle 1979/1, 59–87. p.; Bobák, Ján: Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom (1946–1948). In: Slováci v zahraničí 8. Martin, 1982, 70–89. p.; Šutaj, Štefan: Reslovakizácia (Zmena národnosti časti obyvateľstva po II. svetovej vojne). Košice, 1991; Vadkerty Katalin: A reszlovakizáció. Pozsony, 1993; Vadkerty Katalin: A belső telepítések és a lakosságcsere. Pozsony, 1999; Kugler József: Lakosságcsere a Délkelet-Alföldön. Budapest, 2000.

- ⁱⁱ Az egyezmény 1946. május 15-én lépett érvénybe, a magyar törvénytárban július 9-én tették közzé. (Országos Törvénytár 1946. július 9., 8. szám, 38–49. p.)
- ⁱⁱⁱ Slovenský národný archív, Bratislava (Szlovák Nemzeti Levéltár, Pozsony; továbbiakban: SNA), Úrad Predsedníctva Slovenskej národnej rady (Szlovák Nemzeti Tanács Elnökségi Hivatala; továbbiakban: ÚP SNR), 311. doboz, Konečná zpráva o činnosti ČSPK v Maďarsku 1946–1948; Országos Levéltár, Budapest (továbbiakban: OL), Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság (továbbiakban: MÁK), XIX-A-15-d, 117. doboz, Kimutatás a Magyarországról Csehszlovákiába áttelepülésre jelentkezettek létszámáról körzetenként összesítve.
- ^{iv} SNA, ÚP SNR, 3. doboz, Zápisnica zasadnutia Predsedníctva SNR zo dňa 18.3.1946.
- ^v SNA, Reslovakizačná komisia (Reszlovakizációs Bizottság; továbbiakban: RK), 49. doboz, Výmena obyvateľstva medzi ČSR a Maďarskom, nástin ideového plánu.
- ^{vi} OL, MÁK, XIX-A-15-d, 117. doboz, Kimutatás a lakosságcsere-egyezmény alapján áttelepítésre kijelölt személyekről. Számszerinti járási kimutatás; Szlovák források szerint az V. cikk alapján áttelepítésre jelölt magyarok száma 105 047 volt. SNA, Úrad Predsedníctva Zboru povereníkov (Megbízottak Testülete Elnökségi Hivatala), 12. doboz, Zasadnutie Sboru povereníkov dňa 24.9.1946.
- ^{vii} SNA, Povereníctvo financií (Pénzügyi Megbízotti Hivatal; továbbiakban: PF), 1336. doboz, Ukončenie presídlenia podľa Dohody o výmene obyvateľstva – zpráva o výsledkoch činnosti a výdavkoch
- ^{viii} Az 1949. évi népszámlálás. 9. kötet. Demográfiai eredmények. Budapest, 1950, 333. p.
- ^{ix} SNA, Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy – sekcia B (Földművelés- és Földreformügyi Megbízotti Hivatal – B szekció; továbbiakban PPPR – B), 304. doboz, Štatistický prehľad odsťahovaných Maďarov z južných okresov Slovenska
- ^x SNA, PF, 1336. doboz, Ukončenie presídlenia podľa Dohody o výmene obyvateľstva – zpráva o výsledkoch činnosti a výdavkoch.
- ^{xi} SNA, PPPR – B, 304. doboz, Štatistický prehľad došlých Slovákov do južných okresov Slovenska.
- ^{xii} SNA, RK, 52. doboz, Poznámky k reslovakizácii.
- ^{xiii} SNA, Slovenská Liga (Szlovák Liga), 7. doboz, Obce podľa jednotlivých okresov, v ktorých sa má vykonať akcia reslovakizácie; Anton Granatier, 5. doboz, Reslovakizácia. Sumáry okresov.
- ^{xiv} SNA, RK, 53. doboz, Zoznam obcí.
- ^{xv} SNA, RK, 49. doboz.
- ^{xvi} SNA, RK, 49. doboz, Početný výkaz osôb prihlásených na reslovakizáciu.
- ^{xvii} SNA, RK, 52. doboz, Štatistika reslovakizantov podľa okresov.
- ^{xviii} Pl. Zvara, Juraj: A magyar nemzetiségi kérdés megoldása Szlovákiában. Bratislava, 1965, 40. p.; Šutaj, Štefan: i.m. 36. p.
- ^{xix} Srb, Vladimír: Zjišťování národnosti obyvatelstva v Československu v letech 1950–1980. In: Demografie 1981/4, 360. p.
- ^{xx} Srb, Vladimír: Asimilace a překlánění národnosti obyvatelstva v Československu ve světle sčítání lidu 1950–1991. In: Demografie 1996/3, 158. p.; Kocsis Károly: Telepítések és az etnikai térszerkezet a Kárpát-medence határvidékein (1944–1950). In: Illés Sándor–Tóth Pál Péter (szerk.): Migráció. I. kötet. Budapest, 1998, 130. p.

- ^{xxi} *Srb, Vladimír*: Zjišťování národnosti ...i.m. 360. p.
- ^{xxii} *Gyurgyík László*: A (cseh)szlovákiai magyarság demográfiai, valamint település- és társadalomszerkezetének alakulása 1918–1998. In: *Tóth László* (szerk.): A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918—1998. I. kötet. Budapest, 1998, 115. p.
- ^{xxiii} *Janics Kálmán*: A szlovákiai magyar társadalom ötven éve. In: *Valóság* 1971/6, 23. p.; *Dávid Zoltán*: A szomszédos államokban élő magyarok demográfiai helyzete. Kézirat. 1974, 9. p.
- ^{xxiv} *Mazúr, Emil*: Národnostné zloženie. In: *Slovensko. Ľud. I. časť*. Bratislava, 1974, 447., 452. p.
- ^{xxv} Az 1961-es népszámlálásnak a magyar lakosság számát közlő dél-szlovákiai községsoros adatait egy belső használatra szánt kimutatás (A délszlovákiai járások községeinek nemzetiségi összetétele [é.h.n.]), az 1970-es népszámlálásnak a 10%-ot, ill. 100 főt meghaladó kisebbséggi lakossággal rendelkező települések adott kisebbségére vonatkozó előzetes számsorait a szlovák kormány Nemzetiségi Tanácsa számára készített jelentés tartalmazza (Národnostné zloženie obyvateľstva podľa predbežných výsledkov sčítania ľudu, domov a bytov k 1.12.1970. Bratislava, 1971).
- ^{xxvi} *Vö.: Révay István*: A demográfia tükrében. In: *Borsody István* (szerk.): Magyarok Csehszlovákiában 1918–1939. Budapest, 1938, 34. p.; *Dávid Zoltán*: i.m. 33. p.
- ^{xxvii} *Srb, Vladimír*: Zjišťování národnosti ...i.m. 360. p.
- ^{xxviii} *Gyurgyík László*: i.m. 88. p.

Tárgyszavak:

Kisebbség
Nemzetközi vándorlás
Népességstruktúra

POPULATION RESETTLING AND RESLOVAKING

FIGYELŐ

DR. KEPECS JÓZSEF (1928–2002)
--

A *Népszámlálás az ezredfordulón* kötetsorozat 4. kötetének szerkesztési munkáit még befejezhette. Tervezte a sorozat folytatását – számos más terve is volt még –, erre azonban nem kapott már lehetőséget. A magyar statisztikusok családja 2002. október 10-én ismét szegényebb lett egy régi családtagjával: *Dr. Kepecs József* életének 74. évében elhunyt.

Tudtuk, hogy súlyos beteg. Mindennap félve érdeklődtünk egészségi állapota felől. Nem panaszkodott, betartotta orvosai utasításait, gyakran befeküdt a különböző kórházakba, szanatóriumokba. Betegsége, időnkénti gyengesége nem akadályozta meg abban, hogy folyamatosan dolgozzon. Mint a Népszámlálási főosztály nyugdíjas főmunkatársa, minden kedden és csütörtökön megjelent íróasztalánál, nagy lelkesedéssel és a tőle megszokott szakmai hozzáértéssel végezte általa megtervezett és régi-új munkatársaival közös tudományos kutatómunkáját. Utoljára egy héttel halála előtt, október 3-án volt velünk. Egyeztetünk a hátralevő feladatokat, beszélgettünk a folytatásról. Akkor még nem sejtettük, hogy abban már nem vesz részt.

Alig 13 hónapja, hogy a szeptember 11-i tragédia döntően megváltoztatta életét. Az emberi civilizációt New Yorkban ért brutális támadás hírére, Budapesten esett áldozatul szeretett felesége, aki több mint ötven éven át volt társa jóban és rosszban. A családi tragédiát magába fojtotta. Csak családja és legközvetlenebb munkatársai érezhették, hogy a megújult lendület, amellyel a munkába vetette magát, menekülés a fájdalom elől.

Dr. Kepecs József szakmai tevékenysége egész életében egy témakörhöz, a népszámláláshoz kapcsolódott. 1949. február 28-án lépett a Központi Statisztikai Hivatal szolgálatába, és alig húsz évesen azonnal belevette magát az éppen befejeződött 1949. évi népszámlálás feldolgozási munkáiba. Ezt követően rövid ideig a Népmozgalmi statisztikai osztályt irányította. 1951-ben politikai okokból távoznia kellett a Központi Statisztikai Hivatalból, de akkor is a „szakmánál” maradt: 1957-ig a MÁV Statisztikai Hivatalában dolgozott osztályvezetőként.

Igazi nagy népszámlálási korszaka 1957. május 27-én kezdődött, amikor *dr. Szabady Egon* elnökhelyettes a következő népszámlálás előkészítéséhez tapasztalt és megbízható szakembereket keresve visszahívta *Kepecs Józsefet*. Így lényegében a kezdetektől részt vett az 1960. évi népszámlálás előkészítésében, aktív szereplője volt az 1959. évi próbaszámlálásnak, majd az 1960. évi népszámlálási adatgyűjtésnek. 1959-től osztályvezetőként a feldolgozási munkákat irányította.

A következő – 1970-es – népszámlálásnak már ő volt az irányítója. 1974-től a Népesedéssziszteztikai Főosztály főosztályvezető helyetteseként a Népszámlálás főnöke. Ettől kezdve tudta kibontakoztatni vezetői-menedzseri tulajdonságait, és még jobban összekovácsolni az 1960-as népszámlálás során kialakított népszámlálási szakértői

gárdát. Fontosnak tartotta, hogy a korábbi gyakorlat, a népszámlálásra időszakosan összeverbuvált csapat helyett maradjon meg egy állandó szakértői mag. Ezt az tette lehetővé, hogy a censzusközi időszakot lakossági felvételek töltötték ki: a nemzetközi ajánlásnak megfelelően két népszámlálás között mikrocenzust készítettek elő és hajtottak végre, 1975-ben részt vettek az állami népesség-nyilvántartást megalapozó teljes körű összeírás szakmai előkészítésében és irányításában, valamint az Egységes Lakossági Adatfelvételi Rendszer, a KSH azóta is működő reprezentatív kismintás felvételeinek és szervezetének tervezésében, megszervezésében.

Az 1980-as népszámlálás szintén az ő irányításával ment végbe. Ennek végrehajtását, publikációit tekintette a legsikeresebbnek. Lényegében az ő vezetésével ment végbe a következő népszámlálás előkészítésének dandárja, de a végrehajtás nehéz feladataiban már nem vett részt. Személyi és egészségügyi okokból 1989. január 1-jétől kérte nyugdíjaztatását. Nyugdíjazását követően sem hagyta el szeretett területét, a népszámlást.

A népszámlálások felelős szakmai vezetőjeként nemcsak az előtte levő feladatokra koncentrált, hanem a szakmai múlt megismerésére, tudományos szintű dokumentálására is rengeteg energiát fordított. Rendszerezte és kiadványok sorozatában késői korok kutatói számára is hozzáférhetővé tette a népszámlálások történetét, módszertanát bemutató forrásokat. A magyar népszámlálások történetével foglalkozó forrásmunkák összeállítását gyakorlatilag aktív korában befejezte.

Nyugdíjasként sem szakadt el a népszámlálástól. Hivatali támogatással és külső források bevonásával, elsősorban OTKA – OKTK kutatások keretében addig nem publikált népszámlálási eredményeket rendszerezett, tett a kutatók és a téma iránt érdeklődők számára hozzáférhetővé. Publikációra készítette elő a régebbi magyar népszámlálások községi szintű anyanyelvi és vallási adatait – összehasonlítva az utódállamok későbbi népszámlálásainak eredményeivel – és közel egy tucat kötetben jelentette meg ezeket a hiánypótló információkat. Ezzel párhuzamosan a jövővel is foglalkozott. 1997-ben indította meg a *Népszámlálás az ezredfordulón* című tudományos kutatást, amely a 2001-es magyar népszámlálás módszertani megalapozását, a tapasztalatok összefoglalását és a főbb eredmények bemutatását tűzte ki célul.

E rövid összefoglalásból is látható, hogy – akár aktívként, akár nyugdíjasként – dr. *Kepecs József* volt az elmúlt 53 évben a „magyar népszámlálás”. Távozásával kollégái, munkatársai nem csupán egy igaz embert, de a népszámlálást kiválóan ismerő, ismereteit másoknak átadó, élete végéig termékeny embert is elveszítettek.

Klinger András

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

GOLDSTEIN, J.R.-STECKLOV, G.: *Long-range population projections made simple.* (A hosszú távú népesség-előrejelzések egyszerűsítése.) *Population and Development Review*, 2002/1. 121–141. p.

A hosszú távú népesség-előrejelzések a demográfia egyik figyelemre érdemes tudományos teljesítményei. Jelenleg legalább három szervezet végez száz esztendőre kiterjedő előjelzéseket: a Világbank, az ENSZ és az IIASA. A szakértők a hosszú távú előrejelzéseknél ugyanazt a módszert alkalmazzák, mint a rövidtávú számításoknál: a kohorsz komponens módszert. Lényege, hogy a különböző kohorszok előreszámítása az időben változó életkor szerint halandósági és termékenységi arányszámok alkalmazásával történik. E módszer kritikus pontja az életkor szerinti arányszámok szintjének és időbeni változásának tervezése, amely egy kellően bonyolult és ezért nehezen átlátható és kritizálható folyamat végeredménye.

Li és Tuljapurkar egy egyszerűbb, analitikus módszert alakított ki azokra az esetekre, amikor a termékenység fokozatosan csökken a reprodukciós szintre. A szerzők e módszert terjesztették ki azokra az esetekre, amikor a termékenység fokozatosan a reprodukciós szint alá csökken, s ezzel egyidőben az élettartam fokozatosan emelkedik. Az így kialakított analitikus módszer segítségével előrejelzett népesség lélekszáma és korösszetétele igen közel esett a Világbank előrejelzése eredményéhez.

A szakembereknek kevés empirikus vagy elméleti alapjuk van a demográfiai események hosszú távú alakulásának alátámasztására. Kevés az ismeret például arra, mikor fogja egy népesség termékenysége elérni a reprodukciós szintet, s így a kor szerinti termékenység előrejelzése is bizonytalan. Azonban a hosszú távú népesség-előreszámítások nem tekinthetők a klasszikus értelemben „előrejelzés”-nek, csupán azt kívánják bemutatni, hogy milyen következményei lehetnek a termékenység és a halandóság különböző irányú és mértékű hosszú távú változásainak. Az előreszámítás analitikus modellje mindezt néhány alapvető mutató segítségével végzi, mint például a várható átlagos élettartam, vagy a nettó reprodukciós együttható. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a finomabb részmutatók alkalmazásának mellőzése lényegében nem befolyásolja az előreszámítások eredményeit.

Az analitikus módszeren alapuló előreszámítások sikerei megnyitják az utat a stochasztikus előszámítások kifejlesztése előtt is, melyek nem csak a népesség számának jövőbeni alakulásáról nyújtanak információt, hanem számszerűsítik azok bizonytalanságát is. Ezeknek az előreszámításoknak is előnye a feltételek megfogalmazásának egyszerűsége, hiszen csak azokat a feltételeket kell számszerűsíteni, melyek a legnagyobb hatással vannak a népesség számának alakulására: például a termékenység hosszú távú szintje, az esetleges termékenységi átmenet gyorsasága, a várható átlagos élettartam időbeni alakulása.

Az analitikus módszerek előnyének hangsúlyosa felveti a kérdést, szükség van-e a jövőben kohorsz-komponens módszerű előreszámításokra. A válasz természetesen igen, mivel a rövid távú előrejelzésekre továbbra is ez a legmegfelelőbb módszer. Rövidtávon az aktuális népességstruktúra nagyobb befolyással van az eseményekre, mint a népmoz-

galmi arányszámok változása. A hosszabb távú előreszámításoknál is megvan a komponens módszer helye, hiszen segítségével könnyen lehet rámutatni egyes nemszokásos népességi jelenségek hatásaira, például az AIDS, vagy a tömeges vándorlási jelenségek következményeire, a nem monoton termékenységi trendek hatásaira. A két módszer ki is egészítheti egymást, párhuzamos alkalmazásuk esetén az ellenőrzési funkciót lehet hangsúlyozni.

M. Á.

McVEY, E. – BAKER, A.: *Improving ONS spatial referencing – the impact on 2000 births and deaths data.* (A Nemzeti Statisztikai Hivatal területi csoportosításának továbbfejlesztése - hatása a 2000. évi születési és halálozási adatokra.) *Population Trends*, 2002/1. 14–22. p.

A statisztikai adatok közzétételénél nagy jelentősége van a területi csoportosításoknak. Az Egyesült Királyság Nemzeti Statisztikai Hivatalában a népmozgalmi adatokat két területi csoportosításban teszik közzé: az adminisztratív közigazgatási egységenként, illetve az egészségügyi hatóságok illetékességi területe szerint. Az események területi csoportosításának alapja a népmozgalmi lapokon szereplő postai irányítószám. A postai irányítószámok által lefedett területekhez tartozó adatok aggregálásával elsőnek a választási kerületek adatai állíthatók elő, majd ezek további aggregálásával a mindkét területi csoportosítás szerinti adatok. Természetesen sok esetben problémát jelent a hosszabb területi idősorok előállítás, főleg amikor az adminisztratív vagy egészségügyi körzetek határai megváltoznak.

Az Egyesült Királyságban a közelmúltban felülvizsgálták a postai irányítószámok rendszerét, amit az alábbiak szerint lehet összefoglalni.

A hagyományos postai irányítószámok rendszerét alapvetően a kézbesítési szempontok határozták meg. Így a postai körzetek határai nem feltétlenül estek egybe a közigazgatási, vagy egészségügyi körzetek határaival. Mivel a területi csoportosítás alapja a postai körzet volt, a körzet összes lakcímét ahhoz a közigazgatási vagy egészségügyi körzethez sorolták, ahová a postai körzet első címe tartozott. Így a postai körzetekből aggregált nagyobb területi egységek adatai kisebb mértékben eltérhettek a közigazgatási, egészségügyi körzetek valóságos adataitól. Külön problémát jelentett az új címek besorolása a körzetekbe, általában a címanyag naprakészen tartása.

Az új irányítószám-rendszer sokkal rugalmasabb, minthogy a kézbesítési körzet térképi koordinátáin alapul. Minden postai címhez hozzárendeltek egy geopontot, amely mind a 26 millió címet 0,1 méter pontossággal azonosítja. Az adott postai körzeten belüli geopontok koordinátáinak átlaga (illetve a geopontok átlagához legközelebb eső cím geopontjának koordinátái) mutatja a körzet térképi elhelyezkedését. Így a postai körzetek statisztikai adatai térképen könnyen ábrázolhatók, de ugyanarra a térképre könnyen rátehetők a közigazgatási vagy egészségügyi körzethatárok is. A körzetek koordinátái és az igazgatási, adminisztratív határok változásai nem befolyásolják egymást, így a hosszabb idősorok könnyen előállíthatók.

A fő kérdés az volt, hogy a technikailag nagy-, tartalmilag kisebb mértékben eltérő rendszerek alkalmazása milyen változásokat idéz elő a települési vagy egészségügyi körzeti adatokban. Ezt a kérdést a 2000. évi születési és halálozási adatok minkét rend-

szer szerinti feldolgozásával és az eredmények összehasonlításával kívánták megválaszolni.

A feldolgozások eredményeit az alábbiakban lehet összefoglalni. A születések területi csoportosításánál a területi azonosság a legmagasabb az egészségügyi körzeteknél volt. A körzetek 48,6 százalékánál semmilyen eltérés nem volt, s 51,4 százalékánál a különbség kevesebb volt, mint 5 eset. Települési szinten az egyezés csak a települések 17 százalékánál fordult elő, 81,7 százalékánál kevesebb, mint 5 eset volt az eltérés és 1,3 százalékánál 5-10 eset volt a különbség a kétféle feldolgozás között. Választási kerületi szinten voltak a legnagyobb eltérések, ahol a körzetek 1,2 százalékánál a különbség meghaladta az 50 eseményt is.

A halálzási adatok némileg jobban megegyeztek, minden területi csoportosításnál magasabb volt a pontosan megegyező adatok aránya, s kisebb volt az eltérések szórása is.

Összefoglalóan megállapítható, hogy az új módszer pontosabb területi adatokat biztosít, s a jövőben könnyebben lehet előállítani az idősorokat is. Az is látható, hogy a módszerváltás miatti adateltérések az első évben törést okoznak az adatsorokban, első sorban a választókerületek szintjén. Magasabb aggregátsági szinten a különbségek jelentősen csökkennek.

M. Á.

PEREIRA, R.: The census coverage survey – the key element of a One Number Census. (A népszámlálás utóellenőrzési adatfelvétele – a „One Number Census” projekt kulcstényezői.) *Population Trends*, 2002/2. 16–23. p.

Az 1991. évi népszámlálás Nagy-Britanniában a becslések szerint a lakosság 97,8 százalékát írta össze. Nemzetközi összehasonlításban a 2,2 százalékos alulszámlálás nem rossz eredmény. A problémát inkább azt jelentette, hogy az alulszámlálás a népesség csoportjai között eltérő mértékű volt. Például a becslések szerint egyes városokban a fiatal férfiak 20 százaléka is kimaradt az összeírásból.

Korábban a népesség egyes csoportjainak alulszámlálását megállapító vizsgálatok végrehajtása időbe tellett, s ez idő alatt több népességszám is napvilágot látott (pl. összeírt népesség, az alulszámlálás mértékével korrigált népesség, az alulszámlálás demográfiai elemzése alapján korrigált népesség stb.) Tovább bonyolította a helyzetet a népesség-továbbbszámítás és a népszámlálás adatainak eltérése is. Fenti problémák elkerülésére indították be a „One Number Census” projektet. Ennek lényege, hogy a népszámlálás csak egy, az alulszámlálással korrigált népességszámot hoz nyilvánosságra, s ez fogja képezni a népesség-továbbbszámítás induló népességét is. Így a projekt kulcseleme az alulszámlálás tényére és differenciális természetének mérésére tervezett utóellenőrzési adatfelvétel.

Az utóellenőrzés tervezésénél az alábbi kritériumokat kellett figyelembe venni:

- a népszámlálási összeírástól teljesen elkülönülten kell végrehajtani,
- legyen képes az alulszámlálás területi különbségeit lefedni,
- szolgáltatson adatokat az összeírt népesség korrekciójához kistérségi szinten,
- adjon megfelelő információkat a postai irányítószám szerinti népességbecslésekhez,

- az összeírás ne növelje nagyon a lakosság terhelését,
- a népszámlálás költségvetésén belül kell végrehajtani.

Fentiek figyelembevételével a kiválasztás legkisebb területi egysége a postai irányítószám-kerület volt. A pontossági kívánalmak határozták meg a minta nagyságát, melynek eredménye képen 300 000 háztartás összeírását tervezték. Az összeírás a népszámlálási összeírást követően három és fél héttel került sor, s az összeírásra három hetes időszakot engedtek meg. A terepmunkában 4400 fő vett részt, ebből 2900 volt az összeírók száma.

Az összeírást nehezítette az időközben az országban megjelent száj- és körömfájás járvány. A járvány elleni intézkedések az ország egyes vidéki területein utak és területek lezárására, illetve egyes farmok látogatási tilalmára terjedt ki. A járvány megjelenésekor végzett gyors helyzetfelmérés alapján kitűnt, hogy a mintába került címek közül nem haladta meg a kétezret az így érintettek száma. A területen dolgozó szakemberek (összeírók, felülvizsgálók) nagy szabadságot kaptak e probléma megoldásában, s végül is, a zárlattal érintett háztartások összeírására is sor került. A módszer az írásbeli megkeresés, majd a telefonos kikérdezés volt.

A cikk írásának időpontjában még csak az összeírás végrehajtásáról voltak információk, melyeket az alábbiak szerint lehet összegezni:

- a válaszolási arány 91 százalék volt, ami önkéntes adatfelvételnél igen jó eredmény,
- Londonban és a dél-kelti területeket, ahol hagyományosan a legnehezebb az összeírás, a válaszadási arány 84 százalék volt,
- a 101 összeírás-szervezési területi egységből 58-ban haladta meg a válaszadási arány a 90 százalékot, s csak 9 körzetben maradt 80 százalék alatt,
- a nem-válaszolás után szervezett postai megkeresés két százalékkal növelte a válaszadási arányt,
- a válaszmegtagadók aránya országosan 5 százalék volt, ami az egyes területeken 4 és 7 százalék között mozgott,

Összefoglalóan igen sikeresnek értékelték az utóellenőrzés végrehajtását, amit ennek alapján méltán tekintenek a "One Number Census" projekt kulcsának.

M. Á.

HECKMANN, F.: *Integrationsforschung aus europäischer Perspektive*. (Integrációkutatás európai szemszögből.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2001/3–4. 341–356. p.

A szerző saját tapasztalatait írja le egy folyamatban lévő EU kutatási projektről, amely Franciaországban, Németországban és Nagy-Britanniában élő bevándorlók második generációjának empirikus vizsgálatával foglalkozik és ezeken az országokon kívül további öt európai ország politikáját is vizsgálja.

A tanulmány a bevándorlók és a lakosság közötti kapcsolat alakulására az „integráció” fogalmát alkalmazza, megkülönböztetve azt az „asszimiláció” kifejezés értelmezésétől. Az integráció során definíciója szerint egyes elemekből új struktúra jön létre, az új struktúrában a kapcsolatok változnak vagy javulnak, és a részstruktúrák hozzájárulnak az összefüggő egész minőségéhez. A bevándorlás vonatkozásában ez az új népeség

kapcsolódását jelenti a fennálló társadalmi struktúrákhoz, a minőséget, módot, ahogyan a szocioökonómiai, jogi és kulturális kapcsolatok létrejönnek.

Az integráció a fogadó társadalom számos körülményétől függ, melyeket általában nyitottságként fogalmazzuk meg. Az eredményes integrálódás az embercsoportok közötti életkörülmények, sajátosságok, az etnikai-kulturális irányultság hasonlóságának növekedésével és az etnikai rétegződés csökkenésével jellemezhető.

Az integrációkutatásban leggyakrabban a bevándorlók második generációját vizsgálják, az említett folyamatok iránya e csoport és a fogadó társadalom viszonyával ellenőrizhető a legjobban. A kutatás két alpmódozata egységes: egyrészt reprezentatív panel- és keresztmetszet-tanulmányok mérik a folyamat pillanatnyi helyzetét, másrészt összehasonlító tanulmányok, melyekben a bevándorlókat és a befogadókat azonos jellemzők alapján mérik össze.

A projektben szereplő három országban az eltérő statisztikai módszertani és közgazdasági feltételek miatt különböző mérési technikákat alkalmaznak.

Mind elméleti, mind gyakorlati szempontból jelentősége van az integrációs fázisok relatív hosszúságának ismeretére a különböző dimenziókon belül.

A felvevő társadalom ismérvei alapján az előítélet – diszkrimináció – hajlandóság paradigmái a leginkább figyelemre méltóak az integrációban. Intézményes diszkrimináció az európai demokráciákban ritkán mutatkozik meg, igaz ugyan, hogy ez csak nagyon nehezen lenne objektív módon kimutatható. Pl. a német adatok analízise alapján diszkrimináció iskolákban, munkahelyeken alig fordul elő, sokkal gyakoribb azonban a diszkóknál. A személyes kapcsolatok visszaautásítása a hazai csoportok részéről egyértelműen negatívan hat az identifikációs migrációra. A tradicionális ipari munkahelyek – melyekben nagyrészt bevándorlók dolgoztak – számának csökkenése és a munkanélküliség növekedése a két lakosságcsoport ellenséges versengését váltotta ki a munkaerőpiacon, egész városrészek és városok kerültek krízishelyzetbe.

A bevándorlók csoportjának tulajdonságain alapuló elméletek szerint a valamihez/valakihez tartozás érzésének és az identitás-tudatnak a bizonytalansága az egyén céllelési képességeit csökkentő tényező. Hátráltatja az általános társadalmi pozíciós harcokban való nélkülözhetetlen részvételt az az integráció, amely nem a társadalom fő intézményeiben, hanem a kisebbségi csoportban megy végbe. Ez a jelenség az úgynevezett mobilitáscsapda. A családi forrás-paradigma szerint a család, illetve a családfő magasabb iskolai végzettsége javítja a lehetőségek kihasználását, az integrációs folyamat sikerét. Gyorsabb az integráció azokban a csoportokban, melyek kultúrája közelebb áll a hazai kultúrához. A racionális választás elmélete szerint minden bevándorló alternatívák közül választhat, a felkínált lehetőségek azonban nagymértékben a társadalom nyitottságától függenek.

Az elvégzett vizsgálatok tapasztalatai alapján tanácsos lenne a nemzetközileg összehasonlítható panel- és keresztmetszeti-vizsgálatok intézményesítése a bevándorlók második és harmadik generációjára vonatkozóan. Különösen a társadalmi, kulturális és identifikációs integráció méréséhez hiányoznak az összevethető adatok.

Sz. G. S.

LÜSCHER, K.: *Soziologische Annäherungen an die Familie*. (A család szociológiai megközelítései.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2001/2. 173–201. p.

A napjainkban végbemenő társadalmi változások közepette számos tudományág kutatja a család „dacosságát”. Mit is rejt ez a sajátos, szokatlan jelző? Mi a család értéke a magánélet számtalan formájának összességében? A tanulmány ezeket a kérdéseket kísérli megválaszolni.

A média családi „retorikája” ellentmondásos: hol a családi modell elavultságát hangsúlyozza, hol pedig a legfontosabb személyes életcélok között említi a családbanélést.

A szociológiai kutatásoknak a család esetében is fontos kiindulópontjai a demográfiai adatok. A politikai események mindig hatottak a születésszámra: a világháborúk idején csökkent, a hatvanas évek elején nőtt, majd a fogamzásgátlók forgalomba kerülésével a családtervezés szélesebb körű terjedése következett. A magánélet és a közélet közötti határ a televízió megjelenésével összemosódott. A városiasodás, a magasabb képzettség, a nők nagyarányú munkába állása megváltoztatta a gyermekvállalás lelki és anyagi tényezőit, az önmegvalósítás és a gyermeknevelés összefüggését.

A polgári családdal szemben morálisan és időben összekapcsolódó házasságkötést ma sokan elutasítják, azonban a jelenlegi családalapítási formák vizsgálata alapján mégis a házasság és a család egy „bizonytalan” összekapcsolódásáról beszélhetünk. A Baden-Württembergben és Svájcban végzett felmérések szerint 1989-ben a nők 17%-a házasságon kívül szülte első gyermekét, ez sokkal magasabb, mint az 1970-es arány. A házasságok 41%-a volt közvetlen időbeli összefüggésben az első gyermek születésével. Az önként vállalt gyermektelenség aránya nőtt, későbbre tolódott az első gyermek születése és a meghosszabbodott élettartam így azt eredményezte, hogy – a történelem során először – több a nagyszülő, mint az unoka. Mindez a gyermek jelentőségét csökkenti, mint a generációs viszonyokét mind a magán-, mind a közéletben megváltoztatja. A családi kapcsolatok vizsgálata a szociológiában és más tudományágakban azonban nemcsak ezeknek a viszonyoknak elemzésére épül. A család működését, továbbvitelét, szocializációs szerepét is meg kell határozni. Csoportdinamikus rendszerként is felfogható, felosztva párkapcsolati és szülő-gyermek kapcsolatokra. Ezt a megközelítést alkalmazza gyakran a pszichológia és a családterápia. Megközelíthető a házasság felől is, mert a szülővé válás a „természetes” célja a házasságnak. Antropológiai szempontból viszont a család alatt nem értéket kell érteni, hanem társadalmi ökológiát, mely változó demográfiai, társadalmi, gazdasági és kulturális körülmények közepette újból és újból kell, hogy intézményesüljön. Ez is a család „dacosságát” bizonyítja.

A vizsgálatok alapján a jelenlegi családi viszonyokat jellemző kettősség a következő formákban jelentkezik:

- szolidaritás: az egyik módja a generációs ellentétek tompításának: a közelség érzése kapcsolódik az eljövendő életformák felé fordulással,
- emancipáció: ideális módja az ambivalenciák áthidalásának, melynek alapja a meggyőződés, hogy az életformák megváltoztathatók és a közös források a fejlődés szolgálatába állíthatók,
- atomizálódás,
- különélés az intézményes összetartozás érzése mellett.

A család helyzete ma ellentmondásos és sokszínű, ám a legnagyobb esélyt teremti biztonságos társadalmi kapcsolatok megismeréséhez és megvalósításához. Krízishelyze-

tekben, amikor a hasznosság, a racionalitás hiánya fenyeget a társadalomban, az emberiség erejével védelmez. Nemcsak a családi generációs kapcsolatokban lehet a meghittségérzetet tapasztalni, a házasság, a partnerkapcsolat vagy a barátság is alkalmas erre, mégis a családban van a legnagyobb esély tartós megvalósulására.

A szociológiai vizsgálatok eredményei egyre újabb és újabb kérdéseket vetnek fel, melyek a kutatás aktualitását és jelentőségét bizonyítják.

Sz. G. S.

RØNSEN, M.-SUNSTRÖM, M.: *Family policy and after-birth employment among new mothers – A comparison of Finland, Norway and Sweden*. (Családpolitika és a nők foglalkoztatása a szülés után – Finnország, Norvégia és Svédország összehasonlítása.) *European Journal of Population*, 2002/2. 121–151. p.

A szerzők cikkükben három skandináv országban hasonlítják össze az első és a második gyermek megszülése után a nők foglalkoztatottsági jellemzőit. A vizsgált három országban már régóta létezik a szülők fizetett gyermekgondozási szabadsága, a támogatott napközi gondozás rendszere, melyeknek célja az anya munkavállalásának segítése, a nemek közötti egyenlőség biztosítása. Az azonosságok mellett a rendszerekben különbségek is vannak, főleg a programok „nagyilelkűsége” és rugalmassága között. Például a szülői gyermekgondozási szabadság hossza Finnországban és Norvégiában 12 hét, Svédországban 15 hónap, vagy a támogatott napközi gondozás igénybevétele az egyik országban csak 5–10 százalék között van, míg a másik országban 40–50 százalék között változik. A szerzők cikkükben arra keresik a választ, hogy fenti különbségek miként befolyásolják az anya teljes- vagy részmunkaidős munkavállalását az első és második gyermek megszületése után.

A gyermekgondozási szabadság hatásait két dimenzióban vizsgálták, a jogosultság és a szabadság hossza hatásait. Mindkét dimenzió sok mindent magába foglal: a jogosultság kérdése tükrözi a munkavállalási hajlandóságot, a gyakorlatban az derült ki, hogy azoknak van nagyobb arányban jogosultságuk a fizetett gyermekgondozási szabadságra, akik körében nagyobb a munkavállalási hajlandóság is. Ez mind a három országra igaz, de Finnországban főleg azokra, akik az első gyermek megszületése után majd teljesidős munkát vállalnak.

A támogatott napközi gyermekellátási formák léte és elterjedése segíti a nőket a munkaerő-piaci megjelenésében: Norvégiában ez inkább az első gyermek megszületése után igaz. Svédországban az első gyermek után inkább a korábban teljes-idős foglalkoztatottak veszik igénybe ezt a szolgáltatást, míg a második gyermek után már a részmunkaidős foglalkoztatottak is. Annak oka, hogy Norvégiában elsősorban az első gyermek születése után veszik igénybe a gyermekgondozási szolgáltatásokat, azt lehet, hogy a szolgáltatás térítési díjai magasak. Finnországban hasonló támogatott szolgáltatások nincsenek, de ebben az országban tapasztalható a teljesidős munkavállalást negatívan befolyásoló támogatott otthoni-gyermekgondozási segély intézménye.

A szerzők bizonyítottak látják, hogy a családpolitika eszközeivel lehet befolyásolni a nők szülés utáni munkavállalási szokásait. Egy jól szervezett, hosszabb idejű otthonmaradásra tervezett program, mint amilyen Svédországban működik, arra ösztönzi a leendő anyákat, hogy a szülés előtt munkát vállaljanak, így teremtve meg a jogosultsá-

got szülés utáni gyermekgondozási szabadságra. Ahol a gyermekgondozásra biztosított kedvezmény rövidebb idejű, ott a szülés előtti munkavállalás ösztönzése is gyengébb erejű.

Ugyancsak állítják a szerzők, hogy a nagyobb kedvezményeket biztosító programok hatásai közül ki kell emelni, hogy az a nők a karrierjét visszatartó hatással van. Mivel a nők nagy része kihasználja a lehetőséget, s hosszabb időre marad otthon, megszakítja munkáját. Így a nagyon hosszú időt gyermeknevelésre biztosító programok – mint a finn otthoni gyermekgondozási segély, vagy a Norvégiába 1998-ban bevezetett rendszer – negatív hatást gyakorolhat a női karrierre és kereseti potenciálra és kialakíthat egy, a nem egyenlő munkamegosztást a családon belül a háztartási munkák végzésében is.

M. Á.

PENN, R.-LAMBERT, P.: *Attitudes towards ideal family size of different ethnic/nationality groups in Great Britain, France and Germany.* (A különböző etnikai/nemzetiségi csoportok véleménye az ideális családnagyságról Nagy-Britanniában, Franciaországban és Németországban.) *Population Trends*, 2002/2. 49–56. p.

Nyugat-Európa országait az alacsony termékenység jellemzi, amely hozzájárul ahhoz, hogy hosszú távon nem biztosítható a népesség reprodukciója. A reprodukciós szint alatti termékenység a szociális és gazdasági következményeivel mindenhol tisztában vannak, s a kutatók, politikusok egy része a népesség számára és összetételére gyakorolt hatása miatt a bevándorlási politika újrarendelését is felveti. Teszik ezt anélkül, hogy megfelelő információval rendelkeznenek a bevándorlás esetleges emelkedésénél számításba vehető népességi csoportok termékenységének jellegzetességeiről. Jelen dolgozat három ország adatfelvétele segítségével mutatja be a különböző etnikai, faji csoportok termékenysége közötti különbségeket.

Nagy-Britanniában az 1991. évi népszámlálás alkalmával úgy találták, hogy e jelentős különbségek vannak a különböző etnikai csoportok háztartásnagyságában, gyermekszámában. Míg a fehérek háztartásaiban átlagosan 1,96 16 éves vagy idősebb felnőtt és 0,48 16 éven aluli gyermek volt, addig a pakisztáni és a bangladesi háztartásokban átlagosan 2,7 felnőttet és 2,1–2,5 gyermeket számláltak. Az indiai származásúak körében a felnőttek átlaga hasonló volt, de az átlagos gyermekszám már 1,15 volt csak, a kínaiak körében a felnőttek átlaga is alacsonyabb (2,3 16 éves és idősebb), de a gyermekek átlaga már csak 0,7 16 éves aluli gyermek háztartásonként. A karibi származású fekete népesség háztartásnagysága és gyermekszáma gyakorlatilag azonos volt a fehér népességével. Kimutatható, hogy azon etnikai csoportokban alacsonyabb a gyermekkorúak aránya a háztartásokban, ahol a párok között magasabb a fehér partnerrel élők aránya.

Franciaországban a befejezett termékenység 1982-ben mért különbségeit mutatták ki a különböző etnikai csoportok között. Míg a bennszülött vagy állampolgárságot kapott franciák átlagos gyermekszáma 2,6 gyermek volt, addig az algériaiak 6,5, a marokkóiak 6, a tunéziaiak 5,2 és a portugálok 3,6 gyermekkel rendelkeztek átlagosan. Az adatok az 1980-as évek első felében mutatják a termékenységi különbségeket. Azóta

a családok gyermekszámában jelentős változások voltak: az 1990-es évek első felében a teljes termékenységi arány értéke Marokkóban már 3,3, Algériában 4,4 volt „csak”. Más kutatók arra mutattak rá, hogy Franciaországban az észak-afrikai bevándorlók kívánt gyermekszáma (2,7 gyermek családonként) már alig haladja meg a francia népesség egyéb csoportjainak kívánt gyermekszámát (2,5 gyermek).

Németországban a török és a jugoszláv vendégmunkások csoportjainak termékenységet vizsgálták. Egy 1996. évi németországi vizsgálat szerint a német nők befejezett termékenysége 1,93 gyermek volt, szemben a török nők 3,8 és a volt Jugoszláviából származó nők 2,3 átlagos gyermekszámával. Mind a török, mind a jugoszláv nők termékenysége alapvető változásokon ment keresztül az anyaországokban is. 1960 és 2000 között a teljes termékenységi arányszám értéke Németországban 2,37-ről 1,36-ra, Törökországban 6,18-ról 2,50-re és Jugoszláviában 2,6-ről 1,67-re csökkent.

1997–2000 között „A Nemzeti Integrációs Stratégiák hatása Nyugat-Európában” c. adatfelvétel keretében három országban – Franciaországban, Nagy-Britanniában és Németországban – a 16–25 éves fiatalok véleményét tudakolták számos kérdésben, így az ideális családnagyságról is. A felvétel tervezésénél úgy gondolták, hogy az ideális családnagyságról alkotott vélemények tükrözni fogják a majdani termékenységi különbségeket is, és várhatóan e véleményekben az anyaország termékenységi jellegzetességeit is mutatják. Ez utóbbi várakozás igazolódott a brit mintán, de nem a francia és német mintákon. Korábbi vizsgálatok kimutatták, hogy a Franciaországba a Maghreb térségből bevándorlók magasabb iskolai végzettségük, mint otthonmaradt társaik és valamilyen szinten bírják más a francia nyelvet is. Így leszármazottaik magatartása a vártnál gyorsabban konvergál a franciákéhoz, s ez megmutatkozik termékenységi elképzeléseiben is. A német mintán a konvergencia okait nem sikerült egyértelműen felfedni.

A globális termékenységsökkenés párhuzamosan megy végbe a bevándorolt etnikai csoportok termékenységi konvergenciájával Nyugat-Európa országaiban. E két egyidejű változás hatására, kiegészítve a fejlett országok és a fejlődők történetileg kialakult jelentős termékenységi különbségeivel, a bevándorlók termékenysége még mindig eltér a célszármban tapasztalttól. Az eltérések nem vezethetők vissza olyan kulturális különbségekre, mint pl. a nyelvismeret, azonban e téren a vallás jelentősége igazolható.

M. Á.

COHAN, C. L. – KLEINBAUM, S.: *toward a greater understanding of the cohabitation effect: Premarital cohabitation and marital communication.* (Az együttélés hatásának jobb megértése felé: Házasság előtti együttélés és a házaspárok közötti kommunikációs.) *Journal of Marriage and Family*, 2002/1. 180–192. p.

Az Egyesült Államokban 1996-ban közel négy millió különböző nemű pár élt együtt, ami hétszerese az 1970. évi számuknak. A harminc éveseknek és az újházasoknak közel fele párkapcsolatban él, illetve élt korábban. A jelenséggel kapcsolatban általában arra hivatkoznak, hogy az együttélés lehetővé teszi a házastárs jobb megválasztását. Ugyanakkor az a tapasztalat, hogy az együttélést követően összeházasodottak gyakrabban válnak el, mint azok, akik a házasságkötés előtt nem éltek együtt. A szerzők a jelenség egyik okát, a házastársak közti beszélgetéseknek az együttélés során szerzett tapasztalatok függvényében való alakulását vizsgálják.

A vizsgálat 92 döntően fehér házaspárra terjedt ki, akik 1995 és 1998 között kötöttek házasságot, a házasság első két évében jártak, és még nem született gyerekük. A férfiak átlagos életkora 27, a feleségeké 25 év volt. A vizsgált házaspárok kérdőívet töltöttek ki, és négyórás videóra rögzített beszélgetést folytattak, aminek a témáit ők maguk választották a beszélgetést irányító által megadott lista alapján. Az utóbbi a beszélgetés jellegére vonatkozó javaslatot is tett. A beszélgetésekben házassági problémák megoldását vitatták meg, és a beszélgetés eredményét pontozással értékelték (lásd önuralom megőrzése, negatív, illetve pozitív érzelmek, verbális agresszivitás). Hasonló módon a házaspárok beszélgetést folytattak a szociális/lelki segély szolgáltatás kérdéseiről. Az együttélés során szerzett tapasztalatoknak, mint magyarázó változónak a hatását vegyes modellt alkalmazó többváltozós kovariancia elemzéssel értékelték.

A korábban egymással vagy mással való együttélés során szerzett tapasztalatok hatása kimutatható volt a beszélgetésekben megnyilvánuló meggyőzés és az önuralom megőrzése területén. Mindkét vonatkozásban inkább a férj problémáinak megbeszélésekor lehetett a korábbi tapasztalatok hatását kimutatni. A korábbi együttélésből kikerülő férfiak és feleségek egyaránt inkább hajlamosak voltak a verbális agresszióra, mint azok, akik együttélés nélkül házasodtak össze. A korábbi együttélésből kikerülő feleségek kevesebb pozitív érzést juttattak kifejezésre a vizsgált beszélgetésekben, mint az együttélés nélkül házasságra lépők nők.

Az együttélés nélkül házasságra lépő párok inkább keresték a szociális/lelki segély lehetőségét, vagy legalábbis nem zárkóztak el az elől, szemben az egyszeri vagy többszöri együttélés után összeházasodottakkal. Az ilyen természetű segély nyújtására a korábbi együttélők kevésbé hajlottak, mint az együttélés nélkül összeházasodottak.

Összefoglalva megállapítható, hogy a házasság előtt párkapcsolatban élők több negatív és kevesebb pozitív hozzáállást tanúsítottak a problémák megoldását szolgáló vagy a szociális/lelki segély kérdését megvitató beszélgetésekben. Arra vonatkozóan kevés bizonyítékot találtak, hogy a többszöri együttélésből kikerülők lényegesen rosszabb minősítést kapnának a beszélgetéseikre, mint azok, akik csak egy partnerrel éltek együtt a házasság előtt.

Sz. K.

UPCHURCH, D. M. – LILLARD, L. A. – PANIS, C. W. A.: *Nonmarital childbearing: Influences of education, marriage, and fertility.* (Házasságon kívüli gyermekszülés: Az iskolázottság, a házasság és a termékenység szerepe.) *Demography*, 2002/2, 311–329.

Az Egyesült Államokban az elmúlt fél évszázadban lényegesen nőtt a házasságon kívüli termékenység mind az ilyen születések abszolút számát, mind azoknak az összes születésen belüli arányát tekintve. A jelenséget időközben lezajlott társadalmi és gazdasági változásokkal magyarázzák, amelyek a családalapítást is érintették. Lényegében arról van szó, hogy csökkent az a gazdasági és társadalmi előny, amit a nők számára a házasság jelent. Ezzel párhuzamosan nőtt a gyermeküket egyedül nevelő anyák társadalmi elfogadottsága.

A szerzők a fiatalok országos longitudinális megfigyelésébe közel 6000 és 1979 óta évente megkérdezett, a megfigyelés kezdetekor 14–21 éves nő adataira alapozzák meg-

állapításait. Házasságon kívüli teherbe esés a vizsgált nők 28 százalékánál fordult elő, amiben lényeges etnikai eltérés mutatkozott. A kérdéses arány a fehér nőknél 21, a spanyol eredetűeknél 36, míg a feketéknél 62 százalék volt. Az élveszületéssel záruló terhességeknél a születések 25 százaléka házasságon kívüli születés volt, miközben a házasságon kívül kezdődött terhességek 8 százaléka már házasságon belüli születéssel végződött.

A tanulmányaikat megszakító nem fekete nők körében lényegesen magasabb volt a házasságon kívüli szülés, mint azoknál, akik tovább folytatták a tanulmányaikat. (Az előbbieket nem azért hagyták abba a tanulást, mert teherbe estek.) A fekete nőknél a tanulmányok megszakításának csak kisebb hatása van a házasságon kívüli teherbe esés kockázatára. Az adatokat a szerzők úgy kommentálják, hogy azok a nők, akik inkább hajlamosak házasságon kívül teherbe esni, egyidejűleg hajlamosak a tanulmányaik abbahagyására is.

A korábban már házasságban élt fekete nőknél lényegesen kevesebb a házasságon kívüli terhesség, mint a sohasem házasodottaknál. Ugyanezt a spanyol eredetű és a fehér nőknél nem tapasztalták. A már gyerekes anyák körében lényegesen ritkább a házasságon kívüli teherbe esés. Fehér és spanyol eredetű nőknél az ilyen hatás erősebb, ha a gyerek házasságban, nem pedig házasságon kívül született. Fekete nőknél a házasságban vagy házasságon kívül született gyerek lényegében azonos mértékben csökkenti a házasságon kívüli teherbe esés kockázatát. A házasságon kívüli második teherbe esés kockázata általában kisebb, mint az elsőé.

A házasságon kívüli teherbe esés kockázata 20 éves korig nő, majd állandósul. Az iskolázott szülők lányainál ritkább a házasságon kívüli teherbe esés. A csonka családi háttér növeli a házasságon kívüli teherbe esés kockázatát. Magasabb családi jövedelem mellett lényegesen kisebb a házasságon kívüli teherbe esés kockázata. Az adatok megerősítik a korábbi vizsgálatok tapasztalatait, miszerint a kedvezőtlen családi háttér növeli a házasságon kívüli teherbe esés kockázatát.

A magasabb gyakoriságú abortuszt mutató államokban lényegesen kevesebb a házasságon kívüli szülés, mint ott, ahol ritkább az abortusz. Ezzel szemben azokban az államokban, ahol egy főre számítva több az ilyen beavatkozást végző hely, a házasságon kívüli szülések gyakorisága is magasabb. Ez részben annak is lehet az eredménye, hogy abortuszt végző intézetet főként ott létesítettek, ahol sok volt a nemkívánatos terhesség.

Sz. K.

KARNER, T. X.: *Caring for an aging society: Cohort values and eldercare services*. (Az idősödő társadalomról való gondoskodás: Kohorsz értékek és idősgondozási szolgáltatások.) *Journal of Aging and Social Policy*, 2001/1. 15–36. p.

Az öregedés és az öregedés kulturális szempontból való megközelítése két tényezőt vesz figyelembe: a társadalmi szerkezet és az egyének, mint szereplők hatását. Az öregedés és az öregedés időben változó fogalmának vizsgálatához a kohorszok biztosítanak olyan az előbbiekhöz képest közepén elhelyezkedő elemzési keretet, amivel jobban megérthetjük a kérdéssel kapcsolatban jelentkező gondolatokat és elvárásokat. Adott

kohorsz egyazon történelmi szakaszban szocializálódik, és a fiatalon megszerzett tapasztalatait az idő múlásával is megőrzi. A szerző ezt érti kohorsz értékek alatt.

Az Egyesült Államokban 1935-ben elfogadott társadalombiztosítási törvény, a később végrehajtott módosítások és kiegészítések ellenére őrzi alapvető kiindulópontját. Eszerint az időseket különálló társadalmi csoportként kell kezelni, és kormányzati beavatkozás révén kell gondoskodni róluk. A szerző egyenként vizsgálja a különböző időszakokban (1912–1921, 1922–1927, 1928–1945, 1946–1954, 1955–1965, 1966–1977) született kohorszok piaci szempontú megítélését. A társadalmi szerkezet bonyolultabbá válásával és az átlagos életkor meghosszabbodásával az egymást követő születés-iskola-munka-házasság-öregkor-halál lineáris szakaszolás már nem fedi le a valós helyzetet. A tanuláshoz felnőtt korban is vissza kell térni, a válást újabb családalapítás és lakásteremtés követheti, az öregkor pedig lehetőséget adhat a személyiség gazdagodására és az emberi kapcsolatok kiterjesztésére.

A 21. században olyan idős korosztály megjelenésével kell számolni, akik a testkultuszt, az önmegvalósítást és a fogyasztást tekintették mindvégig életcéljuknak. Ők az öregkort, mint sikeresen megoldandó feladatot fogják fel. Ugyanakkor kevesebbüknek van saját háza, kevesebbet tettek félre és alig van jelentősebb befektetésük, szemben a korábbi öregekkel. Közülük a nők és a valamelyik kisebbséghez tartozók veszélyeztetettek anyagi szempontból. Ez nem csak napi gondot jelenthet a számukra, hanem az egészségügyi ellátásból is kiszorulhatnak, ami az életkilátásaikat is rontja. A családjuk részéről várható támogatás esélyét rontja, hogy kevesebb gyerekük van, többször váltak és újránházasodtak, inkább mozgalmas, mint rendezett családi életet éltek. Összefoglalva: nagyobb mértékben szorulnak rá a szervezett idősgondozásra, mint ami korábban jellemző volt az öregekre.

Ami a viselkedésüket illet, hajlamosak tagadni az öregségüket, harcolnak az öregedés ellen, és az „öreg” megjelölést csak a nagyon idősekre és igen betegekre fogadják el. Úgy érzik jogosultak arra, amit igényelnek, és nem fogadják el az elkülönített idős közösségbe való bezártságot, hogy ott golfozzanak egymással. Mindezzel számolniuk kell a szociológusoknak, a politikusoknak és az ellátó intézmények működetőinek egyaránt. A szociálpolitikára vár, hogy egyensúlyt teremtsen a társadalombiztosítás egykori befizetőinek tett hallgatólagos ígéretnek valóra váltását számon kérő idősök elvárásai, valamint a mérsékelt fizetési hajlandóságot mutató fiatalabb korosztályok hozzájárulása között.

Sz. K.

COHEN, G. – DUFFY, J. C.: *Are nonrespondents to health surveys less healthy than respondents?* (Az egészségi felmérések adatszolgáltatást megtagadói kevésbé egészségesek, mint az adatszolgáltatók?) *Journal of Official Statistics*, 2002/1. 13–23. p.

A válaszadás megtagadásából eredő torzítása olyan felméréseknél jelentkezik, ahol a személyek válaszadási készsége összefügg a megfigyelés témájával. Erre jó példa az egészségi állapot felmérése. A szerzők az ebből adódó torzítás lehetséges korrekciójával foglalkoznak. Adataik egy 1993-ban Skóciában 15 oldalas kérdőív postázásával végzett felmérésből származnak. Mind a válaszadók, mint a válaszadást megtagadók elhalálózását feljegyezték a felmérést követő öt éven át, amit az Országos Egészségügyi Szolga-

lat központi nyilvántartása (British National Health Service Central Register) tett lehetővé. A levelezéssel történő megfigyelés idején 55 éves és idősebb válaszolók, illetve nem válaszolók túlélését *Kaplan-Meier*-féle halandósági táblák összeállításával és arányos kockázati regresszióelemzéssel vetették össze egymással.

A halandósági arány a válaszadást megtagadóknál mindkét nemnél a 65 éves és idősebb korosztályban lényegesen magasabb volt, mint a kérdőívet kitöltve visszaküldők körében. Az eltérést a szerzők táblázatban és grafikusan ábrázolt halandósági táblák alapján is bemutatják. A grafikon jól jelzi, hogy a férfiaknál a kor előrehaladtával egyre nagyobb az életben maradási esélyben a válaszolók javára mutatkozó különbség. Az akut betegségben szenvedők vagy az ilyen betegségtől mentesek körében egyaránt magasabb volt a válaszadást megtagadók halandósági aránya a válaszolókéénál.

Az adatok világos bizonyítékkal szolgálnak arra, hogy a személyek egészségi állapota (ahogy azt ők maguk látják) és válaszadási hajlandósága között kapcsolat van. Ezt mások vizsgálatai is megerősítik. A válaszadás megtagadásából eredő torzítás mértéke érthetően függ attól, hogy mekkora a nem válaszolók aránya. A szerzők felmérésénél az utóbbi 18 százalék volt, és úgy gondolják, hogy ezért nem okoz komolyabb torzítást. Azt, hogy a megkérdezettek nagy hányada válaszolt, több dologgal magyarázzák: az időseknek több idejük van a kérdőív kitöltésére, lévén, hogy inkább otthon ülnek, amúgy is foglalkoznak az egészségükkel, és végül generációs attitűd is lehet az, hogy a félig-meddig hivatalos szerv adatkérésének eleget tettek.

Az adatgyűjtés meghiúsulásának különben az adatszolgáltatás megtagadása mellett más okai is lehetnek: postázási tévedés, az illető meghalt, de a nyilvántartásból nem törölték, vagy egyszerűen csak elköltözött. Az adatszolgáltatástól húzódó személyek egy részét telefonhívással rá lehet venni arra, hogy késve ugyan, de kitöltsék a kérdőívet.

A szerzők végkövetkeztetése az, hogy a 75 évesnél idősebbek körében az egészségi megfigyelés alábecsüli a betegeskedők számát, akármilyen gondosan is szervezik meg a megfigyelést. A „fiatal öregkorban” (az 55–64 éveseknél) azonban nem kell komolyabb torzítástól tartani.

Sz. K.

SÖDERLING, I.: Die finnischen Einstellungen gegenüber der Zuwanderung und den Migranten – Erhebungen im Kontext der finnischen Migrationsforschung. (Finn állásfoglalások a bevándorlással és a bevándorlókkal kapcsolatban – felmérések a finn migrációkutatás tükrében.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2001/3–4. 399–411. p.

A második világháború után Észak-Európa migrációs áramlataiban a Finnországból Svédországba emigrálók és a visszatérők aránya volt a legmagasabb. Finnország egyébként mind a globális, mint az európai migrációtól érintetlen maradt. A '90-es években azonban a balti országok és Oroszország nyomására megnőtt a bevándorlók száma, 2000-ben ez szám az összlakosság 1,7%-át tette ki: finn származásúak, finn állampolgárok házastársai, menekültek vagy munkavállalók, diákok. Az 1999-ben bevándorlók származási országukat illetően legnagyobb számban oroszok (19 200), észtek (10 700)

és svédek (7900) voltak. A legtöbb menekültként Finnországban élő Szomáliából és az egykori Jugoszláviából érkezett.

A Finn Munkaügyi Minisztérium 1989 és 1999 között végzett felméréseket a migrációval és a bevándorlókkal kapcsolatos beállítódások változásáról a recesszió, majd a konjunktúra idején. A 15 évnél idősebb népesség körében végzett reprezentatív felmérés eredményei szerint 1998-ban a megkérdezettek pozitívabban viszonyultak a menekültekhez és a külföldi munkaerőhöz, mint 1993-ban, amikor nagy volt a munkanélküliség. A beállítódás a skandinávokkal és angolszászokkal szemben kedvezőbb volt, mint az oroszok, arabok és szomáliaiak esetében. A '90-es évek végén kisebb volt a faji ellenérzés, azonban nőtt a félelem a külföldiek által terjesztett AIDS-szel és a drogokkal szemben. A bevándorlók nyelvi és politikai jogainak fontosságát 1989-ben pozitívabban ítélték meg. Az elfogadóbb beállítódás a magasabb végzettségű, város lakó, vallásos vagy nem parasztpárti személyekre volt jellemző.

A Szociális Minisztérium a kilencvenes évek közepén szintén felmérést végzett ugyanebben a témában. Ebből kiderült, hogy a finnek tehernek érzik a bevándorlókat, leginkább a baloldali pártok szimpatizánsai viszonyulnak kedvezőtlenül hozzájuk. A vélemények keményedtek a '90-es évek alatt. Nem azonos a hozzáállás a különböző kontinensekről érkezőkhöz. Szignifikáns az összefüggés a sikertelenebb életvitel és a negatív beállítottság között. Összességében feltehető, hogy ha a jóléti rendszer további recessziója bekövetkezik, a negatív hozzáállás erősödni fog.

A figyelemreméltó vizsgálati eredmények mérlegelése alapján mind a Munkaügyi Minisztériumban, mind a Népességekutató Intézetben újabb felmérések készülnek, amelyeket 2002 őszétől teszik közzé.

Sz. G. S.

MOORS, H. – ESVELDT, I. – DAM, van E.: *Opinions on migrants and migration policy in the Netherlands in a European perspective.* (Holland vélemények a bevándorlóról és a bevándorlási politikáról európai nézőpontból.) Genus, 2001/3–4. 191–213. p.

A tanulmány 1986 és 1997 között Hollandiában végzett felmérések adataira támaszkodik. A második világháború után, az 1960-as évektől döntően gazdasági okokból bevándorlók, azaz munkakeresők érkeztek az országba a Földközi-tenger vidékéről. Ennek az 1973. évi olajválság vetett véget, amikor a holland ipar munkaerő igényének növekedése megtorpant. Azóta családgyesítés, holland fellel kötött házasság és menekjog kérés szerepel a bevándorlók okai között. A bevándorlók főként fiatal férfiak és nők.

A holland kormány az 1970-es évek végén ismerte fel, hogy az addig bevándoroltak többsége nem fog többé visszatérni szülőföldjére, és a bevándorlás is folytatódni fog. Ehhez járult az 1980-as évek elején egy gazdasági válság, amikor a munkanélküliség főként a külföldieket sújtotta. 1983-ban elfogadták a kisebbségi törvényt, ami korlátozta a bevándorlást. Azóta szigorú feltételekhez (jövedelem, lakás) kötve és csak házasság révén lehet törvényesen bevándorolni Hollandiába. Maga a kisebbségi törvény azonos jogokat és lehetőségeket kívánt biztosítani az országban élő nemzetiségeknek. Emellett a bevándorlók kulturális önazonosságának megőrzését is kívánatosnak tartották. A

törvény a jogokat deklarálta, a munkáltatók és a társadalom idegenekkel szembeni viselkedését viszont nem vizsgálta.

A kormányzati intézkedések az oktatás és a munkavállalás terén csak korlátozott hatást értek el. Az 1980-as évek végén a politika és a társadalom hozzáállása is megkeményedett a bevándorlás és a kulturális sokszínűség megítélésében. A bevándorlók jelenlétét ellenző szélső jobb párt viszont az 1998-as választásokon kiszorult a parlamentből. A jelenlegi politika a bevándoroltak bevonására törekszik a civil és politikai életbe, hogy ily módon integrálja őket a holland társadalomba.

Hollandiában a lakosságnak kerekén öt százaléka külföldi: török, marokkói vagy a Holland-Antillákból való. A menekültek fél százalékot tesznek ki. Minderről a hollandok keveset tudnak, és a diákok/fiatalok is tájékozatlanok ebben a témában. Az emberek általában fölébecsülik az idegenek számát, amikor erről kérdezik meg őket. A hollandok nagyobb része negatív érzéssel viseltetik az idegenek iránt. Ugyanakkor azzal, hogy az országnak erkölcsi kötelessége a menekültek befogadása, a nagy többség egyetértett. Az idegenek jelenlétéből adódó kulturális sokszínűséget a magasabb végzettségűek és a fiatalok inkább elfogadják. Azt, hogy a külföldiek rontanak a hollandok munkalehetőségét, négy megkérdezettből csak egy válaszolta.

A szerzők egy európai felmérésre hivatkozva állítják, hogy más nyugat-európai országokban sem jobban tájékozottak az emberek az ott élő külföldiek tényleges számáról. Azt, hogy túl sokan lennének az idegenek, országonként eltérően ítélik meg. Általánosságban elmondható, hogy az idegenek számával arányosan fokozódnak a velük kapcsolatos negatív érzelmek. Megjegyzendő, hogy az Európai Unió országaiban egyre inkább csak az Unión kívülről érkezőket tekintik bevándorlónak, illetve idegennek.

Sz. K.

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

DEMOGRAPHY

az Amerikai Népesedési Társaság folyóirata

2002. No. 2.

AGADJANIAN, V.–PRATA, N.: Háború, béke és termékenység Angolában.

KRAVDAL, Ø.: Iskolázottság és termékenység Fekete-Afrikában: az egyén és a közösség hatásai.

AMIN, S.–BASU, A.M.–STEPHENSON, R.: Területi különbségek a fogamzásgátlás alkalmazása terén Bangladesben.

YI, Z.–LAND, K.C.: A periodikus változások gyorsaságának kezelése a Ryder-féle „fordító-egyelet” kiterjesztésével.

SCHMERTMANN, C.P.: Az életkor szerinti arányszámok becslésének egyszerű módszere az egymást követő keresztmetszeti adatokból.

UPCHURCH, D.M.–LILLARD, L.A.–PANIS, C.W.A.: Nem-házasság gyermekvállalás: az iskolázottság, házasság és termékenység hatásai.

TEACHMAN, J.D.: A válási rizikó-tényezők állandósága a különböző kohorszokban.

- BOARDMAN, J.D.–POWERS, D.A.–PADILLA, Y.C.–HUMMER, R.A.*: Alacsony születési súly, társadalmi körülmények és a gyermekek fejlődése az Egyesült Államokban.
- WALDFOGEL, J.–HAN, W.-J.–BROOKS-GUNN, J.*: Az anya korai munkavállalásának hatása a gyermek kognitív fejlődésére.
- DE LEIRE, T.–KALIL, A.*: A jó dolgok együtt járnak: egyszülős család a többgenerációs háztartásokban és a tizenévesek gyermekek nevelése.

2002. No. 3.

- RUSHON-SIGLE, W.–MC LANAHAN, S.*: Az új nem-házasság anyák életkörülményei.
- JEPSEN, L.K.–JEPSEN, C.A.*: Az összeállítás tényezőinek empirikus elemzése azonos nemű és az ellenkező nemű párok körében.
- BAUGHMAN, R.–DICKERT-CONLIN, S.–HOUSER, S.*: Hogyan követhetjük nyomon az együttélést a SIPP alkalmazásával? A direkt és az indirekt becslésekre vonatkozó megfontolások.
- ALBA, R.–LOGAN, J.–LUTZ, A.–STULTS, B.*: A harmadik generációk már csak angolok? Az anyanyelv elvesztése vagy megőrzése a bevándorlók unokái körében.
- DULEEP, H.O.–DOWHAN, D.J.*: Bepillantás a külföldi születésű férfiak jövedelemnövekedésébe longitudinális adatok segítségével.
- MOUW, T.*: A fekete munkások elvesztik a kapcsolatot? A földrajzi távolság és a munkáltatói utasítások hatása a cégen belüli faji szegregációra.
- LAUDERDALE, D.S.–KESTENBAUM, B.*: Az idős ázsiai származású amerikai népesség halálozási arányszámai az egészségügy és a társadalombiztosítás adatai alapján.
- BURKHAUSER, R.V.–DALY, M.C.–HOUTENVILLE, A.J.–NARGIS, N.*: Beválláson alapuló munkaképtelenségi adatok: mit mondhatnak, és mit nem mondhatnak nekünk.
- MERLI, M.G.G.–SMITH, H.L.*: Sikerült-e a kínai családtervezési politikának változásokat előidézni a termékenységi preferenciákban?
- RATCLIFFE, A.A.–HILL, A.G.–HARRINGTON, D.P.–WALRAVEN, G.*: Férfiak és nők beszámolója a termékenységi eseményekről Gambia vidéki részein.

EUROPEAN JOURNAL OF POPULATION

az Európai Népesedési Társaság folyóirata

2002. No. 3.

- SOBOTKA, T.*: Észrevételek „A termékenység empirikus elemzése az egyesülés utáni Kelet-Németországban” c. cikkhez.
- LECHNER, M.*: Válasz Thomas Sobotkának.
- BOCQUET-APPEL, J.P.–RAJAN, I.S.–BACRO, J.N.–LAJAUNIE, C.*: India termékenységi átmenetének kezdete.
- KOHLER, H.-P.–KOHLER, I.*: Termékenységsökkenés Oroszországban az 1990-es évek elején, közepén: a gazdasági bizonytalanság és a munkaerőpiaci krízis hatása.
- VAN WISSEN, L.J.G.*: A cégek demográfiája: egy hasznos szókép?
- HANK, K.*: Regionális társadalmi környezet és egyéni termékenységi döntések: az első és második gyermek születésének többszintű elemzése Nyugat-Németországban.

GENUS

A Római Tudományegyetem Népeségtudományi Intézetének folyóirata

2002. No. 1.

- CASELLI, G.–MESLÉ, F.–VALLIN, J.*: Az epidemiológiai átmenet elméletének kivételei.
- ABBASI-SHAVAZI, M.J.–P. MC DONALD.*: Az Ausztráliába bevándorló európaiak és a származási országban élők termékenységeinek összehasonlítása.
- SIMÓ NOGUERA, C.–GOLSCH, K.–STEINHAGE, N.*: A bizonytalanság növekedése a spanyol munkaerőpiacon és a felnőtté válás.
- AROKIASAMY, P.*: Szoptatás és annak fogamzásgátlási szerepe a szülés utáni vérzés hiányra és a fogamzás bekövetkezésének időpontja Indiában.
- TERZERA, L.*: A többes-szülések elemzése Olaszországban.

JOURNAL OF MARRIAGE AND THE FAMILY

az USA Családi Kapcsolatok Nemzeti Tanácsának folyóirata

2002. No. 3

- CONNIDIS, I.A.–MC MULLIN, J.A.*: Szociológiai ambivalencia és családi kötődések: egy kritikai perspektíva.
- BENGSTON, V.–GIARRUSSO, R.–MABRY, J.B.–SILVERSTIN, M.*: Szolidaritás, konfliktus és ambivalencia: egymást kiegészítő és egymással versenyző perspektívák a generációk közötti kapcsolatokban?
- CURRAN, S.R.*: Közvetítő eszköz, felelősség és beágyazott kapcsolatok: „mit okoz a szerelem?”
- LÜSCHER, K.*: Generációk közötti ambivalencia: lépések az elméletben és a kutatásban.
- CONNIDIS, I.A.–MC MULLIN, J.A.*: Ambivalencia, családi kötődések és a szociológia művelése.
- PILLEMER, K.–SUITOR, J.J.*: Az anya felnőtt gyermekei iránt érzett ambivalenciájának magyarázata.
- TING, K.–CHIU, S.W.K.*: A szülői ház elhagyása: a kínai kultúra városi környezetben.
- FRANKENBERG, E.–LILLARD, L.–WILLIS, R.J.*: A generációk közötti transzferek jellemzői Délkelet-Ázsiában.
- KING, V.*: A szülők válása és az egymás iránti bizalom a felnőzz leszármazottaknál.
- MARKS, N.F.–LAMBERT, J.D.–CHOI, H.*: A segítségnyújtás kezdete, nem és pszichológiai jólét: egy prospektív országos vizsgálat az USA-ban.
- BAER, J.*: Rizikó vagy protektív faktor a családi kohézió a tizenévesek fejlődése során?
- CUI, M.–CONGER, R.G.–BRYANT, C.M.–ELDER Jr. G.H.*: A szülők viselkedése és a serdülők baráti kapcsolatainak minősége: egy szocio-kontextuális perspektíva.
- AMATO, P.R.–FOWLER, F.*: Szülői gyakorlat, a gyermek nevelése és a családok sokszínűsége.
- TEACHMAN, J.D.*: A gyermekkori életkörülmények és a válás generációk közötti átörökítése.

- SCHILLER, K.S.–KHMELOV, V.T.–WANG, X-Q.*: Gazdasági fejlődés és a családi jellemzők hatása a matematika tantárgybéli teljesítményekre.
- BATALOVA, J.A.–COHEN, P.N.*: Házasság előtti együttélés és a házimunka: párok az országban.
- PARRADO, E.A.–ZENTENO, R.M.*: Nemi különbségek az együttélés gyakorlatában, Mexikóban: bizonyítékok a házasságkutatási modell alapján.
- RALEY, R.K.*: A kismintás vizsgálatok eltérő alulszámlálásának torzító hatása a házasságra lépők etnikai különbségeire vonatkozó adatokban.
- WILCOX, W.B.*: Vallás, konvenció és a szülők hatása.
- FOX, G.L.–BENSON, M.L.–DE MARIS, A.A.–WYK, J.V.*: Gazdasági nehézségek és erőszak az intim körben: a családi stressz és forrás-elméletek tesztelése.

POPULATION

a Francia Nemzeti Népeségtudományi Intézet folyóirata

2002. No. 2.

- CHARBIT, Y.*: A platóni város: történelem és utópia.
- BRUGEILLES, C.–CROMER, I.–CROMER, S.*: A férfi és női nem megjelenítése a képeskönyvekben, hogyan járul hozzá a gyermekeknek szóló irodalom a nemiség feldolgozásához.
- KOUAMÉ, A.–SCHELLEKENS, J.*: Vidékfejlesztés és attitűd a családnagyság tekintetében Elefántcsontparton
- MERON, M.–WIDMER, I.*: A munkanélküli nők késleltetik az első gyermek megszületését.
- KONIETZKA, D.–KREYENFELD, M.*: A női munkavállalás és a házasságon kívüli termékenység a kilencvenes években Németországban: kelet és nyugat összehasonlítása.
- LADIER-FOULADI, M.*: Az iráni család a demográfiai átmenetben és a gondoskodó állam megjelenése.

POPULATION AND DEVELOPMENT REVIEW

az Amerikai Népesedési Tanács folyóirata

2002. No. 2.

- CALDWELL, J.C.–SCHINDLMAYR, T.*: Történeti népességi becslések: a konszenzus megteremtése.
- SALOMON, J.A.–MURRAY, C.J.L.*: Újra az epidemiológiai átmenetről: a halálokok nem és korcsoport szerinti kompozíciós modelljei.
- JOHNSON-HANKS, J.*: A hagyományos fogamzásgátlás modernségéről: a termékenység időzítése és társadalmi környezete.
- YI, Z.–VAUPEL, J.W.–CHUNYAN, Z.–YUZH, L.*: Társadalmi és egészségi jellemzői a legöregebb korú népességnek Kínában.

POPULATION RESEARCH AND POLICY REVIEW

a KLUWER Akadémiai Kiadó és a Déli Demográfiai Egyesület folyóirata
2001. No. 6.

- FRANK, R.: A biológia szerepének újragondolása az egészségi események faji/etnikai különbségeinek kialakulásában.
- VAN IMHOFF, E.–VAN SOLINGE, H.–FLIM, B.J.: A holland holocaust túlélői számának és összetételének rekonstruálása.
- BASS, R.E.–CASPER, L.M.: Különbségek a született és az állampolgárságot kapott amerikaiak regisztrálásában és szavazásában.
- ALLEN, J.P.–TURNER, E.: Az 1990. és 2000. évi népszámlálások etnikai adatainak összekapcsolása: részleges kimutatás vagy multietnikus népesség.
- MAGNANI, R.J.–SOSLER, S.M.–MC CANN, H.G.–SPEIZER, I.S.: Miért emelkedett a tizenévesek termékenységi aránya a Dominikai Köztársaságban, a kilencvenes években?
- CAMMACK, M.–HEATON, T.B.: regionális különbségek az indonéziai családtervezési program elfogadásában.
- VOSS, P.R.–HAMMER, R.B.–MEIER, A.M.: A migráció elemzése: esettanulmány a helyi politika elemzésére.

2002. No. 1–2.

- CARLSON, E.: Szerkesztőségi üzenet: Köszönet az olvasóknak.
- WALFROP, J.–LONG, J.F.: Első pillantás a XXI. századra: a 2000. évi népszámlálás.
- NAM, C.B.: Észrevételek az „Első pillantás a XXI. századra: a 2000. évi népszámlálás” c. cikkre.
- ROBINSON, J.G.–WEST, K.K.–ADLAKHA, A.: Az összeírás teljessége a 2000. évi népszámlálásnál: a demográfiai elemzés eredményei.
- TREAT, J.B.–STACKHAUS, H.F.: Az önkitöltésen és a kikérdezésen alapuló válaszolók demográfiai összehasonlítása a 2000. évi népszámlálásnál.
- SKERRY, P.: Észrevételek „Az összeírás teljessége a 2000. évi népszámlálásnál: a demográfiai elemzés eredményei” és „Az önkitöltésen és a kikérdezésen alapuló válaszolók demográfiai összehasonlítása a 2000. évi népszámlálásnál” c. cikkel kapcsolatban.
- PERRY, M.: Népességnövekedés az 1990-es években.
- SPRAGGINS, R.E.–MEYER, J.A.–HETZEL, L.I.–SMITH, D.I.: Az Egyesült Államok népességének nem és kor szerinti összetétele: a 2000. évi népszámlálás előzetes eredményei.
- GRIECO, E.M.: Az adat-összekapcsolás módszerének értékelése a 2000. évi népszámlálás etnikai adatai kapcsán.
- GUZMÁN, B.–MC DONELL, E.D.: A hispán népesség: 1990–2000 közötti szaporodás és változás.
- WOODROW-LAFIELD, K.A.: Észrevételek „A hispán népesség: 1990–2000 közötti szaporodás és változás” c. cikkhez.
- RIVERS, E.B.–POYER, J.–NORRIS, S.: A 2000. évi népszámlálás együttműködési és marketing programjának értékelése.

STEWART, D.W.: A népszámlálás népszerűsítése: észrevételek „A 2000. évi népszámlálás együttműködési és marketing programjának értékelése” c. cikkhez.

2002. No. 3.

- CALDWELL, B.K.—CALDWELL, J.C.—KHUDA, B.E.—PIERIS, I.: Miért halnak meg a szegény gyermekek Dakkában, Bangladesben?
- Mc CONELL, E.D.—LECLERE, F.B.: Kiválasztás, összefüggés, vagy mindkettő? Az angol nyelvtudás a mexikói bevándorlók körében az amerikai Közép- és Délnyugaton.
- SELMAN, P.: Az országhatáron átnyúló örökbefogadás az új évezredben: a „csendes vándorlás” ismételt megjelenése.
- HAPPEL, S.K.—HOGAN, T.D.: A vándormadarak megszámlálása: a szezonális népesség becslése és becslésük fontossága.
- CONNELLY, R.—DE GRAFF, D.S.—WILLIS, R.: Ha megépíted, jönni fognak: a területen lévő gyermekintézmények igénybevétele.

POPULATION STUDIES

A Londoni Közgazdasági Főiskola Népeségvizsgáló Bizottságának folyóirata

2002. No. 2.

- MARI BHAT, P.N.: India mintavételi nyilvántartási rendszerének teljessége: az általános növekedési mérleg módszerének értékelése.
- FRIEDLANDER, D.—OKUN, B.S.—EISENBACH, Z.—LION ELMAKIAS, L.: Bevándorlás, társadalmi változások és asszimiláció: iskolalátogatás az izraeli zsidó születési kohorszokban, 1925–29 és 1965–69.
- REID, A.: Csecsemőtáplálás és a posztneonatalis halandóság Derbyshire-ban, Angliában, a XX. század elején.
- DEROSE, L.F.: A női munkavállalás folyamatossága, szoptatás és termékenység Ghánában, az 1980-as években.
- CHANDOLA, T.—COLEMAN, D.A.—HIORNS, R.W.: A korszpecifikus születési arányszámok jellegzetes különbségei az angol-nyelvű országokban: Ausztrália, Kanada, Új-Zéland és az Egyesült Államok, 1970–98.
- FRANKENBERG, E.—CHAN, A.—OFSTEDAL, M.B.: Stabilitás és változások az életkörülmények terén Indonéziában, Szingapúrban és Tajvanon, 1993–99.
- ROUSEND, N.—MADHAVAN, S.—TOLLMAN, S.—GARENNE, M.—KAHN, K.: A gyermekek lakóhely-jellegzetességei és iskolába járása Dél-Afrika vidéki területein, 1997.

POPULATION TRENDS

az Egyesült Királyság Nemzeti Statisztika Hivatalának folyóirata
2002. No. 1.

- SHAW, C.*: A 2000. évi adatokon alapuló nemzeti népesség-előreszámítások az Egyesült Királyságban és az alkotó országokban.
- Mc VEY, E.–BAKER, A.*: A területi csoportosítás módszerének továbbfejlesztése a Nemzeti Statisztikai Hivatalban: A 2000. évi születési és halálozási adatok összehasonlítása.
- DONKIN, A.–LEE, Y.H.–TOSON, B.*: A foglalkozási és társadalmi osztályozások változásai az Egyesült Királyságba és hatásuk a 2001. évi népmozgalmi adatokra.
- SMITH, K.–JOSHI, H.*: A millenniumi kohorszvizsgálat.
- HASKEY, J.*: Az engedélyezett helyeken és a nyilvántartó irodáiban kötött házasságok Angliában és Walesben: a lakóhelytől távol kötött házasságok aránya.

2002. No. 2.

- MARTIN, D.*: A 2001. évi népszámlálás térképészeti rendszere Angliában és Walesben.
- PEREIRA, R.*: A népszámlálás utóellenőrzési adatfelvétele – a „One Number Census” projekt kulcstényezői.
- SMALLWOOD, S.*: A születések és a születési sorrend trendjeire vonatkozó újabb becslések Angliában és Walesben.
- PENN, R.–LAMBERT, P.*: A különböző etnikai/nemzetiségi csoportok véleménye az ideális családnagyságról Nagy-Britanniában, Franciaországban és Németországban.

ZEITSCHRIFT FÜR BEVÖLKERUNGSWISSENSCHAFT

a Német Szövetségi Népeségtudományi Intézet folyóirata
2001. No. 3–4.

- SALT, J.*: Európa migrációs tere.
- COLEMAN, D.*: Bevándorlás Európába: a kialakult konszenzus kritikája.
- HECKMANN, F.*: Az integrációs kutatások európai perspektívából.
- DE AZEVEDO, R.C.*: Az integrációs kutatások európai perspektívából: észrevételek.
- HEERING, L.*: Tanulságok a vándorlás okait kutató nemzetközi projekt eredményei alapján.
- HOFFMAN-NOWOTNY, H.-J.–HAMMING, O.–STOLZ, J.*: Szétbomlás, az összetartás hiánya és adaptációs jelenségek a második-generációs bevándorlók körében, Svájcban.
- HINTERMANN, C.*: Az osztrákok és külföldi népességük: két felvétel az osztrákok véleményéről, a nemzetközi vándorlásról, a külföldi népességről és az osztrák migrációs és integrációs politikáról.
- SÖDERLING, I.*: A finnek viszonyulása a bevándorláshoz és a bevándorlókhoz – a finn migrációs-kutatási felvételek.
- FORSANDER, A.*: Bevándorlók a finn munkaerőpiacon – ki nyer, és ki veszít?

- ØSTBY, L.*: „A bevándorlók életkörülményei, 1996” c. norvég adatfelvétel – a felvétel háttere és kapcsolatai más adatfelvételekkel és regiszterekkel.
- LESTHAEGHE, R.*: A FFVB és MHSM adatfelvételek a török és marokkói bevándorlók között Belgiumban: összefoglaló jelentés.
- MELEGH, A.*: A nemzetközi vándorlás és Magyarország a 90-es években: problémák és kilátások.